

Sociologický časopis

ROČNÍK XXIX - 1993

Šéfredaktor:

Jiří Večerník

Zástupce šéfredaktora:

Miloš Havelka

Redakční rada:

Ivo Bayer, Lubomír Brokl, Jiří Buriánek, Martin Bútora, Michal Illner, Jiří Kabele, Jaroslav Kapr, Petr Matějů, Ivo Možný, Jiří Musil, Miloslav Petrušek, Ladislav Rabušic, Jan Sedláček, Oto Sedláček, Jadwiga Šanderová

Výkonná redaktorka:

Jitka Stehliková

Adresa redakce:

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Telefon: (02) 24 22 08 42

Fax: (02) 24 22 02 78

E-mail: sreview@earn.cvut.cz

© Sociologický ústav AV ČR, Praha

ISSN 0038-0288

K novému ročníku.....	1/3
Úvodem	2/147
Úvodem k číslu věnovanému sociální stratifikaci.....	3/291
Úvodem ke čtvrtému číslu.....	4/435
Slovo úvodem: Od spolužitia k rozpadu.....	1/4
STATI	
<i>Broklová, E.</i> : Češi a Slováci 1918-1938	1/25
<i>Bútorová, Z.</i> : Premyslené "áno" zániku ČSFR? Image strán a rozpad Česko-Slovenska oči občanov Slovenska.....	1/88
<i>Dubet, F.</i> : Stát, národ, společnost: francouzský případ	4/453
<i>Ferge, Z.</i> : Sociální změna ve východní Evropě - sociální občanství v nových demokraciích	2/149
<i>Hraba, J., McCutcheon, A. L., Dobratz, B., Večerník, J.</i> : Třídní zdroje a participace na československé reformě	3/326
<i>Konopásek, Z.</i> : O dvojí univerzalitě institucí welfare state	2/203
<i>Krivý, V.</i> : Slovenská a česká definícia situácie. Čas: 1992, január	1/73
<i>Kusá, Z.</i> : Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie	1/43
<i>Matějů, P.</i> : Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989-1992	3/341
<i>Matějů, P., Řeháková, B.</i> : Revoluce pro koho? Analýza vybraných vzorců intragenerační mobility v období 1989-1992.....	3/309
<i>Mink, G., Szurek, J.-C.</i> : Strategie adaptace a konverze bývalých komunistických elit	3/295
<i>Musil, J.</i> : Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie	1/9
<i>Müller, K.</i> : Problémy modernizace a transformační proces.....	4/437
<i>Příbáň, J.</i> : Společenská smlouva - legitimující předpoklad moderních sociálních řádů	4/459
<i>Šanderová, J.</i> : Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací	1/57
<i>Tuček, M., Machonin, P.</i> : Prestiž povolání v České republice v roce 1992	3/367
<i>Večerník, J.</i> : Utváření nové sociální regulace v České republice	2/181
<i>Vobruba, G.</i> : Nadnárodní sociální politika v procesu transformace	2/167
PŘEHLEDOVÉ STATI	
<i>Lenderová, M., Jiránek, T.</i> : Vývoj českého regionalismu v období mezi světovými válkami.....	3/383
<i>Šubrt, J.</i> : K vývoji názorů na problém času v sociologii.....	4/471
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ	
<i>Gregor, M., Čaha, L.</i> : Volby a okresy	4/493
<i>Machonin, P.</i> : K problému sociální identifikace chudých a chudobě se blížících vrstev obyvatelstva ČSFR	2/225
<i>Novotná, E.</i> : Hudba jako šance.....	4/517
<i>Vítečková, J., Gatnar, L.</i> : Využití časového fondu soukromých podnikatelů nulté generace	2/240
RECENZE	
<i>E. Broklová</i> : Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938 (M. Havelka)	1/105
<i>J. Dumazedier</i> : Kultúrna revolúcia vo voľnom čase (L. Kráľová).....	4/535
Francouzsko-český dialog o rodině (P. Vereš).....	4/538
<i>J. K. Galbraith</i> : The Culture of Contentment (V. Soják)	2/255
<i>H. Joas</i> : Die Kreativität des Handelns (E. Urbánek).....	4/532
Le nouveau comportement démographique. Le 4 eme colloque démographique (L. Fialová).....	3/404

<i>S. Lieberman: Making It Count. The Improvement of Social Research and Theory</i> (B. Řeháková).....	2/253
<i>S-OBZOR - neformální sociologický časopis</i> (M. Havelka)	4/529
<i>A. Scott: Ideology and the New Social Movements</i> (F. Znebejánek).....	3/400
<i>A. Sen: Inequality Reexamined</i> (S. Ringen).....	3/399
<i>E. Sullerot: Quels peres? Quels fils?</i> (P. Horská)	3/402
<i>J. Szacki: Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia</i> (J. Sedláček).....	2/258
ZPRÁVY A INFORMACE	
<i>Andrle, A.: Územní přestavby na prahu rychlých proměn</i>	3/409
<i>Bednárik, R., Valná, S.: Dopad ekonomickej reformy na sociálnu situáciu</i> <i>obyvateľstva ČSFR</i>	1/114
<i>Brahm, H.: Strany ve východní Evropě jako nositelé demokratizace</i>	4/544
<i>Dvořáková-Janů, V.: Murray Bookchin - vedoucí osobnost Institutu sociální ekologie</i> <i>v Plainfieldu</i>	4/548
<i>Fibich, J.: Konference o transformaci politických kultur středovýchodní Evropy</i>	3/411
<i>Greenberg, M.: Výzkum nezaměstnanosti ve střední Evropě</i>	2/267
<i>Havlová, J.: Problémy transformující se ekonomiky</i>	2/274
<i>Hubáček, O.: Postoje českých a slovenských lokálních politických elit k transformaci</i> <i>společnosti</i>	1/111
<i>Illner, M.: Kolokvium sociologů o sociálních jistotách ve východní a střední Evropě</i>	2/277
<i>Jeřábek, H.: XIII. Rakouský sociologický kongres</i>	4/555
<i>Kipke, R.: Demokracie v politickém systému Spolkové republiky Německo</i>	3/413
<i>Kleibl, J., Dvořáková, Z.: "Kafetéria systém" jako nový způsob individualizovaného</i> <i>poskytování sociálních požitků pracovníkům firem</i>	2/263
<i>Pernica, V.: Konference Řízení sociálních procesů a státní a místní správa - ŘSPS '92</i>	2/276
<i>Řehák, J.: Sofsat '93</i>	3/417
<i>Řeháková, B.: Mezinárodní konference o teorii faset</i>	4/551
<i>Říhová, M.: Studium sociologie na Uppsalské univerzitě</i>	4/554
<i>Sedláček, O.: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí České republiky</i>	2/269
<i>Večerník, J.: Založení Nadace START pro výzkum sociální transformace</i>	2/272
<i>Vlachová, K.: Letní škola na téma sociální spravedlnost</i>	4/552
<i>Vodička, K.: Od komunistického systému jedné strany k demokratickému ústavnímu</i> <i>státu v Československu</i>	4/543
<i>Wallace, C.: Přejchod k čemu?</i>	2/270
SPSS	
<i>Řehák, J.: Anotace: DBMS/Copy 3.1, konzultace, informace</i>	2/279
<i>Řehák, J.: Anotace: SPSS 5.0 for Windows: Professional Statistics, konzultace</i>	1/127
ANOTACE	
<i>Ct. Nečas: Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora</i> <i>v Osvětimi II-Brzezince</i> (V. Srp)	4/558
<i>Z. Pavlík, A. Šubrtová: František Fajfr. Život a dílo</i> (L. Fialová).....	4/557
DOKUMENTY	
<i>Aféra "výzkum stratifikace"</i>	3/419
<i>Jaromír Nečas: Sociální ústav Československé republiky</i>	2/283
<i>Burjanek, A., Nekuda, J.: Obsahová analýza dopisů Fedoru Gálovi na pozadí roztržky</i> <i>ve Veřejnosti proti násilí</i>	1/131
MIMO RUBRIKY	
<i>Rok 1992 - Kalendář událostí</i>	1/119
<i>Za Bohumilem Jungmannem</i>	4/525

4/1-4
1

Sociologický časopis

Ročník 29 (1993)

1-1/6

Sociologický časopis

Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky

Jiří Večerník, šéfredaktor

Miloš Havelka, zástupce šéfredaktora

Redakční rada:

Ivo Bayer, *Univerzita v Münsteru, SRN (hostující profesor FSV UK)*

Lubomír Brokl, *Sociologický ústav AV ČR, Praha*

Jiří Buriánek, *Filozofická fakulta UK, Praha*

Martin Bútora, *Fakulta sociálních věd UK, Praha*

Michal Illner, *Sociologický ústav AV ČR, Praha*

Jiří Kabele, *Fakulta sociálních věd UK, Praha*

Jaroslav Kapr, *Ústav sociálních a politických věd FSV UK, Praha*

Petr Matějů, *Sociologický ústav AV ČR, Praha*

Ivo Možný, *Filozofická fakulta MU, Brno*

Jiří Musil, *Středoevropská univerzita, Praha*

Miloslav Petrusek, *Fakulta sociálních věd UK, Praha*

Ladislav Rabušic, *Filozofická fakulta MU, Brno*

Jan Sedláček, *Filozofická fakulta UK, Praha*

Oto Sedláček, *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha*

Jadwiga Šanderová, *Ústav sociálních a politických věd FSV UK, Praha*

Redakce:

Jitka Stehlíková, výkonná redaktorka; Jane Bauman, redaktorka anglických textů; Jiří Voženílek, technický redaktor; Dana Šilhavá, sekretariát redakce.

Sociologický časopis (ISSN 0038-0288). Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, doručovatel tisku a Administrace centralizovaného tisku, Kačkova 19, 160 00 Praha 6. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS, administrace vývozu tisku, V Celnici 4, 110 01 Praha 1. Objednávky ze zahraničí vyřizuje Pegas Press Distributor, Artia a. s., Ve smečkách 30, 111 27 Praha 1. Tiskne Ústav jaderných informací, Praha 5. Vychází čtvrtletně. Cena 29 Kč, roční předplatné 116 Kč.

Czech Sociological Review (ISSN 1210-3861). Vychází pololetně. Cena 49 Kč, roční předplatné 98 Kč. Objednávky předplatného přijímá redakce.

PE 4583 / 29. 1993

K novému ročníku.....	3
Slovo úvodom: Od spolužitia k rozpadu.....	4

STATI

Jiří Musil: Česká a slovenská spoločnosť. Skica srovnávací studie	9
Eva Broklová: Češi a Slováci 1918-1938.....	25
Zuzana Kusá: Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie	43
Jadwiga Šanderová: Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací	57
Vladimír Krivý: Slovenská a česká definícia situácie. Čas: 1992, január.....	73
Zora Bútorová: Premyslené "áno" zániku ČSFR? Image strán a rozpad Česko-Slovenska očami občanov Slovenska	88

RECENZE

E. Broklová: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938 (M. Havelka).....	105
--	-----

ZPRÁVY A INFORMACE

Postoje českých a slovenských lokálnych politických elit k transformaci spoločnosti (O. Hubáček).....	111
Dopad ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva ČSFR (R. Bednárik, S. Valná)	114
Rok 1992 - Kalendář událostí.....	119

SPSS

Anotace: SPSS 5.0 for Windows: Professional Statistics, konzultace (J. Řehák)	127
---	-----

DOKUMENT

Obsahová analýza dopisů Fedoru Gálovi na pozadí roztržky ve Veřejnosti proti násilí (A. Burjanek, J. Nekuda).....	131
---	-----

04998 / 94

Sociologický časopis (ISSN 0038-0288) vydává čtvrtletně Sociologický ústav Akademie věd ČR. Tiskne Ústav jaderných informací.

Cíl a poslání

Sociologický časopis je vědecká revue otevřená odborným a společenským problémům, sociologické teorii a metodologii, přinášející výsledky a interpretace sociologických výzkumů. Zaměřuje se na rozvoj oboru a jeho výuku a zároveň chce být užitečný při řešení praktických problémů české sociální a ekonomické politiky.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá originál a dvě dobře čitelné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora, lektorské řízení je oboustranně anonymní. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla. Nabídnout rukopis jinému časopisu, zatímco je posuzován našim časopisem, je považováno za neetické.

Formát rukopisu: Rukopisy musí být psány na stroji nebo tištěny na tiskárně počítače a musí splňovat ČSN 88 0220 (úprava rukopisů pro sazbu), tj. řádkování 2, 60 úhozů na řádce, 30 řádek na stránce A4. Tabulky, grafy a obrázky jsou přiloženy za textem. Stati, výzkumné a metodologické texty do 20 stran, recenze do 7 stran, zprávy a informace do 5 stran, anotace 1 strana.

Adresa redakce: Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, 1. patro, místnost 106, telefon (02) 235 87 77, (02) 235 89 68-71, l. 283, 294, fax (02) 235 78 88, E-mail sreview@cspgas11.bitnet. Návštěvní dny v redakci pondělí a čtvrtek 10-16 hod.

Rozhodnutí o vydání: Rozhodnutí je autorovi sděleno do jednoho měsíce od data přijetí rukopisu. Je-li rukopis přijat, je autor vyzván, aby dodal konečnou verzi rukopisu, jednak na papíře a zároveň na disketě formátu IBM PC, a to buď ve formátu textového editoru MS-Word for Windows, MS-Word 5.0 nebo 5.5 nebo jako soubor ASCII, v kódu bratří Kamenických. Rukopis obsahuje vedle vlastního textu abstrakt (20 řádků), summary (80 řádků) a název stati v angličtině a češtině, abecední seznam literatury a stručnou informaci o autorovi. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Větší úpravy textu redakce bez souhlasu autora neprovádí.

Sociological Review (ISSN 0038-0288) is published quarterly by the Institute of Sociology of the Academy of Science of the Czech Republic. SR is printed by the Institute of Nuclear Information.

Postmaster: Send address changes to the Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic.

Scope and Mission

The *Sociological Review* is a scholarly review open to discussion of all professional and societal problems, sociological theory and methodology, and the dissemination of the results and interpretation of sociological research. Its attention is directed towards the development of the field and its teaching, and at the same time strives to be useful for solving the practical problems of Czech social and economic politics.

Manuscripts Submission

The editors require an original and two easily readable copies, which do not contain the name or workplace of the author, in order that the reading process will be anonymous on both sides. The accompanying letter should contain a complete contact address, including a telephone number. Submission of a manuscript to another journal, while it is under review by the SR is regarded as unethical.

Manuscript format: Manuscripts must be typed or computer printed (12-point type preferred), double-spaced, with 60 columns per line, 30 lines to an A4 page. The maximum length of research and methodological essays is twenty pages, for reviews it is seven pages, for news or information five pages, and for annotations one page.

Editorial decisions: Decisions are generally made within one month of the date your manuscript is received at the SR office. If your manuscript is accepted you will be asked to submit your final version both on paper and on a microcomputer floppy disk, either in ASCII or Microsoft Word for Windows, MS-Word 5.0, or 5.5. IBM disks are acceptable. The final version should also include a twenty-line abstract and an eighty-line summary, an alphabetized bibliography and basic information about the author.

K novému ročníku

Nový ročník přináší některé důležité změny. Mění se způsob řízení časopisu a mění se také způsob jeho vydávání.

Počínaje rokem 1991 byl Sociologický časopis řízen menší výkonnou radou a širším redakčním kruhem. Tento dualismus měl své oprávnění v době, kdy bylo třeba na jedné straně zkoncentrovat síly užšího a prostorově blízkého okruhu lidí (tím byli pracovníci Sociologického ústavu, z nichž se výkonná rada převážně skládala) a na druhé straně zapojit co největší počet badatelů z domova i ze zahraničí. Možnosti tohoto uspořádání však již byly vyčerpány, jak konstatovali shodně členové širšího i užšího okruhu na zasedání redakčního kruhu v říjnu 1992. Časopis má nyní vcelku zajištěn pravidelný přísun textů (i když také díky zahraničním badatelům, kteří o publikaci projevují velký zájem) a není tedy třeba kontinuovat "resorty", představované dříve členy výkonné rady.

Časopis řídí redakční rada v čele se šéfredaktorem a jeho zástupcem. Tato rada nyní zahrnuje představitele všech významných sociologických pracovišť, bez ohledu na stupeň jejich dosavadní publikační aktivity. Vyrovnání publikační činnosti různých pracovišť na stejnou úroveň je již úkolem jednotlivých členů redakční rady. Věříme, že autorské zázemí časopisu se rozšíří a jeho žánrový obraz zpestří. Sociologický časopis si chce zachovat svoji převážně akademickou tvář (která jej odlišuje třeba od S-obzoru), neměla by to však být tvář šedivá a jednotvárná. Chceme posílit recenzní činnost (to bude hlavní náplní práce nového zástupce šéfredaktora), rubriku zpráv a také přehledové články. Sociologický časopis bude otevřen textům nadějných studentů.

Již vloni jsme vydali první číslo v angličtině. České země, na rozdíl od Polska či Maďarska, dosud nemají sociologické periodikum srozumitelné ve světě. Potenciální poptávka, jak se ukázalo, by měla překročit počet 700 výtisků. Kolektivně tedy bylo rozhodnuto produkovat nadále pouze čtyři čísla v češtině a k nim dvě čísla v angličtině, jako samostatný časopis. Ten fakt, že se z českého dvouměsíčníku stává čtvrtletník, nám dovolí posílit kritéria kvality ve výběru článků. Zároveň se všem sociologům otevírá možnost předložit výsledky svého bádání mezinárodní obci, ve které jsou mj. zastoupena všechna pracoviště zabývající se problémy postkomunistické transformace, kterých není málo. Tím, že půjde o dva samostatné časopisy, budou vybrané články publikovány v obou jazykových verzích, většina však jen v jedné z nich. To proto, abychom zahraniční badatele neobtěžovali přílišným detailem a naše čtenáře nesytily u nás obecně známými pravdami.

V situaci všeobecného krácení zdrojů se ani Sociologický časopis nevyhne některým opatřením. V zájmu spravedlnosti jsou prvními postiženými autoři a recenzenti, kteří nadále nebudou za své výkony a texty placeni. Věříme, že se tím nic nezmění ani na hojnosti nabízených článků, ani na důkladnosti lektorských posudků. Alespoň v tom se přiblížíme západním normám, kde publikace v odborném časopise jsou nutným vyústěním výzkumné práce a kde volba recenzentů je uznáním jejich vědecké prestiže. Doufáme, že publikační činnost se

opravdu stane závaznou pro výzkumné pracovníky i pro pedagogy a že již nadále nebude možné udělovat vysoké hodnosti a funkce těm, kdo se svými texty nedokáží prorazit ani na domácí scéně a své myšlenky cudně skrývají v cyklostylovaných materiálech.

Sociologický časopis se obrací na nadace, které by mohly vylepšit jeho finanční zdroje. Náklady na výrobu a tisk tento rok opět stouply a my jsme, ač neradi, museli přistoupit ke zvýšení ceny. Za to čtenářům nabízíme kvalitní úpravu, pravidelnou periodicitu a možnost dostávat nás jak na základě předplatného, tak ve vybraných knihkupectvích v celé České republice (seznam prodejen zveřejňujeme dále). Anglická čísla si čeští čtenáři mohou objednat v redakci na dobírku nebo o ně rozšířit požadavek předplatného.

Toto číslo je věnováno sociologickým pohledům na rozbíhavé cesty české a slovenské společnosti. Druhé bude věnováno hlavně otázkám sociální politiky, s hojným zastoupením zahraničních článků. Třetí se obrátí opět k výzkumu sociálních nerovností v souvislosti s transformací. Dále se už necháme překvapit nabídkou neotřelých témat.

Jiří Večerník

Slovo úvodem: Od spolužitia k rozpadu

Skladba tohto čísla Sociologického časopisu, vychádzajúceho v roku nula dvoch nových štátov na mape Európy, akoby odrážala to, čo sa v posledných mesiacoch existencie ČSFR odohrávalo. Keď šéfredaktor časopisu, Jiří Večerník, číslo o česko-slovenskej otázke vlni avizoval, videl ho ako súbor textov, v ktorom sa "sily českých a slovenských sociológov spoja na vysvetlenie toho, čo nás bude trápiť, nech už povolebná ofenzíva dopadne akokoľvek". Keď sa krátko po parlamentných voľbách v júni 1992 obracal na sociologickú obec so žiadosťou o príspevky doň, hovoril o čísle venovanom česko-slovenskému spolužitiu, zachycujúcim jeho dlhodobú dimenziu i aktuálne vrenie doby. Vo svojej výslednej podobe, akú má čitateľ pred sebou, sa však nevdojak stalo skôr číslom o rozpade tohto spolužitia.

Tento súlad s duchom doby reflektuje na jednej strane prirodzenú potrebu výkladu sveta, v ktorom sociológovia žijú, na druhej strane je svedectvom zmeny optiky. Interpretácií rozluky je a určite ešte bude veľa. Tie, ktoré obsahuje predkladané číslo, zväčša v tej či onej miere, krúžia okolo tézy o nedostatočne silnom "českoslovenstve" niekdajšieho štátu, nech už tento nedostatok mal podobu objektívnych štatisticky zachytiteľných údajov, podobu evidentných, sociologicky, ekonomicky či politicky artikulovaných trendov, alebo napokon nech sa prejavoval predovšetkým vo vedomí ľudí, v ich hodnotových orientáciách, v postojoch obyvateľstva k transformácii spoločnosti, k štátoprávnemu usporiadaniu, či k politickým elitám.

V pestrom tematickom zábere nám autorky a autori umožňujú stať sa svedkami jednotlivých konceptualizácií fenoménu nazývaného "Česko-Slovensko". V príspevku Zuzany Kusej, pozoruhodnom aj metódou založenou na autobiografických rozprávaniach, je to ešte príbeh o "pomlčke ako spojovníku",

prerozprávany potomkami rodín predprevratovej, národne orientovanej slovenskej inteligencie, najmä jej luteránskej vetvy: je to, okrem iného, príbeh o "vyšívaní slovenskej zástavy" v lete 1918, ako znamenia blížaceho sa oslobodenia slovenského národa, zástavy "s odznakmi Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska". Presné pero Evy Broklovej sa už väčšmi sústreďuje na deliaci charakter pomlčky. Dokumentuje ho na príklade prvorepublikového politického sporu medzi zástancami "decentralizácie správy" a "autonomistami", ukazujúc na relatívnosť tohto sporu a na jeho skrytejšiu stránku, v ktorej sa tzv. "centralisti" ukazujú ako stúpenci demokratického župného zriadenia, naproti tomu "autonomisti" ako stúpenci zemskej centralizácie. Dokumentuje tiež, že v parlamentných voľbách slovenskí voliči vo väčšej miere, než sa to bežne traduje, volili československy orientované strany; Slovenská ľudová strana, neskôr HSĽS, bola síce stranou najsilnejšou, spravidla však nezískavala na Slovensku väčšinu hlasov. Najvýstižnejšie pôsobí údaj o obecných voľbách v máji 1938, kedy slovenské politické prúdy, združené do "Slovenskej jednoty za česko-slovenskú republiku a demokraciu" (agrárnici, sociálni demokrati, národní socialisti, živnostníci a ďalšie tri strany), získali 43,93 % hlasov.

Ďalšiu možnú konceptualizáciu znaku spájajúceho Čechov a Slovákov navádza motto, aké si Eva Broková vybrala do záhlavia svojho článku. Ide o výrok amerického Slováka, J. Huška, signatára Clevelandskej i Pittsburskej dohody, redaktora "Slováka v Amerike", autonomisticky orientovaného predsedu Slovenskej ligy v USA z roka 1919. V liste českému kňazovi O. Zlámalovi Hušek píše: "Ak Česi s námi úprimne zmýšľajú, nech nám pomáhajú vybudovať si svoj vlastný Slovenský štát, so slovenskou ústavou, slovenským parlamentom a slovenskou vládou, štát ktorý bude rovnoprávnou, rovnocennou a samosvojskou časťou Česko-slovenskej republiky." Zo štátoprávneho hľadiska, dodáva autorka, si ťažko možno predstaviť kontroverznejšiu formuláciu - "zdá sa však, že životnosť tejto koncepcie je vytrvalejšia, než existencia Československého štátu".

Takéto chápanie "pomlčky ako hmly" vo svojej štúdii o "českej a slovenskej definícii situácie" presvedčivo dokladá Vladimír Krivý. Vychádzajúc z výskumu bratislavského Centra pre sociálnu analýzu (CSA) v januári 1992, V. Krivý nachádza "značne rozdielne orientácie občanov ČR a SR", pričom jednotlivé orientácie a názory (na reformu, na politické inštitúcie, na štátoprávne usporiadania a i.) "sú zakotvené do národných kontextov a mimo nich ich nemožno ani pochopiť, ani skúmať". Pozoruhodným zistením, vyplývajúcim z výskumu CSA, je to, čo V. Krivý označuje ako "fenomén kognitívno-emocionálnej dezorientovanosti" alebo jednoduchšie, ako "dopletenosť" vo vedomí ľudí (v niektorých prípadoch hovorí o "kognitívnych haváriách"), vyskytujúca sa v SR vo väčšej miere ako v ČR. Jednotlivé orientácie a postoje sa potom spájajú do určitých tzv. "gestaltov", ktoré boli v ČR vykryštalizovanejšie ako v SR: "V SR z jednej orientácie ťažšie usúdite, aká asi bude iná orientácia nositeľa." Pokiaľ ide o štátoprávne preferencie, na Slovensku bolo "medzi ľuďmi iba skromne rozšírené vedomie, že v skutočnosti každé základné štátoprávne usporiadanie má svoje funkcionálne nevyhnutnosti, a preto do úvahy prichádzajú iba isté kombinácie..." Popri vyhranených zastáncoch samostatnosti (9 % dospeljej populácie) a rovnako

vyhranených zastáncov spoločného štátu (17 %), bola ďaleko najpočetnejšou (73 %) skupina s "neurčitými, rozkolísanými a niekedy priam dopletenými predstavami". Pritom tí z nich, ktorí preferovali konfederáciu, vykazovali "ohromnú neurčitosť a škálu predstáv", čím vytvárali politickým reprezentantom konfederatívneho riešenia mimoriadny priestor pre "elastické rozhodnutia": "Koncept konfederácie má najelastickejšiu image a jeho príťažlivosť sa zvyšuje najmä vtedy, ak si nevšímame, čo si o veci myslí druhá, česká strana" - konštatuje V. Krivý v pasáži, ktorú koncipoval ešte pred voľbami v júni 1992 - a možno iba dodať, že jeho popis neskorší vývoj potvrdil.

Zora Bútorová, odborná gestorka výskumu CSA, ktorý analyzoval V. Krivý, sumarizuje vo svojej stati výsledky ďalšieho výskumu CSA, uskutočneného mesiac pred voľbami, ktorý sa zamerával na image jednotlivých strán v očiach potenciálnych voličov na Slovensku. Použitím "horúceho pera" a "mrazivých údajov", ako sa o práci vyslovil jeden z recenzentov, zachytáva osem dimenzií, v akých občania vnímali svojich budúcich predstaviteľov. Stojí za úvahu pripomenúť veľmi kritickú mienku, aká pretrvávala vo vzťahu k ODÚ (bývalej VPN), ktorej voliči vyčítali nezáujem o obyčajných ľudí, uplatňovanie nečestných prostriedkov, neschopnosť zabezpečiť ekonomickú prosperitu a i. Azda ešte pozoruhodnejší bol však bezkonkurečne priaznivý image HZDS, ktoré v očiach voličov získalo spomedzi všetkých strán najvyššie ocenenie, takmer vo všetkých položkách, od obhajoby zájmov Slovenska a starosti o obyčajných ľudí až po jeho národnostnú toleranciu a schopnosť riešiť ekonomické problémy, majúť k dispozícii najschopnejších politikov a odborníkov. V dnešnom kontexte zaujme včerajšie presvedčenie voličov o tom, že HZDS je väčšmi, ako všetky ostatné, stranou, ktorá "hovorie pravdu a koná čestne, aj keď ju to môže poškodiť" a ktorej "vítazstvo vo voľbách by bolo zárukou demokracie". V duchu našej počiatočnej metafory možno potom - a to vari aj bez špeciálnych dôkazov - k autorkiným zisteniam dodať, že obyvatelia Česko-Slovenska žijúci na opačnej strane pomlčky, t.j. v Čechách a na Morave, s najväčšou pravdepodobnosťou vnímali budúceho víťaza volieb na Slovensku tak trochu inak...

Diskrepancie vo vnímaní českej a slovenskej populácie nájdeme aj v ďalšom príspevku od Jadwigy Šanderovej, ktorá si na základe analýzy údajov z troch výskumov všima odlišné chápanie úspešných životných stratégií: zatiaľ čo v českom podsúbore sa častejšie uvádzala stratégia výkonová, respondenti zo Slovenska skôr zastávali názor, že pracovitosť a snaha presadiť sa, samy o sebe nestačila, človek potrebuje aj "užitočné konexie". Aj z takéhoto zorného uhla sa teda možno pozrieť na často uvádzaný menší posun Slovenska smerom k trhovému hospodárstvu v porovnaní s Českou republikou. Autorka je však opatrná voči paušálnemu vykresľovaniu celkového slovenského naladenia ako "ľavicového", pokiaľ by sa tak malo vyvodzovať zo skutočnosti, že slovenskí respondenti hodnotia minulé režim lepšie ako českí: striktné vzaté, neznamená toto zistenie nič iné, iba to, že pre celý rad ľudí je "to, čo bolo" lepšie ako "to, čo je teraz". Pozoruhodnou je aj jej otázka, nakoľko je vôbec možné v "dnešnej rozjatrenej dobe" robiť všeobecnejšie závery na základe postojových otázok. Aj s touto otázkou sa nevdojak vyrovnáva kľúčový príspevok čísla, ktorým je štúdia Jiřího Musila skicujúca porovnanie českej a

slovenskej spoločnosti prostredníctvom rôznych štrukturálnych rezov vedených v kontexte modernizácie. V tejto práci, ktorá je súčasťou širšie založeného výskumného projektu, rozoberá autor sociálne štrukturálne stránky modernizácie (priebeh industrializácie, urbanizácie a demografickej revolúcie v oboch častiach štátu, otázky vzdelanosti a demokratizácie spoločnosti), no všima si aj sociálne kultúrnu stránku modernizácie, ako aj sociálnu interakciu medzi oboma spoločnosťami. Sociologický výklad oddelenia oboch spoločností inšpiratívne navrhuje obohatiť poznatkami z teórie mobilizácie elít, ktorá predpokladá, že hnutie, smerujúce k oddeleniu nejakého etnika či národa zo spoločného štátu, musí mať "mobilizujúcu elitu", ktorá etnické a kultúrne danosti (jazyk, kultúrne vzorce správanie a j.), ako aj rozmanité formy hospodárskych nerovností či závislosti, "interpretuje politickým spôsobom". Bez existencie takejto elity, ktorá sa usiluje kognitívne prepojiť otázky etnické, kultúrne, historické a hospodárske "nemôže dôjsť k rozdeleniu". K takému spojeniu obvykle dochádza po nejakom veľkom systémovom otrase, akým bol napríklad pád komunistických režimov. Treba ešte dodať ešte aj iný nezanedbateľný faktor: totiž to, ako na správanie sa a konkrétne politické kroky takejto elity reagujú "susediace" elity, pretože budúcnosť, či zánik spoločného štátu, nepochybne závisia aj od nich.

V kontexte našich úvah o "pomlčke" J. Musil zdôrazňuje okolnosť, že k rozdeleniu Česko-Slovenska došlo predovšetkým preto, že vlastne nevznikla "československá spoločnosť" takpovediac "bez pomlčky", že obe entity vždy existovali vedľa seba ako "dve spoločnosti". Zdá sa, že sa tu inými slovami vyjadruje (a sociologicky dokumentuje) presvedčenie o neexistencii (či prinajmenšom "malej životnosti") československého "politického národa". Rozmýšľam však tiež o tom, že by sa popri optike, ktorá dnes tak naliehavo vyhľadáva rozmanité rozdiely medzi oboma svetmi spojenými pomyselnou či reálnou pomlčkou (týždenník Respekt krátko po voľbách hovoril dokonca o "dvoch civilizáciách" - a nie je v takomto videní situácie osamotený), nemalo, už len kvôli plnosti výkladu a hĺbke pochopenia, celkom zabudnúť ani na optiku "integračnú". Nie som si tiež celkom istý, či, ako to naznačuje J. Musil, "federalizmus stroskotal"; skôr sa mi vidí, že skutočný federalizmus nedostal u nás šancu, a ak je to tak, potom bezpochyby stojí za analýzu, prečo sa tak stalo a čo z toho pre obe rozdelené spoločnosti vyplýva.

Mimochodom, niektorí z českých a slovenských sociológov sa už v minulosti pokúsili "spojiť" svoje sily na vysvetlenie toho, čo ich trápi". Na stretnutí v Alšoviciach, v októbri 1990, konštatovali rozdielnosť v chápaní spoločného štátu v oboch komunitách, i značnú narušenosť vzájomnej komunikácie. Medzi možné scenáre zaradili vtedy aj alternatívu rozpadu - hoci si ju predstavovali v konfliktnejšom vydaní, než prebehla doposiaľ. Vo vtedajšej atmosfére sa popri rozdieloch väčšmi sústredili na dôvody, ktoré hovorili v prospech zachovania spoločného štátu, kde popri okolnostiach geopolitických, bezpečnostných a ekonomických uvádzali aj dôvody vyplývajúce z existencie tisícov kultúrnych, rodinných či osobných sietí, ako aj dôvody vyplývajúce z historickej kontinuity, opakovaných rozhodnutí predchádzajúcich generácií a ich politických reprezentácií.

Nebol to nikto menší ako Ralf Dahrendorf, kto vzápätí po vlaňajších voľbách, približne v tom istom čase, keď sme našu sociologickú obec prosili o príspevky do tohto čísla, vyzval českých a slovenských predstaviteľov, aby predsa len, ešte raz, prehodnotili svoje stanoviská a skúsili zachovať útvary, o ktorého mieste a zmysle nepochyboval: "Možeme povedať, že československá federácia/konfederácia by bola vítaná a mohla by v Európe zohrať aktívnu rolu, zatiaľ čo obe jej zložky, ako oddelené štáty, vytvoria v stredoeurópskom regióne len ďalší problém... Nadchádza čas k prebudeniu všetkej ústavnej predstavivosti, aby sa mohlo dosiahnuť federatívne/konfederatívne riešenie, potvrdené v oboch častiach krajiny referendum." Dnes sú oba štáty rozdelené, a zhodou okolností sa práve v čase dokončovania čísla rozdelila aj spoločná mena.

Sotvakto by si na tej či onej strane bývalého štátu želal také zhoršenie geopolitickej situácie, ktorá by oba nové útvary nútila uvažovať o znovuzjednotení. Sotva však by bolo šťastné úplne pretrhnúť kultúrne a duchovné siete, aké sa tu za generácie našich predchodcov utvorili. A - povedané pragmaticky, majúť okrem iného na mysli kognitívne zmocňovanie sa okolitého sveta ako účinnú terapiu voči okolnostiam, ktoré sa nedajú zmeniť - sotva by sa mohlo pokladať za rozumné, keby sociológovia na oboch stranách nevyužili jedinečnú šancu na komparatistiku, aká sa im sociálnym experimentom nazvaným "zamatový rozvod" ponúka. Azda celkom nepredbiehame, ak toto číslo označíme ako jeden zo skromných kamienkov v takto pochopenej budúcej gnozeologickej stavbe.

Martin Bútora

Česká a slovenská společnost

Skica srovnávací studie*

JIŘÍ MUSIL**

Středoevropská univerzita, Praha

Czech and Slovak Society

Outline of a Comparative Study

Abstract: According to data on social, demographic and, to some extent, on urban structures at the beginning of the nineties, the Czech and Slovak societies had become very similar. This was the result of economic policies as well as the application of the unifying Soviet model. Nevertheless, at the very time when they appear most similar, from a macrostructural point of view, they are moving apart. The processes leading to the resemblance between Czech and Slovak societies are an interesting example of asynchronical modernization. The process components of modernization, e.g. economic transformation, demographic revolution, urbanization, the growth of literacy and democratization, were going on in each part of Czechoslovakia at different times, i.e. also in different political and societal contexts and at differing paces. The study contains basic information about this asynchronicity and points out the effects of Slovakia's modernization during the socialist regime. The model of asynchronous modernization is however not able to explain the division of Czechoslovakia. Two other explanatory models must be added: a model of internal economic dependency and a model of mobilization. Without the existence of a mobilizing Slovak elite, the division would not have happened.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 9-24)

Následující studie se zaměřuje především na komparativní strukturální analýzu obou společností a ponechává vědomě stranou pozornosti velmi důležitý moment definice a interpretace situace. Studie vychází z explicitního předpokladu, že v Československu existovaly dvě společnosti, a snaží se osvětlit rozdíly i podobnost mezi nimi. Hypotéza, která je zde zkoumána, předpokládá, že k rozdělení Československa došlo především proto, že nevznikla "československá společnost", i když z hlediska strukturálního česká a slovenská společnost si byly v momentu rozdělení podstatně podobnější než v době vzniku Československa. Součástí hypotézy, kterou chceme ověřit, je názor, že na rozpadu federace se podílely konkrétně:

1. rozdíly v hospodářských, sociálních, kulturních a osobnostních strukturách;
2. asynchronně a obecně odlišně probíhající procesy modernizace obou společností;

*) Autor děkuje oběma recenzentům za neobyčejně cenné připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Jiří Musil, CSc., CEU - Středoevropská univerzita, Táboritská 23, 130 87 Praha 3, POB 114.

3. odlišné důsledky formování společností sovětského typu v českých zemích a na Slovensku;
4. rozdílně probíhající procesy rektifikace politických, hospodářských a kulturních institucí v obou republikách po listopadu 1989.

Metodologickou součástí výkladového přístupu, který je zde použit, je stanovisko, které vyjádřil Anthony Giddens v úvodu svého příspěvku na 1. konferenci evropských sociologů v srpnu 1992 ve Vídni. Zdůraznil, že pro pochopení vývoje Evropy v budoucnosti je zapotřebí provést *strukturální analýzu* hlavních sociokulturních změn evropských společností.

K metodologickým východiskům následující skicy patří rovněž stanovisko, že zejména v 19. a 20. století lze hovořit o "společnosti" nejen z makrosociálního pohledu, jak je tomu ve vývojových typologiích K. Marxe, H. Spencera, E. Durkheima, F. Tönniese, ale i soudobých autorů jako např. R. Arona, E. Gellnera, D. Bella, G. Lenského a řady dalších, ale i v užším slova smyslu. Příkladem tohoto užšího užívání pojmu společnost je např. Gellnerův pojem "muslimská společnost". V ještě užším smyslu použil pojmu společnost např. Johan Goldsblom ve své knize "Dutch Society", když chtěl popsat jeden ze subtypů soudobých průmyslových společností založených na principu "sloupovitosti" (pillarization). V historické literatuře, která se zabývá národy bez státu, se někdy rovněž používá pojmu společnost, jak je tomu u nás např. u O. Urbana, Jana Křena, Jiřího Kořalky.

Skica shrne výsledky komparace struktury demografické, národnostní, skladby obyvatelstva podle příslušnosti k hospodářským odvětvím, struktury sociální, podle vzdělání, skladby obyvatelstva podle velikosti sídel a forem bydlení, podle některých indikátorů životní úrovně. Součástí skicy bude souhrn komparací dat o vývoji hospodářství v obou částech Československa, zahrnující pohled na hlavní hospodářské sektory a na celkovou hospodářskou strukturu obou republik a na jejich vzájemný vztah. Studie rovněž posoudí vývoj stěhování mezi oběma částmi Československa a míru vzájemné otevřenosti, respektive uzavřenosti.

Všechny tyto strukturální řezy budou analyzovány - pokud to data umožní - *vývojově* tak, aby bylo zřejmé, zda se:

1. stávají obě zkoumané společnosti podobnější, nebo odlišnější;
2. zvyšuje mezi nimi interakce, nebo zda se navzájem uzavírají.

Použité srovnávací modely strukturálních změn

Většina dosavadních prací o rozdělení Československa, až na výjimky, má popisný charakter. Převládá v nich historická metoda používaná jako nástroj identifikace jednotlivých *událostí*, které vedly k rozpadu federace. V některých pracích politologických se za příčiny ztroskotání Československa považují obecnější skutečnosti, které již nemají povahu událostí a které jsou označovány pojmy, jako je "český paternalismus", "slovenský separatismus" apod. Ale i v tomto případě se až na výjimky nehledají sociologické a dlouhotrvající příčiny rozchodu. I když historické analýzy a politologické interpretace jsou nezbytné, nepostačují k interpretaci neudržení společného státu. To v žádném případě neznamená, že

by se měl podceňovat význam zcela konkrétních, jednotlivých událostí, ba i náhodných událostí. Právě tak by bylo nevhodné nevidět roli určitých politických postojů, směrů a hnutí. Interpretace rozpadu se však nemůže vyhnout analýze role sociálních struktur a kultur a zejména jejich odlišného formování v české a slovenské společnosti. Nestačí však pouze komparovat sociologicky obě společnosti. Taková komparace má smysl, bude-li provedena v kontextu *teorie modernizace*, kterou zde chápeme jako změnu celých společností vyvolávanou dlouhodobým působením toho, co Eric Hobsbawn nazval "dvojitou revolucí", tj. spojení průmyslové a politické revoluce.

Teorie modernizace, jak byla formulována T. Parsonsem, A. Inkelesem, W. Moorem, W. W. Rostowem a dalšími, zkoumá jednak změnu jednotlivých sociálních institucí, velikost a strukturu jednotlivých sociálních skupin, povahu vzájemných sociálních vztahů (typy sociálních vazeb), jednak změnu hodnot, způsobů jednání a chování. První skupinu změn lze označit jako *sociálně strukturální* stránky modernizace, druhou jako *sociálně kulturní* modernizaci.

Jednou ze základních hypotéz naší studie je stanovisko, že procesy modernizace české a slovenské společnosti probíhaly nejen asynchronně, nýbrž v některých ohledech také rozdílně. Modernizace české společnosti se v značném rozsahu realizovala v rámci kapitalistického systému a měla, až na některé specifické rysy, např. nízký stupeň urbanizace při poměrně vysokém stupni industrializace, standardní znaky modernizačních procesů v západní Evropě. Převážná část procesů modernizace na Slovensku, které byly zahájeny později než v českých zemích, - prakticky až po roce 1918, kdy se začalo rozvíjet slovenské školství a některé jiné složky terciárního sektoru - probíhala teprve v období socialismu v jeho sovětské verzi. A tento odlišný systémový kontext nebyl bez významu.

V této souvislosti je zapotřebí upozornit (srv. k tomu také [Amersfoort 1991]), že teorie modernizace aplikovaná na otázky vztahu etnik žijících v jednom společném státu předpokládá, že interakce a komunikace mezi obyvateli teritoria, které je kontrolováno nějakým státem, bude mít pozitivní účinky. Tato interakce vyvolaná hospodářským rozvojem, urbanizací, alfabizací atd., vede ke kulturní homogenizaci, která mimo jiné znamená snižování rozdílů mezi etnickými skupinami a ve svých důsledcích vede k jakési amalgamací etnických diferencovaných společností. Jak ve své marxistické tak i nemarxistické podobě mají modernistické teorie skrytý evolucionisticko-optimistický podtext. Není pochyb o tom, že teorie modernizace je jedním z východisek politiky integrace západní Evropy. Předpokládá se, že jistá míra hospodářské a sociální podobnosti mezi zeměmi je nutnou podmínkou pro politickou integraci. Z tohoto hlediska může mít kvalitní sociologická analýza příčin našeho rozdělení i obecnější význam.

Ekonomický přechod v České republice a na Slovensku

Jednoduchým způsobem, jak popsat procesy hospodářského přechodu v moderních společnostech, je analýza příslušnosti obyvatelstva ke třem hlavním hospodářským sektorům [Clark 1940; Fourastié 1954, 1967; Friedrichs 1985], tj. k:

1) zemědělství, lesnictví, rybníkářství;

- 2) průmyslu a stavebnictví;
- 3) službám.

Jestliže aplikujeme s Friedrichsem [1985] na ekonomický přechod tři fáze, můžeme rozlišit:

- 1) *fázi předpřechodovou*, kdy k primárnímu sektoru přísluší více než 50 % obyvatelstva a kdy podíl sektoru sekundárního a terciárního stoupají;
- 2) *fázi vlastního přechodu*, kdy podíl priméru klesá, sekundér dosahuje maxima a podíl terciéru stoupá;
- 3) *fázi popřechodovou*, kdy jak podíl priméru, tak i sekundéru klesají a podíl terciéru přesáhl 50 % a nadále stoupá.

Údaje za území ČR a SR, které se opírají o data o ekonomicky aktivním obyvatelstvu, svědčí o tom, že v českých zemích byla ukončena fáze předpřechodová těsně po r. 1900, kdežto na Slovensku až těsně po roku 1950. Jinak řečeno, české země přestaly být zemědělskou společností již na začátku 20. století, Slovensko až uprostřed tohoto století. Obě společnosti jsou však dosud teprve v druhé fázi ekonomického přechodu, neboť podle výsledků censu z roku 1991 podíl terciéru jak v ČR, tak v SR ještě nepřekročil 50 % (ČR - 43,5 %; SR - 43,7 %). (srv. tabulku 1 a 2).

Z dat o vývoji ekonomicky aktivního obyvatelstva podle příslušnosti ke třem sektorům lze odvodit i další rozdíly v procesu hospodářského přechodu:

1. Jestliže Slovensko před 1. světovou válkou patřilo do kategorie agrárních zemí, pak české země se v této době řadily do kategorie již značně industrializovaných území a rozdíl mezi oběma částmi Československa se v tomto směru v meziválečném období 1918-1939 ještě zvětšil.

Tabulka 1. Začátek a konec ekonomického přechodu ve vybraných evropských zemích

Země	Rok začátku přechodu	Rok konce přechodu	Délka trvání přechodu (roky)
Anglie	1841*	1932	91*
Francie	1869	1974	105
Německo	1876	1981	105
Rakousko	1884	1980	96
České země	1900	1991*	91*
SSSR	1946	1980*	34*
Slovensko	1950	1991*	41*
Maďarsko	1951	1980*	23*
Polsko	1957	1980*	23*

*) časová řada není uzavřena.

Data za české země a Slovensko se opírají o demografické příručky.
Za ostatní země byly převzaty z práce J. Friedrichse z roku 1985.

Tabulka 2. Vrchol industrializačního období a indexy intenzity ekonomického přechodu

Země	Maximum sekundéru rok	podíl v %	Intenzita přechodu		
			primér	sekundér	terciér
Anglie	1880	52,5	0,16	0,12	0,22
Francie	1970	40,6	0,38	0,13	0,26
Německo	1971	49,0	0,42	0,16	0,29
Rakousko	1961	43,5	0,42	0,19	0,29
České země	1980	55,9	0,45	0,28	0,32
SSSR	1980	39,0	0,88	0,40	0,48
Slovensko	1980	51,4	0,97	0,87	0,55
Maďarsko	1974	44,0	1,07	0,88	0,44
Polsko	1980	39,9	1,00	0,48	0,44

Prameny: viz tabulku 1

Indexy intenzity přechodu byly vypočteny následujícím způsobem. Index pro primér je definován jako rozdíl mezi podílem priméru na začátku a na konci přechodu dělený počtem roků trvání přechodu. Stejným způsobem jsou vypočteny indexy pro terciér. Indexy pro sekundér jsou definovány jako rozdíl mezi maximálním podílem sekundéru a jeho podílem v roku konce přechodu. Tento rozdíl je pak dělen počtem let mezi maximem a koncem přechodu. Obecně to znamená, že čím je hodnota indexu vyšší, tím je přechod rychlejší.

2. Období socialismu se vyznačovalo neobyčejně rychlým úbytkem priméru na Slovensku a podobnými, avšak mírnějšími procesy v českých zemích.
3. Období socialismu zaznamenalo neobvyklý jev: úbytek terciéru. Byl o něco větší v české části státu a ČR ani v roce 1980 nedosáhla úrovně z roku 1930. Slovensko naopak mělo již v roce 1961 vyšší podíl terciéru než v roce 1930.
4. Ekonomický přechod Slovenska proběhl podstatně rychleji než v českých zemích (a uskutečnil se v období socialismu).
5. Slovensko ve smyslu odvětvové struktury dohnalo české země v roce 1991, při zachování o něco většího podílu zemědělství. Rychlost tohoto vyrovnání mezi dvěma částmi státu je v moderní historii Evropy zcela ojedinělá (viz [Mihailovič 1973]).

Slovenská industrializace neprobíhala jen neobyčejně rychle, ale měla i další znaky, které můžeme uvést jen heslovitě. Vyznačovala se vznikem poměrně velkých závodů, které byly v řadě případů umisťovány v poměrně malých sídlech (Detva, Senica, Turzovka). Umístění závodů navazovalo na velké zdroje pracovních sil v místě podle bilancí pracovištních okrsků. Závody v těchto sídlech mají často zcela rozhodující postavení jako pracoviště. Závislost sídel na takovém monopolním průmyslu, a to jak ve smyslu ekonomickém, tak i sociálním a politickém je značná. Struktura slovenského průmyslu byla určována pravděpodobně ekonomicko-strategickými cíli federace a pravděpodobně také celého sovětského bloku. To vedlo ke známé jednostrannosti nového slovenského průmyslu a dnes sekundárně k vysoké nezaměstnanosti v řadě odvětví. Naproti

tomu český průmysl, který se vyznačoval již od svého vzniku v 19. století notoricky vysokým rozptylem a poměrně pestrá strukturou, s velkým podílem průmyslu spotřebního zboží, si zachoval přes radikální zásahy od roku 1945 do poloviny 50. let - povahu *sítě* mnoha závodů umístěných v malých a středních městech, mezi kterými nebyly velké vzdálenosti (platí to zejména o východních a severních Čechách, z části i západních). Vazba pracovišť a bydlišť byla v těchto starých sídelních strukturách se starým průmyslem pružnější než v oblastech, které byly industrializovány nebo reindustrializovány za socialismu (Ostravsko, Severočeská uhelná pánev).

Závěrem je zapotřebí dodat, že koncepce slovenské industrializace, která se realizovala na bázi velkých nových závodů v síti přežívajícího agrárního osídlení a při omezených zdrojích na výstavbu bytů a technické i sociální složky městské infrastruktury, vedla k fenoménu, který je analogií toho, co Ivan Szelényi označil pojmem "*nedostatečná urbanizace*". Je to situace, kdy stát sice koncentruje pracovní příležitosti, ale nemá dosti zdrojů pro výstavbu bytů v blízkosti pracovišť a v podstatě nutí nové zaměstnance průmyslu k dojíždění z obcí v okolí a dále je nutí k soukromé výstavbě bytů svépomocí atd., rovněž v místě bydliště. Statistiky o podílu soukromě stavěných bytů a o dojíždě do zaměstnání mimo místo bydliště na Slovensku tuto hypotézu potvrzují. Oba tyto jevy byly ve Slovenské republice podstatně častější než v České republice. Z celkového počtu bytů postavených v letech 1946-1985 bylo na Slovensku 40 % v soukromých rodinných domech, v Čechách a na Moravě pouze 22,7 %.

Demografický přechod a změny rodiny

K důležité složce modernizace v evropských společnostech, méně již v neevropských, patří změny v reprodukčním chování obyvatelstva, které jsou souhrnně označovány pojmem "demografická revoluce" [Landry 1934] anebo "demografický přechod" [Notestein 1945], srv. rovněž [Thompson 1930]. Demografický přechod je proces, který je vyvolán snížením úmrtnosti - zejména dětí - na které reaguje populace, s menším nebo větším časovým odstupem, vědomým omezováním plodnosti.

V českých zemích začíná demografický přechod kolem roku 1870 a jeho první fáze končí kolem roku 1900, druhá fáze pak kolem roku 1930. Podle některých studií [Fialová, Pavlík, Vereš 1990] ke snižování hodnot hrubé porodnosti docházelo na území dnešní ČR již po roce 1820 (ze 42 narození na 1000 obyvatel na 38). Tato změna byla důsledkem odsunování sňatků do vyššího věku a nebyla způsobena změnami plodnosti. Ke skutečnému poklesu fertility začalo docházet po r. 1890 a k zlomu došlo po roce 1900. Ukazatel obecné plodnosti činil roku 1900 140 na 1000 vdáných žen v reprodukčním věku a během 10 let klesl na hodnotu 117. Plodnost žen pak neustále klesala až do čtyřicátých let. Demografický přechod tedy probíhal v českých zemích poměrně pomalu a podobá se francouzsko-anglickému typu. Na Slovensku první známky klesající fertility byly zaznamenány po roce 1900. Hodnoty porodnosti klesly výrazně během 1. světové války, po ní však znovu stouply, aby pak začaly výrazně klesat po roce 1930. Demografický přechod byl dovršen na Slovensku po roce 1950. Co je zajímavé, je

skutečnost, že v období spojování českých zemí a Slovenska, tj. v desetiletí 1920-1929, byly rozdíly v porodnosti mezi oběma těmito částmi nového státu větší než na začátku století a v pozdějších obdobích.

V důsledku později probíhajícího demografického přechodu a zachování poměrně vysoké hladiny plodnosti je slovenská společnost demograficky oproti české mladší. V roce 1991 byl průměrný věk ženy v ČR 38,0 let, muže 34,6; na Slovensku ženy 34,9 a muže 32,1. Jsou to rozdíly poměrně značné.

Důsledkem odlišných populačních procesů ve sféře přirozené měny i migrace je skutečnost, že od roku 1921 do roku 1991 se podíl obyvatelstva žijícího na Slovensku na úhrnu obyvatelstva Československa zvýšil z 23 % na 34 %. To je i z hlediska evropských regionálních změn mimořádně rychlý růst, který svědčí o dynamickém hospodářském a sociálním rozvoji Slovenska.

Slovenská společnost se historicky lišila strukturálně od české také co do modelu rodiny a majetkových vztahů. Týká se to zejména rolnických rodin, ve kterých se v obou společnostech v minulosti formovaly některé základní znaky sociální organizace obou společností. Slovenská rodina patřila v minulosti podle Hajnalova [1982] třídění k tzv. východoevropskému typu. Ten je charakteristický korelací mezi nízkým věkem při sňatku, malým podílem služebnictva a vyšší plodností než typ západoevropský. To vše souvisí s tím, že na Slovensku dědila otcovu půdu většina sourozenců a neplatila tam primogenitura. Tím docházelo k drobení zemědělské půdy a vzniku velmi malých zemědělských jednotek, k stagnaci technického pokroku v zemědělství a zároveň k malému uvolňování pracovních sil do průmyslu a do měst (srv. [Švecová 1989] a tam uvedena další literatura). V západní Evropě a také v českých zemích získával otcovský majetek jen jeden dědic, který odsunoval sňatek až do doby, než převzal usedlost. S tím souviselo i menší dělení půdy, větší stěhování lidí z venkova do měst. Na Slovensku převládla tzv. velkorodina a patriarchální rodina, česká rodina byla naproti tomu menší a postavení otce nebylo tak silné, i když i zde převládal typ patriarchální. Tyto tradice se sice rychle měnily v důsledku industrializace a urbanizace Slovenska, avšak v oslabené a modifikované podobě se udržely na venkově a u nových migrantů do měst až do přítomnosti. Vedly k jinému typu sociální koheze v obou společnostech, k odlišnému pojetí rolí, sociálního statusu a vztahů mezi jednotlivci a skupinami. Není pochyb, že jak právní, politická i hospodářská unifikace zahájená 1. republikou, tak i tvrdý proces homogenizace a "glajchšaltování" prováděný centralistickým komunistickým režimem a samozřejmě také industrializační a urbanizační procesy začaly stírat rozdíly mezi oběma částmi republiky. Nicméně všechny sociologické výzkumy týkající se rodinných vztahů, významu sousedství a lokality, ale také sociální struktury, struktury domácností aj. (srv. např. [Roško, Podoláková, Jančovičová 1969] a nejnověji [Machonin 1992]) poukazovaly a poukazují na odlišnosti v strukturaci i fungování obou společností.

Urbanizace jako přeměna sociálně prostorového systému společnosti

Procesy urbanizace vedly již od začátku století k postupnému zpodobňování obou částí Československa, i když toto přibližování začalo ve fázi, kdy se české země v tomto ohledu ještě značně lišily od Slovenska. Zároveň je také zapotřebí

zdůraznit, že tempo urbanizace bylo v posledních desetiletích na Slovensku stále vyšší než v Čechách. Platilo to i v posledním desetiletí, kdy v České republice vzrostl podle předběžných, a asi ne zcela přesných odhadů, podíl obyvatelstva měst s více než 10 000 obyvateli o pouhých 2 %, kdežto na Slovensku o 22 %. To odpovídá skutečnosti, že procesy urbanizace v České republice jsou již ve vysoké a pomalejší fázi, kdežto Slovensko bylo v 80. letech uprostřed stále ještě rychlého procesu koncentrace obyvatel do měst. Tomu, že Slovenská republika byla a je stále uprostřed rychlého urbanizačního procesu, odpovídá celá řada nutných průvodních jevů. Regionální rozdíly na Slovensku, a to z hlediska životní úrovně, míry industrializace i urbanizace i způsobu života, jsou větší než v České republice, která se nachází v poslední fázi urbanizačního přechodu a je jako celek sociálně stejnorodější. Z toho, co bylo řečeno, plyne, že geografická mobilita slovenského obyvatelstva by měla být teoreticky v období socialismu, zejména v jeho posledních desetiletích vyšší než mobilita českého obyvatelstva. Statistické údaje však ukazují, že tomu je jen z hlediska denního dojíždění do práce, kdežto z hlediska migrace je slovenské obyvatelstvo méně pohyblivé než české.

Na tomto místě se nelze zabývat podrobněji problémy, před kterými stojí města v obou republikách, lze jen zkratkovitě poukázat na to, že problémem mnoha českých měst, zejména těch, která mají výrazná historická jádra a poměrně rozsáhlé čtvrti z 19. století, bylo chátrání a nevyužívání jejich starých částí, nazval jsem to v jiné souvislosti "atrofií vnitřních částí měst" [Musil 1989]. Problémem slovenských měst, včetně Bratislavy, byl paradoxně jejich prudký rozvoj, spojený se zničením mnoha jejich starých částí a s urbanisticky neovládnutou expanzí. Ze sociologického hlediska k vážným problémům patřila ruralizace měst, včetně Bratislavy, a naopak prudká suburbanizace v řadě městských aglomerací.

Alfabetizace a změna vzdělanostní struktury

Vysoká úroveň alfabetizace českého obyvatelstva v rakousko-uherské monarchii byla již v literatuře mnohokrát podrobně popsána. Obdobně je tomu i s popisem stavu slovenského školství ke konci 19. a začátkem 20. století a s poměrně vysokým podílem analfabetů na Slovensku ještě v době sčítání r. 1921. Mezi obyvateli staršími 14 let jich bylo v tomto roce 15 %. Je nutno rovněž uvést, že jestliže ke konci 60. let minulého století bylo na Slovensku 1 800 obecných škol, do začátku války v roce 1914 klesl jejich počet na 250, z nichž 233 byly jednotřídky. Z 256 000 slovenských dětí, jejichž mateřskou řečí byla slovenština, mohlo jen 17 % navštěvovat slovenské obecné školy [Štefánek 1944].

Daleko horší byla situace z hlediska středoškolského vzdělání. Po roce 1874/75, kdy byla zavřena tři existující slovenská gymnázia a chtěl-li někdo získat středoškolské vzdělání, musel navštěvovat maďarské střední školy. Na nich tvořili slovenští středoškoláci pouze 3,2 % z úhrnu všech žáků. Na univerzitách a jiných vysokých školách Uher činil podíl slovenských vysokoškoláků 1,4 %. Sociální a profesionální důsledky této situace byly rovněž již mnohokrát popsány. (srv. např. [Holotík 1980] a příslušnou literaturu). Z hlediska naší hypotézy o rychlém procesu modernizace Slovenska je však důležitější skutečnost, že během 1. československé republiky se zdařilo prakticky odstranit na Slovensku

analfabetismus, vybudovat základy středního i vysokého školství. Dynamický proces modernizace v oblasti vzdělání pokračoval i v době komunistického režimu. V současné době ukazatelé struktury vzdělání jsou v Slovenské republice dokonce nepatrně příznivější než v České republice. Na pozadí dynamiky vzdělání a formování nových elit je zapotřebí vidět i četná napětí uvnitř soudobé slovenské společnosti. Toto téma bude vyžadovat pečlivý výzkum, který by ukázal, jak se formovaly nové elity a jak formulovaly národní cíle Slovenska.

Demokratizace společnosti

Součástí modernizačního procesu je rovněž diferenciací politických hnutí a formování politických stran. Ustavení pluralitní struktury politických subjektů lze považovat za integrální prvek modernizace.

Příznivější politický rámec, rozvinutý kapitalismus - byť rakouského typu - diferencovanější sociální struktura českých zemí ke konci 19. století (srv. [Urban 1982]) oproti poměrům na Slovensku po roce 1867 se projevovaly také v politických strukturách. V devadesátých letech 19. století a v letech před 1. světovou válkou, kdy v českých zemích již existovala bohatě rozvinutá struktura politických stran, byla na Slovensku situace zcela odlišná. A. Štefánek [1933] ji charakterizoval takto:

"Politická činnost' pred prevratom na Slovensku nevykazuje hlbšieho roztriedenia. Od začiatku národného uvedomenia je nacionalistická a viacmenej autonomistická, inak konzervatívna a panslavistická. Slováci mali až do prevratu vlastne len jednu stranu, takzvanú Národnú stranu slovenskú."

Štefánek zdůrazňuje, že existovaly výrazné názorové rozdíly mezi nacionalisty, ale při volbách a politických akcích vystupovaly jednotlivé proudy jednotně a společně.

Česká situace, jak známo, byla odlišná a mezi politickými stranami existovala již zcela otevřená soutěž, která přecházela do vážných konfliktů. Politický život první republiky v české části nového státu byl, pokud jde o strukturu stran a do jisté míry i politickou kulturu, pokračováním předválečného života. Změnou byla radikalizace jak na levici, tak i na pravici. Na Slovensku se prvních voleb roku 1920 zúčastnilo osm politických stran a v roce 1925 již 18 stran. Slovensko neobyčejně rychle převzalo strukturu stran z české části doplněnou ovšem o Hlinkovu ľudovú stranu a Slovenskú národnú stranu a strany maďarské. Přejod od jednoduché předválečné struktury k složité se realizoval v krátké době. V tomto ohledu integrace obou částí republiky proběhla poměrně rychle a z hlediska strukturálního nebyly mezi českými zeměmi a Slovenskem podstatné rozdíly. Politický pluralismus byl pak jak na Slovensku, tak i na českém území přerušen za války a samozřejmě v období od roku 1948 do roku 1989. Politická kultura obou částí však zůstávala tradičně odlišná, avšak na tomto místě nemůžeme těmto rozdílům věnovat pozornost.

Sociálně kulturní modernizace

Modernizace nemá pouze strukturální stránky. V teoriích modernizace se naopak zdůrazňuje význam změn postojů k práci, pracovní motivace, omezování vlivu tradice, posilování významu individuálního rozhodování, racionální orientace

v jednání, posilování sekundárních motivů v jednání s lidmi a celá řada dalších sociálně psychologických a sociálně kulturních prvků chování. Studie o rozdílech mezi českými zeměmi a Slovenskem v tomto ohledu, která by i vývojově postihla vzájemný vztah obou společností, nebyla ještě provedena. Pro naše účely použijeme poznatky, které přinesl v podání P. Machonina [1992] výzkum transformace sociální struktury československé společnosti prováděný Sociologickým ústavem ČSAV a Ústavem sociálně politických věd FSV UK.

Slovenská populace byla méně než česká spokojena s politickými, ekonomickými a sociálními změnami, které nastaly po listopadu 1989 a měla "kvalitativně nižší stupeň důvěry k probíhající sociální transformaci" [Machonin 1992]. Část nespokojenosti slovenského obyvatelstva je podle Machonina spjata s představou, že dochází k přílišnému prohlubování sociálních rozdílů a k růstu sociální nespravedlnosti. Česká populace připisuje značně větší význam výkonovým faktorům úspěchu, jakými jsou vlastní vzdělání, vlastní snaha, nadání, pracovitost a ochota riskovat. Slovenská populace naopak přiznává větší význam faktorům askriptivním, daným původem, rodem, náhodou, nikoli však vlastním výkonem jedince. K těmto faktorům patří také bohatství a vzdělání rodičů, sociální kontakty, politická spojení, národnostní a rasový původ, náboženství, místo narození atd. Slovenská populace se při sebezařazování na škále levice-pravice zařazuje více doleva. Podstatně méně často než Češi se Slováci označovali jako "liberálové" (40,4 % ku 18,1 %) a jako "konzervativci" (25,4 % ku 13,1 %).

Z citovaného výzkumu rovněž plyne, že nižší stupeň urbanizace, způsob bydlení na Slovensku a některé další okolnosti vedou k odlišnostem v životním stylu obou populací. Na Slovensku je patrná větší sociabilita obyvatelstva, větší důraz na rodinu a sousedství jako životní okruhy. To odpovídá starším pozorováním R. Roška z roku 1986, který upozorňoval na velký význam "domácího pracovního okruhu" na Slovensku. Kdybychom použili známého rozlišení a třídění obyvatelstva na "lokály" a "kosmopolity", které zavedla M. Stacey [1960], Slováci by reprezentovali více "lokály" než Češi, a pokud jde o "kosmopolity", bylo by tomu naopak. Slovenská společnost je více solidaristická a více komunitní (Gemeinschaft), česká více asociativní (Gesellschaft).

K tomu je zapotřebí přidat konstatování, že slovenská společnost je tvořena obyvatelstvem, které není v takovém stupni sekularizované jako obyvatelstvo českých zemí, zejména pak Čech samotných. Je známo, že česká populace vedle švédské a dalších patří k nejvíce sekularizovaným populacím v Evropě.

Lze tedy konstatovat bez velkého rizika omylu, že české země jsou z hledisek sociálně kulturních v rozvinutější fázi modernizace než Slovensko. Lze také uvést, že v tomto ohledu je rozdíl mezi oběma částmi bývalé federace větší než z hlediska hlavních strukturálních znaků, jako je stupeň industrializace, urbanizace, rozvoj vzdělání, životní úroveň, hrubý národní důchod atd. Tato skutečnost má ovšem významné sociologické i politické důsledky.

Některé stránky sociální interakce mezi oběma společnostmi

Míra integrace společností a jejich části závisí na výměně lidí, informací, kapitálu, zboží a dalších pohyblivých prvků společností. Existuje celá řada indikátorů, které

měří tyto stránky integrace, mezi nepřímé patří také rozsah stěhování, počet osob studujících v "druhé" části, počet absolventů škol, kteří se vracejí zpět do své části, anebo naopak zůstávají v druhé části atd.

Většina sociologických indikátorů, nikoliv však ekonomických - jako je např. výměna zboží, kooperace podniků, toky kapitálu a pod. - naznačuje, že z dlouhodobého hlediska se obě části federace navzájem uzavíraly. K velmi významnému symptomu tohoto uzavírání patří trendy v migraci mezi Slovenskem a českými zeměmi.

Na začátku padesátých let migrovalo ze Slovenska do českých krajů 37 až 40 tisíc osob. Velký rozsah migrace v této době byl vyvolán mimo jiné i dosídlováním českého a moravského pohraničí. Tento počet se začal zmenšovat již v druhé polovině padesátých let a pohyboval se kolem 21 tisíc v průměru. Poměrně vysoké hodnoty migrace ze Slovenska do českých zemí v 50. letech souvisely s expanzí hornictví a metalurgie na Ostravsku a v jiných českých krajích. Rozsah migrace v šedesátých letech klesl dále na úroveň 13 až 19 tisíc. Pokles pokračoval dále a v osmdesátých letech klesl roční počet migrantů ze Slovenska pod 10 tisíc. Podobný trend lze zjistit, pokud jde o migraci z českých zemí na Slovensko. Obě části republiky se stávaly stále uzavřenější a interakce mezi nimi v tomto ohledu stále klesala. Jedním z faktorů tohoto vývoje bylo politické rozhodnutí slovenských orgánů omezit emigraci do České republiky. Ale existovaly i další příčiny. Snižování rozsahu emigrace ze Slovenska do českých zemí je zrcadlovým obrazem rozvoje industrializace a obecně hospodářství Slovenska. Čím rozvinutější se stávalo Slovensko a čím více pracovních příležitostí tam vznikalo, tím méně byla nutná migrace do Čech a na Moravu. Jiný mechanismus působil, pokud jde o migraci z českých zemí na Slovensko. Migrace z českých zemí rovněž rychle klesala, zejména však klesala migrace kvalifikovanějších pracovníků na Slovensko. Jak postupně rostla slovenská technická i humanitní inteligence, tak ubývalo lidí z Čech a Moravy, kteří by kryli potřeby rozvíjejícího se slovenského průmyslu a dalších odvětví. Z hlediska interpretace vzájemného vztahu mezi oběma částmi státu je důležité, že podle všeho kvalifikační struktura migrujícího obyvatelstva ze Slovenska do českých krajů byla - zejména do vzniku federace - nižší než kvalifikační struktura českých migrantů stěhujících se na Slovensko. Ze Slovenska se stěhovali do českých krajů nekvalifikovaní dělníci a zemědělstí dělníci ve větší míře než naopak.

Proces uzavírání obou částí státu naznačuje také analýza dat o osobách uvedených v publikaci Kdo je kdo v Československu, jejíž 1. díl vydal Václav Brož roku 1969. Počet Slováků, kteří získali vzdělání v Čechách od doby první republiky do období vznikající federace, klesal. Zmenšoval se zejména počet mladých Slováků pracujících na Slovensku, kteří získali vzdělání na českých školách. A naopak ovšem rostl podíl Slováků, kteří získali vzdělání na Slovensku a také tam pracovali. (srv. [Skalník Leff 1988: 289-291]). I z této analýzy je patrné, že s rozvojem slovenského školství probíhajícího současně s růstem pracovních příležitostí pro vysoce kvalifikované osoby, se snižovala cirkulace obyvatelstva mezi oběma částmi republiky. Lze proto souhlasit s názorem českého geografa K.

Kühnla [1982], podle kterého je Československo složeno ze dvou "relativně uzavřených" migračních subsystémů: českých zemí a Slovenska.

Prolínání nebo uzavírání obou společností by se mělo ovšem zkoumat také pomocí dalších dat: o počtu uzavíraných česko - slovenských sňatků, o turistice, umísťování vojáků v prezenční službě, o rozsahu kulturních kontaktů, o vzájemné znalosti jazyků, kultury a historie. Ovšem z hlediska strukturálního se zdá být uzavírání značně pravděpodobné.

Shrnutí, diskuse a alternativní výklad

Není pochyb o tom, že po celou dobu spoluzití ve společném státě existovala jak česká, tak i slovenská společnost. Rozdíly mezi nimi byly důsledkem odlišného historického vývoje a rozdílného začátku i průběhu modernizačního procesu. Obě společnosti se z jistého hlediska sobě přibližovaly, z hledisek jiných však zůstávaly trvale rozdílné.

Velká část modernizačních procesů probíhala na Slovensku rychleji než v českých zemích. To vyplývá nejen z rozboru industrializace, urbanizace a demografického přechodu, nýbrž i tempa alfabetyzace a demokratizace. Procesy modernizace se navíc v českých zemích realizovaly v rámci rakouského kapitalismu plného feudálních prvků a byly ukončeny až v rámci liberálně demokratického kapitalismu 1. československé republiky. Na Slovensku však značná část rychle uskutečněné modernizace proběhla v socialistickém kontextu. Do jisté míry lze vyslovit hypotézu, že Slovensko bylo modernizováno takto rychle pod vnějším tlakem. Nebyl to tak zvaný organický růst, o kterém lze hovořit v českém případě, důležitou roli zde hrály i strategické důvody.

Navíc některé procesy modernizace byly na Slovensku rozpojeny a neprobíhaly souběžně. To se týká zejména vztahu mezi industrializací a urbanizací. Slovensko je pravděpodobně příkladem potvrzujícím Sze-enyho teorii nedostatečné urbanizace. Ta konstatuje, že procesy koncentrace pracovních příležitostí ve městech probíhaly podstatně rychleji než koncentrace bydlícího obyvatelstva. Tato nedostatečná urbanizace zároveň znamená, že šlo o nepřímou formu exploatace nově - z venkovského obyvatelstva - vznikající vrstvy průmyslových dělníků a nižších zaměstnanců služeb, kteří byli nuceni stavět si na venkově byty a dojíždět za prací do měst. V menší míře existuje na Slovensku i časová mezera i mezi industrializačními procesy a změnami v demografickém chování. To si zachovávalo dosti dlouho rysy reprodukce v agrárně průmyslových nebo i agrárních společnostech.

Co však naše analýza naznačila, je skutečnost, že na rozdíl od české společnosti se při modernizaci slovenské společnosti rozevřela výrazná mezera mezi technickými a hospodářskými stránkami modernizace na jedné straně a kulturními a sociálními procesy modernizace na straně druhé.

Slovensko se především podstatně pomaleji sekularizovalo než české země a jak je obecně známo, náboženství tam zůstalo významnou složkou formující život celé společnosti. Některé historicky podmíněné skutečnosti, jako např. formy rodiny, velký význam sousedství a komunitních vazeb, bydlení na venkově s malým

domácím hospodářstvím u poměrně velkého počtu domácností a konečně velký důraz kladený v socialistické společnosti na kolektivní formy života (přechod z neprůmyslových a pozdně preindustriálních životních forem přímo do socialistického kolektivismu) způsobily, že nový průmysl, ale i města, fungovaly ve společnosti, která neměla standardní rysy moderních průmyslových společností.

Rychlost, se kterou technická a hospodářská modernizace Slovenska proběhla, a skutečnost, že sociální a kulturní struktury slovenské společnosti se tak rychle jako technické a hospodářské neměnily, vytvořily napětí a nesoulad mezi strukturálními subsystémy slovenské společnosti.

Česká společnost naopak trpí syndromem sociální stagnace, jisté uzavřenosti a sebespokojenosti, i zde se objevují četné rysy anomie a rozpadu sociální koheze. Je to však jiný typ anomie než ten, se kterým se setkáváme na Slovensku.

Přes odlišnost průběhu modernizačních procesů v obou zemích, z hlediska makrostrukturálního se obě společnosti stávaly stále více podobné. Analýza našich dat ukazuje, že Československo vzniklo v období, kdy tyto makrostrukturální rozdíly, rozdíly v demografickém chování a v řadě dalších parametrů byly největší. Československo se rozdělilo v době, kdy tyto rozdíly byly nejmenší.

České země a Slovensko se v celém poválečném období vyvíjely - přes rostoucí integraci hospodářskou a technickou - směrem k formování dvou oddělených geodemografických, zejména migračních regionů. Stále více se vůči sobě uzavíraly. Bylo to v podstatě důsledkem vyrovnávání rozdílů mezi Slovenskem a českými zeměmi a industrializačního a hospodářského vývoje Slovenska. Vývoj slovensko-českých vztahů popírá modernizační teorii, která zdůrazňuje, že podobná životní úroveň, podobná socioekonomická struktura obyvatelstva a podobný nebo identický systém sociálního zabezpečení a práva jsou nejspolehlivějšími faktory potlačujícími etnická napětí a vedoucími k integraci.

K výkladu sociologického oddělení obou společností a ztroskotání federalismu zřejmě nestačí ani poukaz na rozkolísanost slovenské společnosti v důsledku vnitřních napětí způsobených asynchronností modernizačních procesů jednotlivých subsystémů slovenské společnosti. Je pravděpodobné, že tato asynchronnost přispěla k otřesům slovenské společnosti a k tomu, že česká společnost nebyla schopna interpretovat správně sociální a kulturní pochody, které probíhaly na Slovensku. Je však zřejmé, že jak tradiční modernizační teorie, která se snaží vysvětlit rozchod Čechů a Slováků poukazem na to, že Slovensko je "opožděná" společnost - což je jistá forma sociologické arogance - která nemůže snadno srůst s rozvinutější českou společností, tak i modifikovaná modernizační teorie, která poukazuje na vnitřní asynchronnost slovenského modernizačního vývoje a na rozkolísanost a neurčitost slovenské společnosti, nestačí k výkladu toho, co se stalo.

Je zřejmé, že i tuto modifikovanou formu modernizační teorie je nutno doplnit jinými výkladovými teoriemi. Zdá se nám, že bychom měli aplikovat na naši probíhající historii model "vnitřní závislosti", který formuloval při analýze vývoje keltských území ve Velké Británii M. Hechter [1975]. Tato teorie v podstatě říká, že při jemnější strukturální analýze, která si nevšímá pouze makrosociálních

veličin, jako je GNP, zastoupení tří velkých Fourastiéovských sektorů národního hospodářství a pod., ale která si všímá také toho, jaké jsou konkrétní vztahy mezi průmyslovou výrobou v různých částech téhož státu, avšak obydleného různými etnickými skupinami. Např. která si všímá toho, zda v jedné části nejsou soustředěny podniky produkující průmyslové polotovary a v jiné podniky zpracovávající tyto polotovary v rámci strojírenství, potravinářského průmyslu atd. Při tomto uspořádání lze pak hovořit o hierarchické integraci. Důležitá je také sociální struktura migrace. Stěhování méně kvalifikované pracovní síly z jedné části státu do druhé je rovněž indikátorem "vnitřní závislosti".

K vzniku takové závislosti může docházet záměrně, anebo nezáměrně. Může být také důsledkem vnějších tlaků, jak tomu bylo podle našeho názoru i v případě Československa. Pouze podrobná historie alokace průmyslu a jiných hospodářských aktivit, role vojensko strategických hledisek při tomto rozmisťování a analýza role některých dalších činitelů může ukázat, zda tyto vnější tlaky sehrály rozhodující roli. Zjednodušené sociálně ekonomické analýzy prováděné jak z české, tak i slovenské strany však dosud tyto jemnější a hlubší výkladové principy neúspěšnosti česko-slovenského pokusu o vytvoření společného státu nemohly odstranit.

Vedle teorie vnitřní závislosti je zapotřebí upozornit ještě na to, že modernizační teorie musí být doplněny jak teorií socializace do etnika, tak zejména teorií *mobilizace elit*. Chtěli bychom zde na závěr vyslovit názor, že tato teorie, která je dnes spojována nejčastěji se jménem J. McKaye [1982], v kombinaci s teorií vnitřní závislosti, může vysvětlit do značné míry i rozdělení československé federace. Tato teorie mobilizace elit předpokládá, že hnutí vedoucí k oddělení nějakého etnika ze společného státu musí mít mobilizující elitu, která interpretuje jak etnické danosti - tj. v podstatě kulturní danosti, jako je jazyk, kulturní vzorce chování atd. - tak i nejrůznější formy hospodářských nerovností, případně závislosti politickým způsobem. Bez existence takové elity, která se rozhodla ke spojení etnických daností s politickou interpretací vnitřní závislosti, nemůže dojít k rozdělení. K takovému spojení všech těchto faktorů dochází ovšem vždy po nějakém velkém systémovém otřesu, jakým bylo v našem případě zhroucení komunistických režimů.

Testování této multifaktorové teorie rozpadu státu bude ovšem vyžadovat jiný druh informací, než jsou ty, které máme k dispozici. Ty, které jsme použili v našem pokusu vysvětlit rozpad pomocí teorie o asynchronní modernizaci, nám však alespoň umožnily odmítnout jednoduchý výklad opírající se pouze o teorii modernizace a otevřely pohled na sofistikovanější interpretaci vycházející ze spojení teorie vnitřní závislosti s teorií mobilizace elit.

JIRÍ MUSIL je ředitelem Středoevropské univerzity v Praze. Přednáší rovněž na Karlově univerzitě (na přírodovědecké a právnické fakultě). U nás i v zahraničí je znám jako sociolog města a regionu. V tomto oboru publikoval řadu knih v ČR, v USA, Velké Británii, Polsku a Maďarsku. V současné době se zabývá rovněž problémy nacionalismu a teoretickou sociologií.

Literatura

- Amersfoort, H. van 1991. "Nationalities, Cities and Ethnic Conflicts: Towards a Theory of Ethnicity in the Modern State." In *States and Nations. The rebirth of the 'nationalities question' in Europe*, ed. by H. van Amersfoort, H. Knippenberg. Amsterdam: Nederlandse Geografische Studies 137.
- Clark, C. 1940. *The Conditions of Economic Progress*. New York.
- Fialová, L., Z. Pavlík, P. Vereš 1990. "Fertility Decline in Czechoslovakia During the last Two Centuries." *Population Studies* 44: 89-106.
- Fourastié, J. 1949. *Le grand espoir du XXe siècle*. Paris.
- Friedrichs, J. 1985. *Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa*. Berlin - New York: Walter de Gruyter.
- Gellner, E. 1981. *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. 1992. Poznámky z jeho projevu na 1. kongresu evropských sociologů ve Vídni v srpnu 1992.
- Goldsblom, J. *Dutch Society*. Amsterdam.
- Hajnal, J. 1982. "Two kinds of Preindustrial Household Formation System" *PDR* 8: 449-494.
- Hechter, M. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. London: Routledge.
- Hobsbawm, E. 1991. *The Age of Revolution. Europe 1789-1848*. London: Cardinal. (První vydání knihy v roce 1962.)
- Holotík, L. 1980. "Die Slowaken." In *Die Habsburgenmonarchie 1848-1918*, ed. A. Wandruszka, P. Urbanitsch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Kořalka, J. 1991. *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1914*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Křen, J. 1990. *Bílá místa v našich dějinách*. Praha: Lidové noviny.
- Kühnl, K. 1982. *Migration and Settlement: 16. Czechoslovakia RR-82-32*. Laxemburg (Austria): International Institute for Applied Systems Analysis.
- Landry, A. 1934. *La révolution démographique*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Machonin, P. 1992. "Česko-slovenské vztahy ve světle dat sociologického výzkumu." In *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*, ed. by F. Gál a kol. Praha: SLON.
- McKay, J. 1982. "An Exploratory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena". *Ethnic and Racial Studies* 5: 395-420.
- Mihailovič, K. 1973. *Regional Development: Experience and Prospects in Eastern Europe*. The Hague: Mouton.
- Musil, J. 1989. Referát na symposiu o obnově měst v rámci spolupráce mezi Českou republikou a Zemí Nordrhein-Westfalen, Dortmund.
- Notestein, F. W. 1945. "Population Theory. Long View." In *Food for the World*, ed. by T. W. Schulz. Chicago, University of Chicago Press.
- Roško, R., K. Podoláková, J. Jančovičová 1969. "Sociálna štruktúra slovenskej a českej spoločnosti." In *Československá spoločnosť*, ed. P. Machonin a kol. Bratislava: Epocha.
- Skalnik Leff, C. 1988. *National Conflict in Czechoslovakia*. Princeton: Princeton University Press.
- Stacey, M. 1960. *Tradition and Change. A Study of Banbury*. Glasgow: Oxford University Press.

Štefánek, A. 1933. "Slovensko. Přehled politický." In *Slovník národohospodářský sociální a politický, III. díl*. Praha: O. Janáček.

Štefánek, A. 1944. *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava.

Švecová, S. 1989. "Dva typy tradiční rolnické rodiny v Československu." *Český lid*, 76: 210-222.

Thompson, W. S. 1930. *Population Problems*. London: McGraw-Hill.

Urban, O. 1982. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda.

Summary

The study tries to explain the deeper causes of the division of Czechoslovakia. The analysis, in the form of an outline, is based on testing the model of asynchronous modernization processes within the Czech and Slovak society. Stress is also laid upon the differing societal contexts of modernization processes in Czech and Slovak societies. According to data on social, demographic and, to some extent, on urban structures at the beginning of the nineties, the Czech and Slovak societies had become very similar. This was the result of economic policies as well as of the application of the unifying Soviet model. Nevertheless, at the very time when they appear most similar, from a macrostructural point of view, they are moving apart. The processes leading to the resemblance between Czech and Slovak societies are an interesting example of asynchronous modernization. The processual components of modernization, e.g. economic transition, demographic transition, urbanization, the growth of literacy and democratization, were going on in each part of Czechoslovakia at different times, i.e. also in different political and societal contexts and at differing paces. The study contains basic information about this asynchronicity and points out the effects of Slovakia's modernization during the socialist regime. The Czech lands were modernized within a capitalist context. Slovakia's and the Czech lands' paces of modernization processes differ as well. The economic transition lasted 91 years in the Czech Republic, and 41 years in Slovakia. The Czech demographic transition proceeded relatively slowly, and was in this respect similar to the French-English type, whereas the Slovak demographic revolution was a rather fast process lasting only about 50 years. The same patterns can be seen when analyzing the urbanization processes. The Czech urbanization processes were relatively slow, the Slovak ones relatively fast. The most dramatic structural changes happened within the Slovak society in the sphere of education. The rapid growth of education is one of the most striking aspects of the transformation of Slovak society. The pace of the structural changes was not always followed with the same speed of sociostructural modernization. The Slovak society shows signs of disequilibria caused by the differences in modern socioeconomic and urban structures on the one hand and traditional rural life based patterns and value orientations, on the other hand. The model of asynchronous modernization and the observed disequilibria are, however, unable to explain the division of Czechoslovakia. Two other explanatory models should be added. A model of internal economic dependency, which is a modification of Hechter's theory of the dependencies of the Celtic fringe on English core territories, can help to understand better the Slovak Czech relationships. To explain the political processes of the last three years, it is necessary to add to the models of asynchronous modernization and of internal economic dependency still another model. It is the model of mobilizing elites. Without the existence of a mobilizing Slovak elite, which emerged after the collapse of the centralist communist regime, the division would not have happened.

Češi a Slováci 1918-1938

EVA BROKLOVÁ*

Centrum německých a rakouských dějin,
Fakulta sociálních věd UK, Praha

Czechs and Slovaks, 1918-1938

Abstract: This article analyzes the relations between Czechs and Slovaks as a problem of the position of Slovakia in the Czechoslovak Republic, that is, as a solution to the decentralization of the administration and autonomy, which are underscored by the issues of the Pittsburgh Agreement, Prague centralism and "Czechoslovakism". A revision of the place of Slovakia in the Czechoslovak Republic was accepted in regard to the requirements of Slovakia (the absence of its own intelligentsia and the presence of the Magyar element in the civil service) and the conditions in the democratic state. When the Slovak intelligentsia finally came of age and wished to participate in public administration, the existential conditions of the Czechoslovak state had changed (Hitler's rise to power, the birth of the Henlein movement in the Czechoslovak Republic). The situation got worse socially as a result of the world-wide depression. Without the Munich Agreement and Germany's share in the birth of the Slovak State the conditions for the break-up of the Czechoslovak Republic would not have been present. The population formed a consensus in favour of the state, as is clear from the electoral returns, especially the success of Slovenská jednota za Česko-slovenskú republiku a demokraciu [Slovak unity for the Czech-Slovak Republic and democracy] in the local elections of May 1938.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 25-42)

"Ak Česi s nami úprimne zmýšľajú, nech nám pomáhajú vybudovať si svoj vlastný slovenský štát, so slovenskou ústavou, slovenským parlamentom a slovenskou vládou, ktorý štát bude rovnoprávnou, rovnocennou a samosvojskou časťou Česko-slovenskej republiky."

Problematika česko-slovenských vztahů byla a dosud je převážně pojednávána z hlediska politického a ideologického, méně z hlediska vědeckého. Bylo to do značné míry dáno tím, že otázka sama tvořila prvořadé politikum proměnlivé jak v čase, tak pokud jde o ty, kteří ji formulovali. Pro uplatnění vědeckých aspektů chyběla nejen znalost historického materiálu a poznatky týkající se fungování demokratické státní společnosti a mezinárodních souvislostí vzniku a budování

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Eva Broklová, CSc., Daškova 8, 143 00 Praha 4.

společného státu Čechů a Slováků¹, ale i potřeba tímto způsobem problém prezentovat.

Za nosné problémy česko-slovenských vztahů v oblasti politického systému pokládáme decentralizaci správy a autonomii, napětí mezi nimi a způsob jejich řešení. Tematicky sem náleží problematika Pittsburské dohody, pražského centralismu a čechoslovakismus. Těmito okruhy prostupuje v obecné poloze otázka slovenské politické reprezentace a její legitimacy jako nositelky obecné vůle projevené ve volbách, a tudíž naléhavost řešení otázky postavení Slovenska. Problém můžeme také klást jako otázku souhlasu společnosti nebo její větší části se státem a systémem.

Decentralizace správy a samospráva

Otázka decentralizace správy a samosprávy se jeví při pohledu na dvacetiletí první československé republiky jako nejzávažnější hned po problému politického stranictví nejen z hlediska vztahu česko-slovenského, ale i z hlediska struktury demokratické společnosti a jejího fungování [Táborský 1945: 23]. Vazba autonomie a decentralizace na postavení národů a národních menšin v ČSR činila tuto obecnou demokratickou otázku jen naléhavější. Problém samosprávy "ležel jako stín na našem státním životě..., až se konečně v posledních letech předmnichovských stal přímým nebezpečím" pro republiku. "...nešlo ani tak o to, aby se občané mohli spravovat sami." Heslo autonomie se stalo pro mnohé zbraní mocenskopolitického klání. Doznal to Henlein a potvrdili to i politikové na Slovensku, kteří když se odtrhli, zrušili i omezenou samosprávu, již poskytovala předmnichovská republika, a nastoupili nejen cestu bratislavského centralismu, ale dokonce režimu totalitního [Táborský 1945: 21-22; Kamenec 1991: 13-23]. Skutečným cílem těchto politiků, do něhož se promítla jak snaha získat vlastní moc, tak cizí zájmy tedy nebyla demokracie, a tudíž širší samospráva, ale likvidace československého státu. Při posuzování protikladu tzv. centralistů a autonomistů se opomíjí relativnost významu obou pojmů v daném kontextu: tzv. centralisté byli stoupenci demokratičtějšího župního zřízení, zatímco autonomisté byli stoupenci zemské centralizace.

Pražský centralismus

Po první světové válce vyšla mírová konference vstříc reprezentantům nového státního útvaru a postavila se na "stanovisko jednotnosti našeho státu. Jedinou výjimku připustila stran Podkarpatské Rusi" [Hoetzel 1920: 3]. To umožnilo politikům a tvůrcům ústavy trvat na požadavku jednotnosti a nedílnosti státu, protože problém integrace měl pro ně vzhledem ke složité struktuře národnostní imperativní podobu (ať už byla dána objektivně nebo tak byla pociťována). V této otázce totiž nešlo jen o postavení Slovenska, ale také o počáteční úsilí sudetoněmeckých provincií o odtržení a odstředivé tendence jinonárodních menšin

¹) Kus poctivé práce v posledních dvou či třech letech zde odvedli pracovníci Historického ústavu SAV. Objektivní, neideologické zpracování české účasti na rozvoji slovenského národa a opačně podílu Slováků na vývoji českém spolu se zhodnocením výsledků existence společného státu však historiky teprve čeká.

ve Slezsku. Masaryk stanovil pro vznik a existenci samostatného státu respektování demokratického principu dovnitř i navenek. Proto se měl švýcarskému vzoru režim nového státu blížit pouze krajní liberálností, nikoli strukturou.² V oblasti mezinárodní v krátké době problematizovaly mírový stav snahy o revizi statu quo.

Míru centralizace můžeme posoudit podle rozsahu samosprávy. Úspěšné demokracii totiž teoreticky neodpovídá jako správní forma instituce úředníka závislého na centrální vládě, nýbrž místní samospráva.

V oblasti správy bylo v roce 1918 možné postavit se na základnu samosprávných úřadů a jejich přestavbou vybudovat demokratickou správu nebo zrušit samosprávné úřady a vytvořit z byrokratických úřadů bývalého Rakouska nový správní systém. Byla zvolena druhá varianta. Zákony z let 1919 a 1921 začaly měnit obsah pojmu obecní samosprávy. Rozdíl mezi státní správou a samosprávou není ostatně teoreticky pokládán za absolutní. Spočívá v odlišné organizaci a původu členů orgánu. O rozhraničovací linii rozhoduje vývoj demokracie, historické tradice a důvody správní účelnosti. Decentralizace výkonu veřejné správy může být výhodná zejména pro vzdálená území a respektování místních zvláštností a zájmů. Taková decentralizace může být prvním krokem k samostatné veřejné správě územního obvodu. Správní úřad rozhoduje o některých otázkách v nejvyšší instanci. O centralizovanou vládu se obvykle jedná tam, kde moc, která řídí obecné zájmy, je koncentrována v jednom místě nebo u těchže osob. Řízení lokálních zájmů, soustředěné v jednom místě, se považuje za centralizovanou správu.

Tzv. župní zákon z 29. února 1920 omezoval zemskou autonomii odnětím legislativní činnosti dosavadním zemským sněmům v českých zemích. Jeho přijetí bylo vedeno snahou ztížit vznik slovenského separatismu. Odpor proti zrušení autonomie zemí vyvolal nakonec v život kompromisní řešení: župy jednotlivých zemí tvořily dohromady zemské župní svazy (český, moravskoslezský a slovenský) s malou kompetencí. Slovenští poslanci pokládali župní svaz na Slovensku za jakousi náhradu za autonomii.³

Pokud jde o uskutečnění samosprávy s volenými úředníky, zaujal v diskusi v ústavním výboru Revolučního Národního shromáždění o župním zákonu stanovisko za slovenský klub poslanec I. Dérer. Shrnující zkušenosti z praxe v Uhrách: "Ty oblasti státní správy, kde byl princip jmenování, byly o mnoho lepší..., kdežto právě ve[řejná] správa, kde byla provedena zásada volitelnosti úředníků, vedla k anarchii... Myslím, že demokratičnost máme více uplatnit v jurisdikční správě a pak ve správě v užším slova smyslu..."⁴ Tímto názorem posílil Dérer postoj ministra vnitra A. Švehly, který byl v této otázce napadán sociálními demokraty. Jiné řešení by také narazilo na naprostý nedostatek slovenských úředníků, neboť dvě třetiny správních funkcí tehdy zastávali Maďaři.

² Archív federálního ministerstva zahraničních věcí (dále AFMZV), Pařížský archív (dále PA), č. 340.

³ Z dopisu americkým Slovákům, materiál č. 45. [Falt'an 1968: 25-26].

⁴ Archív federálního shromáždění ČSFR (dále AFS), f. RNS, karton 32, těsnopisecký zápis 122. b. schůze ústavního výboru, s. 22.

Po zavedení župního zřízení v život na Slovensku roku 1923 vznikl správní dualismus, který byl odstraněn až správní reformou z roku 1927. Zákon zrušil župy a vytvořil čtyři zemské obvody. Zemské úřady s pravomocí zemských politických správ a zemských výborů nahradily dosavadní zemské politické správy a zemské výbory. Možnost sjednocení státní správy a autonomie se zdůvodňovala jako důsledek demokratického zřízení republiky: "...dnes, kdy máme poměrné zastoupení, ...parlamentní vládu, každou chvíli možno vládu svrhnouti neschválením odpovědi na jakoukoliv interpelaci, kdy státní správa nemůže být správou nad parlamentem, ...nelze více autonomii považovati za obranu státu, nýbrž jen za integrující část demokratické veřejné správy, která má býti rovnocennou účastí autonomních elementů přivedena na výši opravdového demokratismu..."⁵ Místo pro samosprávné úředníky bylo vymezeno v okresních a zemských zastupitelstvech. Dvě třetiny osazenstva byly voleny, třetina byla jmenována ministrem vnitra.

O tomto problému v podobě dualismu parlamentarismu a odbornictví, parlamentu a byrokracie se zmiňoval ve svém jubilejním projevu k desátému výročí republiky T. G. Masaryk. Dualismus parlamentu a byrokracie chtěl zharmonizovat. Vzhledem k národní a kulturní různorodosti obyvatelstva setrval na požadavku samosprávy a teritoriální autonomie, ale zdůrazňoval, že "...stát, a zejména stát moderní, nemůže se vzdát organizačního centralismu - harmonie, centralizace a autonomizace je úkolem moderního demokratického státu. Demokratická centralizace není absolutismem, demokratická autonomizace není atomizací..." Potřebu "promyšlené centralizace" pokládal za naléhavější s tím, jak se "...společnost rozstupuje na stavy, třídy a rozmanité korporace..." V tom, jak "nový stát... přibírá správní funkce ve vývoji hospodářském a sociálním" spatřoval zdroj centralizace [Národní 1928: xix].

"Starý rakouský zlořád, že totiž všecko se centralizuje..."⁶ na straně české a "kalvínský režim pešťský", proti němuž Slovinci bojovali "za práva tej našej slovenčiny" [Československá 1931: 483], svědčí jednak o převládající tendenci ve vládách novodobých států, jednak o tom, že Češi i Slovinci se setkali s centralismem dříve než ve společném státě. Jeho "pražský centralismus" jako nadměrné soustředění moci v jednom místě bývá chápán jako výsledek nějaké zvláště, zlého úmyslu. Stranou je ponechávána centralizace jako nutná procesní forma každého státu a specifické důvody československé rovněž. O motivech zavedení decentralizované veřejné správy jsme se již zmínili.

V oblasti tvorby moci byl zdrojem centralismu v ČSR, protikladně k očekávaným účinkům, princip poměrné volby a s ním související systém více stran. Od poměrného zastoupení si teorie slibovala, že parlament bude ve zmenšeném měřítku odrážet všechny významnější proudy ve společnosti. V ČSR

⁵) AFS, Tisk č. 831/1927, důvodová zpráva k zákonu, cit. podle [Klapka 1928: 9].

⁶) AFS, f. RNS, karton 28, č. 1157, těsnopisecký zápis 33. schůze ústavního výboru 2. 4. 1919, s. 1.

mělo užití poměrného principu zajistit zastoupení národních menšin.⁷ Současné však bylo nutné omezovat některými ustanoveními volebního zákonodárství působení tohoto principu, jež vedlo ke tříštění politických stran a znehodnocování voličských hlasů. V neprospěch malých stran působila také Harova metoda pro výpočet volebního čísla. Výsledkem těchto opatření bylo, že malé strany, mezi nimi také některé strany národnostních menšin, jen obtížně dosahovaly zastoupení v parlamentě. Poměrná volba tak - paradoxně proti vůli zákonodárců - do určité míry ztěžovala zastoupení menšin. Musely se k tomu sdružovat se stranami často velice programově odlišnými.

Centralizační účinek zjišťujeme také u přísně vázaných kandidátních listin, jež byly použity pro volební soustavu ČSR. Vzniká v důsledku toho, že kandidováním souboru představitelů politických stran se do jisté míry prosazuje tendence nahradit demokratické dosazování na základě principu volby dosazováním na základě principu elity. Také oligarchické rysy politických stran se dostávají do rozporu s rolí stran v demokratické společnosti: z činitele usnadňujícího volby se postupně změnily v organizace usilující o moc. Proto také byly jejich programy vztaženy k "vyšším" cílům a neodrážely potřeby svých voličů. Tato tendence se dokonce prosazovala i do programů obecních voleb, v nichž se např. vedl boj proti "maďarizujícímu klerikalismu", volilo se "československy a státotvorně" ap.

Dominantní postavení politických stran současně nutilo stát ke sjednocování byrokratizací, tj. k omezení vlivu politických stran na správu, což bylo také jedním ze zdrojů centralizace. Mezi příznivé důsledky tohoto procesu patří účinky nezpolitizovaných státních orgánů na stabilitu a kontinuitu režimu v demokratickém státě.

Výrazným faktorem s centralizačními účinky bylo postulování mocenské autority státu v oblasti hospodářské a sociální. Tlak na parlament a vládu vykonávaly nejen masy těch, kteří dopláceli na ekonomický liberalismus, ale i mocenské a hospodářské skupiny ve snaze prosadit a uplatnit své zájmy nedostatečně reprezentované v parlamentu, kde zastoupení neodpovídalo ekonomické váze skupin kapitálu. To vyvolávalo požadavek, aby stát převzal řízení a odstranil všechny neduhy, jak se o tom zmiňoval v uvedeném jubilejním projevu prezident Masaryk. Z péče o sociálně chudé se stala přední povinnost státu. Doklady jak požadavků, tak jejich plnění nacházíme v ČSR ve všech krizových obdobích mezi první a druhou světovou válkou. Také lidová strana, jak plyne z jejího prvního programu, přesouvala většinu problémů a jejich řešení na stát [Bartlová 1991: 55]. Tyto požadavky se příliš nesrovnávaly s požadavky autonomie. V celosvětovém měřítku zesílily tyto tlaky v souvislosti se světovou hospodářskou krizí, jež zároveň oživila autonomistické tendence.

Pouze srovnáním s decentralizací a samosprávou v jiných státech můžeme dospět k validnímu hodnocení míry centralismu v meziválečném Československu. Tento úkol historiky teprve čeká. V obecné poloze můžeme přesto učinit

⁷) Nikoli národnostních. Tvůrci ústavy pečlivě dbali toho, aby v menšinách nevzbuzovali terminologií pocity méněcennosti.

významný závěr: Československo bylo státem demokratickým a v něm je teze o jednotě zájmů státu a občana a z toho plynoucího omezení samosprávy ve jménu funkčnosti vždy přijatelnější, neboť demokratické režimy umožňují ve volbách zjištění obecné vůle voličů. Kromě toho decentralizace v oblasti veřejné správy byla dosti značná a nezanedbatelný byl i dvoutřetinový podíl volených členů.

Pittsburská dohoda

Za součást centralizačních snah se pokládá nesplnění požadavku slovenské autonomie, obsažené v Pittsburské dohodě.

Po více než sedmi desetiletích trvání Československé republiky je stále živá problematika této dohody jako něčeho, co zůstalo ze strany české vůči slovenské nesplněno. Naposled se dovolávali textu dohody slovenští poslanci při tzv. sporu o pomlčku na jaře 1990.⁸ Vzhledem k setrvačnosti závěrů o její platnosti a různých předsudcích, udržujících se i mezi zahraničními historiky, pokládáme za potřebné osvětlit její smysl a místo.

V běžném pojetí byla Pittsburská dohoda uzavřena před vznikem ČSR, 30. května 1918 v Pittsburghu, mezi představiteli českých a slovenských organizací ve Spojených státech, Slovenské ligu, Českého národního sdružení a Svazu českých katolíků za přítomnosti předsedy Česko-slovenské národní rady, prof. Masaryka. Dohoda schvalovala politický program usilující o spojení Čechů a Slováků v samostatném státě. Podle dohody "Slovensko bude mať svoju administratívu, svoj snem a svoje súdy. ...Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vobec... Podrobné ustanovenia o zariadení česko-slovenského štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom." Podepsání Albert Mamatey, T. G. Masaryk a další [Idea 1936].

Zdrojem nedorozumění bylo ustanovení uvedené naposled, jež stoupenci realizace Pittsburské dohody podle potřeby zamlčovali. Nebralo se vůbec v úvahu, že ti, kteří dohodu uzavřeli, nebyli "právoplatnými představiteli" ani českého, ani slovenského národa. Slovenští historikové pokládají za nepravděpodobné, že by účastníci jednání v Turč. sv. Martině nevěděli o Pittsburské dohodě.⁹

⁸) V textu dohody byla hledána opora pro psaní názvu státu Česko-Slovensko, případně Česko-slovenská republika. Pro žádný z těchto názvů neposkytuje dohoda zdůvodnění. Text sám je dokladem rozkolísanosti pravopisu (psaní velkých písmen a zcela nelogické užívání uvozovek, které v citacích zachováváme). Podle pravopisné normy českého jazyka se se spojovníkem píší složená přídavná jména, jestliže jejich složky mají poměrnou samostatnost. Spojovací čárka se nepíše ve složeninách, kde obě složky vytvářejí těsnou významovou jednotu. Po vzniku státu byl podle uvedeného pravidla splněn předpoklad psát československý dohromady (podobně jako angloamerické armády za války). Slovenská pravopisná norma se od češtiny v tomto ohledu liší a nedorozumění byla svým způsobem zbytečná. Do jiné polohy se problém dostal na podzim 1938.

⁹) Sympóziu *Slovensko v politickém systéme ČSR 1918-1938*, 11.-13. 11. 1992, diskuse. Existuje ovšem i verze, že se slovenští politikové dověděli o Pittsburské dohodě až počátkem r. 1919 [Bartlová 1991: 63]. Tomu by odpovídala návštěva Hlinkova a Kmeťkova u T. G. Masaryka. Prezident zaujal postoj, že chtějí-li autonomii, mají ji mít. Hlinka tehdy na přímý dotaz Kramářův, jenž se přijetí rovněž zúčastnil, od požadavku autonomie ustoupil jako od

I. Dérer však uvádí, že nadpis "Česko-slovenská dohoda..." byl dodatečně připsán a neví se kým. Upozorňuje na to, že ve skutečnosti šlo o záznam porady o politickém programu. Masaryk také není uveden jako jedna ze stran, ale jen jako osoba přítomná. Usnášeli se představitelé spolků. To zcela jednoznačně potvrzuje text záznamu:

"Predstavitelia slovenských a českých organizací vo Spojených štátoch, Slovenskej ligy, Českého národného združenia a Svazu českých katolíkov

Porokovali za přítomnosti predsedu Československej národnej rady, prof. Masaryka, o československej otázke a o našich posavadných programových prejavoch a usniesli sa nasledovne:

Schvalujeme politický program, usilujúci o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých zemí a Slovenska." (Zesílení textu E. B.)

Další text jsme již uvedli shora.

Bez ohledu na to, zda nadpis někdo připsal či ne, text tzv. Pittsburské dohody opravdu nemá charakter dohody ve smyslu smlouvy,¹⁰ ale jde o usnesení představitelů českých a slovenských organizací ve Spojených státech a schválení politického programu. Jako taková neměla pro Masaryka závazný charakter [Dérer 1938: 62].

Tím se ovšem podstatně mění hodnocení této "listiny", o níž se po desetiletí opíralo autonomistické hnutí. Celá záležitost je dokladem toho, jak setrvačné a stereotypní, nezkoumající, může být výkladové schéma. V případě Pittsburské dohody je to téměř neodpuštělné, uvážíme-li, kolik zlé vůle mezi Čechy a Slováky tato "dohoda" způsobila a dosud působí.

Za zmínku stojí, že kromě Pittsburské dohody došlo během války k jiným projevům aspirací zahraničních i domácích Slováků, jež však pro svůj jednoznačně československý charakter zůstávaly mimo zájem autonomistických politiků. Jde např. o Zápis o zásadách československé akce z 29. srpna 1916, jehož autorem byl M. R. Štefánik. Šlo o usnesení jednoho z kyjevských sjezdů, jehož se účastnili jak Slováci z domova, tak Slováci, kteří se stali legionáři a bojovali za svobodu Slovenska. Usnesením z kyjevských sjezdů rovněž připisovali význam američtí Slováci. Uvedený zápis spolupodepsal vyslanec americké Slovenské ligy v Rusku.¹¹ Podobně na stanovisku státní a národní jednoty československé stály důvěrné, tajné schůze ve Vídni v letech 1916, 1917 a 1918, jichž se zúčastnili domácí lidé, žalářovaní a pronásledovaní během války. Mezi účastníky nacházíme jména jako

předčasného vzhledem k tomu, že Slovensko nemá ještě dost inteligence. Chtěl však ubezpečení, že až národ zmohutní, že se dostane ke svým právům [Prezident 1923].

¹⁰) Ve smyslu usnesení, dojednání, dohody, nikoli smlouvy, píše o Pittsburské dohodě také T. G. Masaryk [1925: 262]. V předmluvě (s. 7) upozorňuje, že si nemohl vést úplný deník a že tedy podává "jen věci hlavní", ale pokud jde o dohodu, uvádí věci podstatné: zejména pasáž o tom, že podrobnosti slovenského politického programu rozhodnou legální zástupci slovenského lidu. Rovněž píše, že na dohodu se někteří dodatečně podepisovali nedovoleným způsobem. Dohodu hodnotí jako ústup od přehnaných představ o slovenské samostatnosti.

¹¹) V závěru tohoto zápisu se uvádí: "Česi a Slováci, sú si vedomí, že sú navzájom úzko spiatí ako životnými záujmami, tak i kultúrou a menovite krvnými sväzkami, prajú si vyvinovať sa v jednotný, politicky nedielný a slobodný národ..." [Dérer 1938: 59].

M. Hodža, K. Stodola, A. Štefánek, V. Šrobár, M. Dula, I. Dérer aj. Vlivem těchto schůzí byly uskutečněny nejdůležitější veřejné projevy Slováků během války jako rezoluce 1. května 1918 v Liptovském Mikuláši, již dali Slováci najevo, že chtějí žít v budoucnu na základě československé národní jednoty, a také Martinská deklarace [Dérer 1938: 60]. Uvedené projevy zůstávají stranou zájmu bohužel i historiků, ačkoliv jsou s tzv. Pittsburskou dohodou srovnatelné.

Martinská deklarace ze 30. října 1918 je interpretována jako výraz názoru, který tehdy na slovenské straně zvítězil, totiž že je třeba deklarovat československou jednotu. Proto se mluví o "slovenskej vetvi jednotného československého národa". Martinská deklarace je pokládána za akt státoprávní [Dějiny 1967: 449-450].¹² Na základě tohoto prohlášení bylo Slovensko začleněno do vznikajícího československého státu, který byl podle ústavy jednotný a nedílný.¹³

Nesplnění tzv. Pittsburské dohody bývá vytýkáno zejména T. G. Masarykovi. Masaryk však jako prezident neměl ústavní ani jinou možnost k tomu, aby ji prosadil, i kdyby to pokládal za potřebné. Na podzim 1919 nastolila v Revolučním Národním shromáždění problém poměrů na Slovensku a realizovatelnosti autonomie Hlinkova cesta do Paříže. Ministr s plnou mocí pro správu Slovenska, dr. V. Šrobár, vyslovil ohledně autonomie názor, že by v současné době znamenala "vydat Slovensko znova do moci Maďarov".¹⁴

Naposledy před přijetím ústavy byla možnost zahrnout do ní Pittsburskou dohodu projednávána na setkání prof. A. Mamateye, tehdejšího předsedy Slovenské ligy v USA, na zasedání slovenského klubu 6. února 1920. Dr. Juriga při této příležitosti vypracoval nový návrh autonomie, jehož stoupenci byli poslanci lidové strany. Přesto byl postoj slovenského klubu k návrhu autonomie odmítavý. V dopisu americkým Slovákům to zdůvodňují tím, že "Slovensko je bývalým maďarským režimem kulturně a hmotně tak oslabené, že by svoji autonomii bez české podpory ani vybudovat ani zachovat nemohlo. Autonomie by uvalila na slovenský národ ohromnou finanční zátěž. Slovensko ještě nemá dost inteligentních pracovníků, kteří by zaplnili úřady a školní katedry". Dále se uvádí, že náhradou za autonomii bude župní svaz na Slovensku, který má být jakýmsi autonomním zařízením, ovšem ne sněmem, "který by za nynějších poměrů byl rozhodně Slovensku na újmu". Závěry slovenského klubu obsahují naděje v bratrské city českého národa, jimiž budou zájmy Slovenska dostatečně obhájené.

Výhrady k tomuto stanovisku měli představitelé lidové strany, ale i ti dali Mamateyovi své osvědčení, v němž prohlašují, že žádají autonomii, ale neznamená to odtržení Slovenska od ČSR.¹⁵

¹² Vyskytuje se ovšem i interpretace, že účastníci se jen domnívali, že připravují podklad pro jednání mírové konference [Chaloupecký 1936].

¹³ I pokud šlo o autonomní území Podkarpatské Rusi.

¹⁴ AFS, Těsnopisecké zprávy RNS, 73. schůze, s. 2268. Mj. líčí katastrofální stav škol na Slovensku a uvádí, že pro obecné školy je k dispozici asi 300 učitelů, pro střední školy kolem 20 profesorů.

¹⁵ Citované pasáže jsou v originálu slovensky [Falt'an 1968: 25-26]; autor neuvádí prameny.

Při generální debatě k ústavní listině pronesl slovenský poslanec dr. Markovič projev nesený v duchu unitárního československého státu. Uvedl, že klub slovenských poslanců se jednohlasně usnesl, že přijímá ústavu. Samosprávu Slovenska viděl zajištěnu v zákonech, které tvoří komplex s ústavou, zejména v zákonech o župním zřízení.¹⁶ Pro ústavní listinu, jež neobsahovala ustanovení o slovenské autonomii, hlasovala ľudová strana spolu s koalicí.

Návrhy autonomistických ústavních změn, jež následovaly krátce po schválení ústavní listiny (1921 a 1922), můžeme hodnotit nejen jako doklad státnické nezralosti těch, kteří je podávali (neboť poměry na Slovensku se v tak krátké době nemohly změnit), ale i jako přímou snahu destabilizovat poměry a poškodit stát v očích mezinárodní veřejnosti. Uznání Československa, resp. jeho potvrzení mírovou konferencí, nebylo věcí tak samozřejmou, jak se může zpětně zdát. Dokladem toho jsou četné žádosti dr. E. Beneše z období říjen 1918 - polovina roku 1919,¹⁷ které byly oslyšeny. K. Kramář žádal 14. 3. 1919 z mírové konference v Paříži Masaryka,¹⁸ aby v zájmu budoucnosti nebyla pozice národa podlamována a oslabována vnitřními krizemi ve chvíli, kdy se jedná o rozhodnutí v otázce celistvosti území i budoucích našich hranic. Americký prezident Wilson pokládal za spravedlivé a rozumné, aby byly odstraněny prvky nepokoje a nebyl rušen světový mír. Pak teprve mohou velmoce garantovat rozdělení území. Pozdější pokus excísáře Karla zmocnit se znovu svatoštěpánské koruny také nepřispěl ke konsolidaci poměrů. Bez velké nadsázky lze říci, že stát bylo třeba vybojovat na mnoha frontách (prosincové události na konci roku 1920 nevyjímaje).

Současně však jsou nové a nové návrhy autonomií dokladem toho, že sami autonomisté nepokládali zmíněný pittsburský záznam za dohodu, a tedy za něco, co má být splněno jako závazné. Jen jej propagandisticky zneužívali. Tato tzv. dohoda se stala i součástí německé protičeskoslovenské propagandy před druhou světovou válkou. Dérerovo varování - přednáška "O tak zvané pittsburské dohode" - vyšla v Praze roku 1938 [Dérer 1938] a patrně zanikla ve vravě událostí.

Hodnotíme-li dohodu jako státoprávní program, byla dosti neurčitá, mnohem neurčitější než Deklarace nezávislosti, o níž Masaryk psal jen jako o pokusu charakterizovat budoucí ústavu [Masaryk 1925: 263]. Zejména nebyl blíže určen charakter sněmu. To do značné míry umožňuje tvrdit, že požadavky byly za předmnichovské republiky převážně splněny, neboť v čele zemských župních svazů byly zemské výbory a v roce 1927 byly zřízeny země jako správní jednotky právě také díky požadavku ľudové strany. Dvě třetiny zemských úředníků byly voleny. Pokud jde o soudy, bylo soudnictví za první republiky dostatečně nezávislou částí státní moci: soudce byl nezávislý na většině v parlamentě i na vládě. Problém byl spíše v obsazení příslušných míst v soudnictví a administrativě slovenskou

¹⁶) AFS, Těsnopisecké zprávy, 125. schůze RNS, s. 3718-3722.

¹⁷) AFMZV, PA. Anglická a americká vláda uznaly Československou národní radu před vznikem ČSR jako suveréna nad čs. spojeneckými armádami, tj. legiemi, na základě skutečnosti, že "Čechoslováci vedou válku". Tím ještě nebylo uznáno přesně vymezené státní území.

¹⁸) Tamtéž, č. 12270.

inteligencí ve 30. letech, neboť po vzniku státu, při absenci slovenských odborníků, zastávali tato místa převážně Češi. Postavení slovenštiny bylo dáno ústavou a ústavním jazykovým zákonem a odpovídalo požadavku v Pittsburské dohodě.

Čechoslovakismus

Nejběžnější pojetí čechoslovakismu sugeruje představu, že Masaryk (podle Hitlera Beneš) vymyslel tuto ideu, aby mohl založit československý stát. Politik, historik, ideolog v roli historika, či někdo další, - podle své přirozenosti, temperamentu a zaměření - přikládali této ideji obsah, více či méně přitěžující záměru zakladatelů státu, jak pokud jde o vznik státu sám, tak zejména pokud jde o osud Slováků v něm. Pro potřeby naší stati není účelné ani potřebné zabývat se systematicky osudem tohoto pojmu, který vymysleli slovenští luďáci [Budování 1990: 8] patrně až po Mnichovu. Samostatný vývoj prodělal i v interpretaci komunistické strany. Ujal se, a proto se s ním musíme vyrovnat. V souladu s idejemi, jež stály při zrodu československého státu, nazýváme tak koncepci pokládající Čechy a Slovaky za etnicky blízké, rozdělené historickým vývojem, z nichž soužitím v jednom státě vznikne jeden politický národ. Toto pojetí zahrnuje jak Kroftovo československé vlastenectví vedle vlastenectví českého a slovenského, tak Benešovy výzvy k aktivitě Slováků v celém státě [Krofta 1936: 636; Edvard 1937: 331-334]. V tomto pojetí zahrnoval čechoslovakismus také dobré vztahy k národním menšinám v ČSR.

Nazývat začátek československého státu lží, jak se toho dopustil jeho nepřítel A. Hitler v předvečer druhé světové války [Mackenzie 1947: 9], znamená nerespektovat genezi a historickou podmíněnost vzniku pojmu československého národa a československé řeči, na němž se podílela česká i slovenská kulturní i politická reprezentace. Tzv. čechoslovakismus měl za sebou v 19. století etapu česko-slovenské vzájemnosti a také etapu slovenských snah o "československou" jazykovou a literární jednotu ve složité a nevykrytalizované situaci slovenského národního hnutí.¹⁹ Situace slovenského národa v Uhrách podporovala rozvíjení ideologie československého národa. K revizi někdejšího rozkolu česko-slovenského došlo za první světové války, kdy slovenští politikové Štefánek, Hodža, Šrobár a Hušek hledali záchranu Slováků ve spojení s Čechy. Evropsští státníci uznali fakt československého národa a v tom smyslu řídili diplomatické akce (Clémenceau, Poincaré, Lansing, Wilson aj.).

Určením československého jazyka jako jazyka státního, oficiálního byla slovenština postavena na roveň češtině:²⁰

"Užívající jazyka státního oficiálního, úřady v onom území republiky, jež před 28. říjnem 1918 náleželo ku královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným, nebo ku království Pruskému, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku.

¹⁹ Jazyková jednotu tehdy ztroskotala na nechuti českých jazykovědců přistoupit na přijetí prvků do společného jazyka, jež byly archaické a jež nepokládali za organické. Za tuto cenu mohla být zachována jednotu jazyka.

²⁰ Podle saintgermainské mírové smlouvy mohla být jen jedna řeč označena jako "oficiální"; proto byl použit termín československý jazyk. (Viz [Broklová 1992, dok. č. 5, 6, 17].

Slovenské úřední vyřízení k podání českému nebo úřední vyřízení české k podání slovenskému pokládá se za vyřízení, jež se stalo v jazyku podání."²¹

K samotnému pojmu československého národa je třeba uvést, že touto koncepcí z formálního hlediska Češi nejsou nadřazováni Slovákům, ale Češi a Slováci jsou prohlašováni za větve jednoho národa. Stejně jednoznačná je interpretace československého jazyka jako jazyka českého a slovenského.

První desetiletí existence ČSR bylo důležitou etapou vývoje slovenského národa, končící počátkem třicátých let, kdy se již všeobecně na Slovensku pociťovalo, že by bylo možné vzít správu do svých rukou. Současně to však byla doba, kdy se dostavily důsledky hospodářské krize, za hranicemi čím dál naléhavěji povstávala hrozba německého fašismu a Němci v Sudetech, dříve spokojení s hospodářskou situací Československa, obdivně sledovali rozvoj německého hospodářství oživlého zbrojením. Hitler sliboval prosperitu a v oblastech osídlených převážně Němci se více než jinde projevovaly důsledky hospodářské krize díky převážně lehkému průmyslu s exportními obtížemi na tomto území. To už nebyla doba příznivá pro závažné změny v politickém systému.

V obecném povědomí a v převažující části historických prací i posledního období se houževnatě udržuje názor, že ideou, která stála u zrodu československého státu, byla idea čechoslovakismu. V této souvislosti bývá často citována Masarykova myšlenka, že státy se udržují těmi idejemi, kterými vznikly. Dovozuje se, že ČSR vděčí za své založení ideji čechoslovakismu, a protože padla idea jednotného československého národa, je pád tohoto státu nevyhnutelný.

Vznik státu sice doprovázela představa o sblížování Čechů a Slováků, ale obecnější a širší platnost však měla idea soužití národů a národních menšin na československém území v demokratické občanské společnosti, kterou pokládáme za zakladatelskou myšlenku Československé republiky.

Češi a Slováci ve společném státě

Podle M. S. Ďurici přijali slovenští političtí představitelé vznik česko-slovenského státu "...podľa príslovia 'Kto sa topí, aj britvy sa chytá'". Přesto byli přesvědčeni, "...že akékoľvek riešenie, ktoré odpúta Slovákov od Uhorska, bude znamenať záchranu slovenského národa" [Ďurica 1990: 20].

Protikladnost očekávání části slovenské reprezentace od samostatného československého státu snad nejlépe vystihuje dopis signatáře Clevelandské a Pittsburské dohody, J. Huška²² českému knězi O. Zlámalovi z 12. února 1919, který jsme uvedli jako motto v záhlaví tohoto článku [Ďurica 1990: 5]. Těžko si lze

²¹) Zákon ze dne 29. února č. 122 Sb. z. an. [Ústava 1920: 207-208].

²²) 1880-1947. Novinář, spolkový činitel mezi Slováky v USA. Z gymnázia v Ružomberku vyloučen pro panslavismus. 1903 odchází do USA. Bankovní úředník, redaktor Slováka v Americe. Založil i další časopis. Předseda Slovenské ligy v USA, orientovaný autonomisticky. 1938 navštívil Slovensko s delegací vedenou předsedou Slovenské ligy, která podporovala ľudácký separatismus. Do vstupu USA do války podporoval slovenský režim, po válce ľudáckou emigraci.

z hlediska státoprávního představit kontroverznější formulaci cíle. Zdá se však, že životnost této koncepce je vytrvalejší než existence československého státu.

Tolik Slováci, pokud bychom chtěli pokládat za směrodatné a reprezentativní Huškovo přání a Ďuricovo tvrzení. A co očekávali Češi? Jak to viděl znalec Slovenska a slovenského národa, dr. Karel Kálal? Píše: "Celý národ plesal nad vysvobozením Slovenska, Slovensko bylo heslem doby..." [Kálal 1930: 6] Kálal ovšem nesliboval "...úplnou shodu československou ani za desetiletí ani za půlstoletí" [Kálal 1930: 5]. Důvodem mu pro to byla ideová nejednotnost, nestejný stupeň kultury a hlavně nestejný stupeň demokratičnosti [Kálal 1930: 107]. A to vše za předpokladu vývoje obou národů ve společném státě.

Kontroverzní stanoviska, pokud jde o vztah k českým zemím, byla slovenskou stranou formulována až po vzniku státu. V jejich rámci se pohyboval, ale také až v meziválečném období, sám Andrej Hlinka. Bezvýhradné předválečné přátelství jej přivedlo k postoji zastánců československé jednoty na shromáždění v Turč. Sv. Martině, kde bylo deklarováno připojení k československému státu a Slovenská národní rada byla vyhlášena za zástupce "slovenskej vetvy jednotného československého národa". Počátkem roku 1919 byl přijat prezidentem Masarykem za přítomnosti K. Kramáře a žádal ubezpečení, že až slovenský národ zmohutní, dostane se ke svým právům. Na podzim 1919 se vydal s protičeskoslovensky orientovaným F. Jehličkou²³ na mírovou konferenci do Paříže a požadoval realizaci ustanovení Pittsburské dohody. Byl přesvědčen o potřebě soužití obou národů ve společném státě jako nejlepším řešení pro Čechy a Slováky; současně přitakával touze každého národa po samostatném státě. Byl autorem hesla "Dost' bolo Prahy!" Spojily se v něm, v jeho snažení, paradoxy slovenské politiky usilující o samostatnost a současně uznávající potřebnost a výhody společného státu. Zejména na počátku požadoval Hlinka autonomii jen pro církve, a to ještě jen katolickou, zatímco ostatní starosti přesouval na bedra státních orgánů, jak jsme již uvedli shora.²⁴

Po vzniku státu byly poměry na Slovensku složité a nekonsolidované. Zatímní Šrobárova vláda zahájila v první polovině listopadu roku 1918 kurs v zájmu upevnění státu. Zakrátko na to stanul V. Šrobár v čele ministerstva s plnou mocí pro Slovensko, jehož posláním nebyla autonomie, ale integrace Slovenska.

Podle M. S. Ďurici "...široké vrstvy slovenského národa ťažko sa identifikovali s 'českým štátom', ktorý čoskoro ústavným zákonom sankcionoval fikciu 'československého národa' a vyhlásil za úradný jazyk nejestvujúci 'jazyk československý'. Tu zažili Slováci prvé hlboké zklamanie" [Ďurica 1990: 21].

Těchto problémů jsme se již dotkli. V tomto konkrétním případě opomíjí Ďurica a jiní domácí zdroj "čechoslovakismu", na jehož počátku bylo státoprávní

²³⁾ Dérer v r. 1938 jej píše jako Jehlicsku.

²⁴⁾ Komplikování slovenské autonomie náboženskými věcmi má i jinou stránku. Proti poskytnutí autonomie Slovákům byl např. i msgr Jan Šrámek, který se obával, že by tím utrpěla katolická Morava. Při omezené samosprávě, jež byla zemím poskytnuta, stály dvě katolické země - Slovensko a Morava - proti jedné neznabožské, Čechám.

prohlášení českých poslanců na říšském sněmu v květnu 1917. Do prohlášení byl včleněn i Šrobářův návrh na připojení Slovenska k českým zemím s cílem sloučit všechny větve československého národa. Slováků tenkrát nebyly ani celé dva milióny, vzdělání mohli do té doby získávat jen na maďarských školách. Široké vrstvy slovenského národa si byly tehdy velice málo vědomy své slovenskosti. K tomuto uvědomění došlo až během dvacátých let.

Ahistorický přístup, pravda a lež, případně záměrné zamlčování některých skutečností, mají v těchto a jiných výrocích a soudech velice pohyblivou hranici (sem patří i zevšeobecnování některých výstřelků ze strany Čechů působících na Slovensku).

Lid a jeho reprezentace

Velice významným aspektem posuzování poměru Čechů a Slováků v předmnichovské ČSR, který jsme do určité míry redukovali na podstatnou otázku samosprávy, je úspěch strany, která převážně reprezentovala autonomní snahy ve volbách, tj. Slovenské ľudové strany. Zjištění jejích volebních úspěchů odpovídá onomu ustanovení v Pittsburské dohodě, jež přesouvá "podrobné ustanovenia... o zariadení... štátu" na právoplatné zástupce Čechů a Slováků. Tj. snažíme se projasnit odpověď na otázku, kdo byli vítězové ve volbách na Slovensku, a tedy, kdo byli oni právoplatní zástupci.

Otázka reprezentativnosti jako oprávněnosti zastupovat slovenský národ, je kladena již při hodnocení historické role politiků, kteří se připojili k českému odboji, zahraničnímu i domácímu, a spojili osud Slováků s Čechy. Opodstatnění jejích činnosti podporuje do značné míry již sama absence jiných proudů před vznikem Československa, jež by usilovaly o změnu postavení a záchranu slovenského národa, který byl vystaven soustavnému tlaku ze strany Maďarů trvajícimu celá desetiletí.²⁵

Čechoslovakisté, jak bývá nazývána skupina politiků, kteří spojili osud slovenského národa s českým v jednom státě a k nimž svého času, jak jsme ukázali, patřil i A. Hlinka, ovšem nebyli stoupenci nějakého centralismu. Velká část z nich naopak dávala přednost župnímu zřízení, jež znamená vůči zemské autonomii, zastávané autonomisty, značnou decentralizaci.²⁶ Reprezentativnost těchto tzv. centralistů bývá velice často zpochybňována a naznačuje se, že autonomisté měli mezi slovenskými politiky převahu. Při zkoumání jejich reprezentativnosti a z toho plynoucí oprávněnosti unitárního státu jsme odkázáni na výsledky parlamentních voleb a schválení ústavní listiny v parlamentu.

²⁵) Pouze jediný slovenský poslanec v uherském sněmu, F. Juriga, požadoval před koncem války sebeurčení Slovenska.

²⁶) [Déřer 1938: 55]. Autor upozorňuje na to, že značné rozdíly jsou i mezi tzv. autonomisty. Např. Slovenská národní strana požaduje jen určité rozšíření platného zemského zřízení; totéž se týká i části Hlinkovy strany. Maďarské autonomistické strany sledovaly autonomistickým zřízením Slovenska oslabení čs. státu. Naproti tomu slovenské autonomistické skupiny pod vedením Hlinkovým a národovci se domnívali, že by autonomií Slovenska byla posílena pozice čs. státu [Déřer 1938: 56].

Jednoznačné hodnocení výsledků voleb komplikuje nesrovnatelnost stranických programů v systému více stran, jenž předpokládá nejednotnost ideologií v tom, která je hlavní otázka jejich aktivity, již jsou ostatní podřízeny. Rozvrstvení občanů - voličů podle politických stran neodpovídá principu souřadnosti a vždy se jedná o průnik zájmů. Zejména pokud jde o voliče ľudové strany, může se jednat o voliče konfesní strany, i když se zdá, že tato skupina voličů byla spíše konstantní a ubývalo či přibývalo těch, kteří byli či nebyli stoupenci autonomie. Zjednodušení se ostatně dopouštíme i v otázce autonomie, jejíž obsah se rovněž měnil.

Za první projev souhlasu slovenských politiků s unitárním státem pokládáme

I. Schválení ústavy

Při schvalování ústavní listiny hlasovali všichni slovenští poslanci, tj. i poslanci ľudové strany, s vládní koalicí. Stejně tak přijali ústavní jazykový zákon a tzv. župní zákon, který se týkal uspořádání veřejné správy a samosprávy.

II. Parlamentní volby 1920²⁷

V prvních československých parlamentních volbách kandidovala ľudová strana na Slovensku jako součást Československé strany lidové. Obdržela na Slovensku **190 506** hlasů, ale ne jako strana autonomistická. Maďarská strana rolnická dostala 40 302 a maďarsko-německá křesťansko-sociální strana 100 658 hlasů.

Československé strany obdržely: Československá sociálně demokratická strana dělnická **497 981** hlasů, Československá národně sociální strana **5 697** hlasů. Slovenská národní a rolnická (agrární) strana (Hodža-Šrobár) **181 289** hlasů. Sdružené strany židovské 36 251 hlasů.

Volby tedy skončily vítězstvím československých stran.

III. Parlamentní volby 1925

Počet hlasů pro Slovenskou ľudovou stranu kandidující samostatně stoupl v těchto volbách na **489 111** hlasů. Německé a maďarské autonomistické strany dostaly celkem 207 972 hlasů.

Slovenská národní strana obdržela **35 435** hlasů. Pro agrárníky hlasovalo na Slovensku **248 034** voličů, pro Čs. stranu lidovou **18 036**, pro Čs. sociální demokracii **60 635**, pro živnostensko-obchodnickou stranu **11 576**, pro strany kandidující společně s národní demokracií **24 954**, Národní stranu práce **13 608**.

Židovské strany obdržely 38 442 hlasů. Pro KSČ hlasovalo 198 111 voličů.

²⁷⁾ Uvádíme vždy výsledky voleb do poslanecké sněmovny, menší strany ponecháváme stranou. Pro úplnost uvádíme hlasy získané ve volbách významnějšími neslovenskými stranami. **Zesilujeme** počet hlasů pro LS a pro strany československé, zastávající v daných volbách konsensus vůči ČSR. Za zmínku snad ještě stojí, že publikace [Volby 1990] nezná Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu, ale jen autonomistický blok (volby 1935), a to ve všech volbách v ČSR.

Výsledkem voleb byl vstup ľudové strany do vládní koalice. Při této příležitosti došlo k postupu typickému pro nejednotnost slovenské reprezentace, že totiž slovenští agrárníci kladli překážky vstupu zástupců ľudové strany do vlády.²⁸ Jednou z podmínek její účasti na vládě bylo zrušení ministerstva s plnou mocí pro Slovensko. Stalo se tak vládním nařízením z 28. června 1928, kdy byla pravomoc ministerstva přenesena na krajinský úřad v Bratislavě. Ľudové straně se také vyšlo ze strany vládní koalice vstříc reformou veřejné správy, jejíž součástí bylo vytvoření čtyř zemských obvodů, mezi nimi Slovenska. 28. října 1928 prohlásila ľudová strana republiky loajalitu.

IV. Parlamentní volby 1929

V těchto parlamentních volbách klesl počet hlasů pro ľudovou stranu na **403 683**. Jako důvod bývá uváděno Tukovo vystoupení, jež se týkalo údajné desetileté lhůty stanovené pro platnost Martinské deklarace.

Německé volební společenství dostalo 14 704 hlasů, maďarské a spišskoněmecké strany 226 917.

Agrárníci obdrželi na Slovensku **278 979** hlasů, Čs. sociální demokracie **135 506**, Čs. strana národně socialistická **43 968**, Čs. strana lidová **36 548**, národní demokracie **53 745**, živnostensko-obchodnická **30 134**. Sdružení polských a židovských stran obdrželo 33 679 hlasů.

Pro KSČ hlasovalo 152 242 voličů.

V. Parlamentní volby 1935

Pro strany, které byly proti politické autonomii, hlasovalo: pro Československou agrární stranu **286 739** voličů, pro Československou sociálně demokratickou stranu **184 389**, pro Československou národně sociální stranu **51 924**, Československou živnostenskou stranu **41 996**, Čs. národní sjednocení **24 490**, Čs. lidovou stranu **37 515**, pro KSČ **210 490**, německou sociální demokracii **5 409**, pro Národní obec fašistickou **32 609** voličů.

Pro autonomistické strany hlasovalo: pro Autonomistický blok Hlinkovy ľudové, Slovenské národní strany a rusínských stran **489 641**, pro Krajinské křesťanskosociální strany a maďarské národní strany 230 719, pro Henleinovu stranu 27 651.

Z této konstelace můžeme vyvodit, že většina voličů na Slovensku se ani v těchto volbách nevyslovila pro autonomii. Autonomistický blok byl navíc nesoudržný a rozpadl se. Ľudová strana podpořila v témže roce volbu E. Beneše prezidentem.

VI. Obecní volby v květnu 1938

Pro posuzování souvislosti vzniku slovenského státu a formování vůle obecné vzhledem ke společnému československému státu je velice poučný výsledek

²⁸⁾ Naproti tomu motivem Hlinkova rozhodnutí pro účast na zvolení E. Beneše prezidentem v roce 1935 byla obava z posílení agrárníků, v jejichž čele stál Hodža.

obecních voleb v květnu 1938.²⁹ Nejúspěšnější byly slovenské politické proudy, které kandidovaly pod názvem Slovenská jednota za Česko-slovenskou republiku a demokraciu (strana agrární, sociálně demokratická, národně socialistická, živnostenská, slovenští členové lidové strany, Slovenská národní strana a Národní sjednocení). Z celkového počtu hlasů získaly 43,93 % hlasů, zatímco HSLS získala 26,93 % hlasů (1935 30,12 % hlasů). I v roce 1938 byla HSLS největší politickou stranou. Nepředstavovala ovšem většinu voličstva Slovenska a neměla jeho podporu.

Závěr

První republika, co do tvorby konsensu obyvatelstva, zejména slovenského, vypadá v těchto výsledcích jinak, než se dosud soudilo. Metodologicky se to stalo tím, že v rozbořech nebyly oddělovány výsledky voleb na Slovensku od voleb československých. Samostatně byla uváděna pouze HSLS. Hlasy slovenských voličů volících pročeskoslovensky zanikaly v československých stranách a jako nejsilnější se tudíž vždy jevila strana ľudová.³⁰ To velice zkreslovalo názor na tvorbu konsensu a možnost vytvoření československého politického národa. Tím zřejmějším se ovšem stává předpoklad o tom, že rozhodující pro rozbití Československa byl náraz zvenci a cizí asistence při oddělení českých zemí a Slovenska.

V demokratické společnosti má politická reprezentace oprávnění prosazovat svůj program, až když se pro něj zřetelně ve volbách vysloví většina voličů, případně se jí podaří vytvořit koalici se stranami s podobným programem, jež ji podpoří v parlamentě. Přesto jsme svědky dění, dějiny se tak asi dějí převážně, kdy se prosazuje program politické reprezentace, jež jej prohlásí za zájem národa, aniž jej voliči jako takový přijmou. Politická reprezentace často dělá kroky, jež neodpovídají vůli voličstva. Patrně si ani ona není vždy vědoma důsledků svých činů. Někdy jsou kroky politické reprezentace schváleny národem až dodatečně. Historický vývoj ukazuje na to, že potřeba sebeurčení národa je spojena spíše se vznikem inteligence, jež pro sebe požaduje přiměřené postavení ve společnosti, srovnatelné s postavením této skupiny u jiných národů. K formulování takového programu často dochází v nepříznivé situaci národa, ať již ekonomické, zahraničně politické či jiné. Nicméně volební výsledky na Slovensku v období meziválečném do značné míry opravňují názor, že Mnichov a následující likvidace státu přerušily vývoj, který měl všechny předpoklady pro vytvoření harmonické demokratické společnosti, v níž by došly realizace i národní tužby Slováků.

EVA BROKLOVÁ připravovala po svých historických studiích edice diplomatických dokumentů. Po nuceném odchodu z FMZV našla po značných obtížích místo ve Výzkumném ústavu železničním. Roku 1990 nastoupila v Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV. Obhájila kandidátskou práci z konce 60. let, která byla po částečném přepracování vydána v nakladatelství SLON v roce 1992 (Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938). Věnovala se problematice politického systému po druhé světové válce. Nyní je vědeckou pracovnící Centra německých a rakouských dějin na Fakultě sociálních věd UK v Praze.

²⁹) Nejnovější výsledky výzkumu uvádí [Bartlová 1991: 106].

³⁰) Na tuto okolnost poukazoval I. Dérier [1938].

Literatura

- Bartlová, A. 1991. *Andrej Hlinka*. Bratislava: Obzory.
- Broklová, E. 1992. *Československá ústava*. Praha: ÚSD.
- Budování státu*. 1990. Přehledy československé politiky I, č. 3. Brno: Mezinárodní politologický ústav právnické fakulty Masarykovy univerzity.
- Československá vlastivěda*. 1931. V. Stát. Praha.
- Dějiny Československa IV*. 1967. Praha: SPN.
- Dérier, I. 1938. *O tak zvanéj Pittsburskej dohode*. Praha: Čs. sdružení pro Společnost národů v komisi fy Fr. Borový.
- Ďurica, M. S. 1990. *Slovenský národ a jeho štátnosť*. Bratislava.
- Edvard Beneš. *Filosof a státník*. 1937. Praha: L. Mazáč.
- Falťan, S. 1968. *Slovensko a ČSR*. Praha: Mezioborový výzkumný tým Rozvoj politického systému.
- Hoetzel, J. 1920. "Ústavní listina Československé republiky." In *Sborník věd právních a státních XX*.
- Chaloupecký, V. 1936. "Martinská deklarace a její politické osudy." *Český časopis historický* 34: 334-335.
- Idea československého státu I*. 1936. Tisíciletí národa v listinách XX. Praha.
- Kálal, K. 1930. *Slovenská vlastivěda* (II. vyd.). Praha: L. Mazáč.
- Kamenec, I. 1991. "Politický systém a režim slovenského štátu v rokoch 1939-1945." In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava.
- Klapka, O. 1928. "Správní reforma." In *Sborník obecní samosprávy*. Praha.
- Krofta, K. 1936. *Byli jsme za Rakouska...* Praha: Orbis.
- Mackenzie, C. 1947. *Dr. Beneš*. Praha: Družstevní práce.
- Masaryk, T. G. 1925. *Světová revoluce*. Praha: Čin.
- Národní shromáždění Republiky československé v 1. desetiletí*. 1928. Praha.
- "Prezident Masaryk a Pittsburghská Dohoda." 1923 (14. 3.). *Slovenská pravda*.
- Táborský, E. 1945: *O novou demokracii*. Praha.
- Ústava republiky Československé* 1920. Československé zákony sv. 1, Praha: Všehrd.
- Volby do Národního shromáždění* 1990. Praha: Federální statistický úřad.

Summary

The article is an attempt to analyze the problem of the relations between Czechs and Slovaks in the period between the two world wars. It attempts to establish objective criteria for judging the question of how pressing was the search for a solution to the issue of Slovakia's status in the Czechoslovak state. Part of the issue is the decentralization of administration and autonomy, which are underscored by the issues of the Pittsburgh Agreement, Prague centralism and "Czechoslovakism". The final criterion is the manifestation of the will of the Slovak people in the elections with the awareness that the Slovak intelligentsia, which was coming of age at the beginning of the 1930s, might perceive the problem differently. It was not the right time for fundamental change. The article judges the question of decentralization and autonomy, the degree of its realization in light of the situation of the state and the number and claims of the Slovak politicians. The subsequent, open doubting of constitutional principles, which had been passed in part by the Slovak politicians, would reduce the degree to which the state was taken seriously abroad. Autonomy was not a realistic demand even in

regard to the situation of the Slovak nation after the violent Magyarization of the previous period. The degree of centralization is determined by the degree of autonomy, which was solved satisfactorily and amicably in regard to the needs of the new state and the complex ethnological structure of the democratic state. After an attempt at introducing the župan system, which was more democratic from the point of view of decentralization, a system of public administration was chosen with the lands (Bohemia, Moravia and Silesia, and Slovakia) assuring the necessary degree of organizational centralism with administrative units. The study ascertains the sources of centralization resulting from the political system, which are connected to the structure of the state.

The "Pittsburgh Agreement" is not a real agreement in the true sense of the word. Rather, it is a record of the negotiations between representatives of Czech and Slovak organizations in the United States, which T. G. Masaryk also attended although not as a negotiating party. Not even the organizations in the USA bound the liberated Czechs and Slovaks and their representatives. The document, among other serious declarations, was chosen because it could be used against Czechoslovakism. "Czechoslovakism" is a concept introduced as an ideology and policy which follow from the theory of the unity of the Czechoslovak nation. Members of the Hlinka Slovak Populist Party claimed that the theory denied the particularity of the Slovak nation. It does not stand up to the formulation about Czech and Slovak branches of the Czechoslovak nation or the establishment of the absolute equality of the use of the Czech and Slovak languages in the Czechoslovak constitution. Czechoslovakism was not the founding idea of the Czechoslovak state, which was rather the coexistence of nations and national minorities in a democratic, civil society.

The most fundamental part of the article is research into the election results from the point of view of creating consensus in Slovak society regarding the Czechoslovak state. The results fully support the justification for the birth of the Czechoslovak Republic and the solution of the situation of the Slovak nation, whose majority identified with this state. The Munich Agreement and Nazi Germany's subsequent support for the birth of an independent Slovak State were decisive for the disruption of this process.

Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie

ZUZANA KUSÁ*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The First Czechoslovak Republic in Life-History Narratives of the members of Pre-World War 1 Slovak Intelligentsia Families

Abstract: The paper focuses the image and scene of the first Czechoslovak Republic using the temporal frame of the childhoods and adolescence of the descendants of Slovak national intelligentsia families. The narrator did not evaluate the time of Masaryk's Czechoslovakia, but reconstructed it from different personal experiences and meanings ascribed to them. The hypothesis that distinct domains of experiences are relevant for establishing the firm pro-Czechoslovak attitude is demonstrated by illustrations from life-history narratives.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 43-56)

"... žiaľ, dnes žijeme my, čo ešte
pamätáme prvú ČSR, zlé dni, plné
sklamania z dnešných politických treníc..."
z denníka Želmíry Bellušovej, 13. V. 1992

Po vyše dvoch desiatkach autobiografických rozhovorov, ktoré som v tomto roku uskutočnila v rámci projektu *20. storočie v rodinách slovenskej inteligencie* s najstaršou generáciou žijúcich potomkov vybraných slovenských rodín, som nadobudla presvedčenie, že rozhovory boli práve "o tom" - o stave česko-slovenského súžitia, a že výskum predstavoval pre mnohých jeho účastníkov aj príležitosť podeliť sa so svojím, zväčša depresívnym prežívaním ohrozenia existencie spoločného štátu.

Čítanie prepisov nahrávok autobiografických rozhovorov prekvapivo ukázalo, že len v dvoch životopisných rozprávaniach možno nájsť výpovede, ktoré priamo vyjadrujú rozprávačov postoj k vývinu prebiehajúcich rokovaní o štátoprávnom usporiadaní. O čo sa teda opierala moja istota? Iba o moju skúsenosť z jednotlivých stretnutí, ktorá presahovala prepis magnetofónovej nahrávky, navyše - ako vždy - oklieštený o nezanedbateľnú časť informácie akou je irónia, či emócia v hlase rozprávajúceho?

Faktom je, že v zoznamovacej časti stretnutia potenciálni účastníci výskumu preskúmavali moju dôveryhodnosť a serióznosť aj tým, že sa otvorene zaujímal o moje politické postoje a v komentovaní blížiacich sa volieb alebo ich výsledkov ma

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zuzana Kusá, Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, SR.

zoznamovali s vlastnými stanoviskami.¹ Je teda možné, že silný dojem z takéhoto úvodného sebaпредstavenia spôsobil, že som nasledujúce biografické rozprávania vnímala selektívne, očakávajúc potvrdenie už prejavovaných postojov, a to vyústilo do impresionistického tvrdenia o zozbieraní autobiografií s výrazne politickými črtami.²

V nasledujúcom texte sa však pokúsim ukázať, že aj napriek absencii explicitných postojových výrokov sa takmer vo všetkých autobiografických rozprávaniach nachádzajú také okruhy spomienok, ktoré možno považovať za nepriame indikátory uvedeného pro-československého postoja rozprávača.

Autobiografický rozhovor

Pri zhromažďovaní autobiografických rozprávání používam v tomto projekte len všeobecnú tématickú osnovu, vychádzajúcu zo "základných biosociálnych úloh", prostredí a sociálnych sietí, bežne považovaných za príznačné pre jednotlivé obdobia života v našej kultúre. Bola vytvorená na žiadosť účastníkov výskumu ako "pomôcka pre rozpomínanie". Rozprávača vždy upozorňujem, že predkladaná osnova nemusí predvídať variabilitu osudov jeho rodiny, a že ju nemusí rešpektovať. Čo je dôležité - v osnove biografického rozhovoru sa makrospoločenské zmeny objavujú len v podobe všeobecne známych dátumov (1918, 1938, 1939, 1944, 1945, 1948 atď.). Rozprávača upozorním na tieto dátumy len neutrálnou otázkou - ako - ak vôbec - sa udalosti spojené s uvedenými dátumami premietli v životných dráhach rozprávajúceho a ďalších členov jeho rodiny. Stručne povedané, výber spomienok, dôraz na interpretáciu či deskripciu, ponechávam úplne v kompetencii rozprávača.

Účastníci výskumu

Ako naznačuje vek mojich doterajších respondentov (pohyboval sa od 64 po 87 rokov, pričom väčšina z nich prekročila sedemdesiatku), ich životnú dráhu rámcovalo niekoľko odlišných spoločenských poriadkov. Narodili sa pred, alebo tesne po vzniku prvej ČSR, roky prvej republiky sú časovo totožné s rokmi ich detstva a dospievania a rozpad prvej republiky viac-menej koinciduje s osvojovaním si rol života dospelých. Napriek voľnosti pri jeho konštruovaní sa vo svojom autobiografickom rozprávaní sotva mohli úplne vyhnúť téme striedania politických režimov.

1) Pri jednom stretnutí sa ma potenciálny účastník výskumu ešte pred tým, než mi ponúkol stoličku spýtal, aký je môj postoj k vyhláseniu zvrchovanosti Slovenska a dodal, že si ma chce ešte pred rozhovorom otestovať. Príznačné boli po parlamentných voľbách telefonické rozhovory s členmi vybraných rodín, žijúcimi v Prahe. Po mojom predstavení zvyčajne nasledovalo: "mysleli sme si, že po voľbách sa už neozvete ... mysleli sme si, že teraz, keď asi dôjde k rozdeleniu republiky, výskum už nemá zmysel".

2) Môj dojem posilňovali aj poznatky z početných bádání v oblasti rozpomínania [Cohler 1982, Goffman 1979, Leary 1989] o tom, že súčasná situácia - aktuálne problémy rozprávača, uctievané hodnoty - má na selekciu spomienok určujúci vplyv.

Postup pri rozbere autobiografií

Rozhodnutie zamerať rozbor autobiografií tak, aby priniesol odpoveď na otázku, či a ako sú dnešné politické postoje účastníkov výskumu biograficky podmienené, sa premietlo do nasledujúcich, pre analýzu textov zvyčajných krokov. Nastúpilo opakované starostlivé čítanie jednotlivých autobiografií, zamerané na:

- 1) vyhľadanie všetkých úsekov textu, ktoré môžu mať súvislosť so všeobecnou témou "česko - slovenské súžitie" (ako pomôcku sme si určili výskyt *klúčových slov* ako *Československá republika, Praha, Čech, Slovák, národ a ich adjektíva, mená predstaviteľov spoločensko-politického života prvej ČSR*);
- 2) identifikáciu a triedenie tématických kontextov, v ktorých sa uvedené slová objavujú;
- 3) zistenie variability významňovania utvorených tématických okruhov spomienok, t. j. variability rozpoznateľných hodnotení skúsenosti, ktorá bola predmetom spomienky.

Kontexty

Porovnávaním úsekov autobiografických rozprávání, v ktorých sa vyskytovali uvedené kľúčové slová, respektíve niektoré z nich, sme dospeli k nasledujúcim tématickým okruhom spomienok, pričom, a to je podľa nás hodné pozornosti, sa tieto tématické okruhy nachádzali takmer vo všetkých autobiografiách. Inými slovami, nasledujúce témy bolo možné nájsť v každej doposiaľ získanej životnej histórii:

A panslávstvo a európanstvo v rodinách

B konfesionálna príslušnosť rodiny (evanjelické vierovyznanie)³

C vzdelávanie pred prevratom a počas prvej republiky

D záchrana pred maďarským útlakom

E profesiové dráhy rodičov po prevrate

F spoločenské styky a priateľstvá; Masaryk

G vzory životného štýlu (šport a turistika)

H účasť v Povstaní.

Ako vidno, kľúčové slovo "Československá republika" sa - na rozdiel od kľúčového slova "Masaryk" - nestalo samostatnou témou rozprávania. Možno to vysvetliť ako korektné dodržanie našej požiadavky, aby sa rozprávač sústredil len na svoju osobnú alebo rodinnú skúsenosť a pokiaľ možno sa vyhýbal zovšeobecňujúcim súdom či reprodukcií historických hodnotení.⁴

³) Súvislosť medzi evanjelickým vierovyznaním a sympatiami k česko-slovenskému spoločenstvu sa však na základe rozboru životopisných rozprávání dokumentuje len ťažko - pre neustále popieranie významu konfesionálnych rozdielov a zdôrazňovanie všeobecných humanitných ideálov.

⁴) Neznamenalo to však, že by som rozprávača prerušila v okamihu, keď začal rozvíjať zovšeobecňujúce hodnotenia. Do jeho rozprávania som sa - v súlade so zásadami Schutzeho naratívneho rozhovoru - snažila takmer nevstupovať.

Na druhej strane, v porovnaní s aktívne prejavovanými politickými postojmi v zoznamovacej časti stretnutia⁵ a s faktom, že naši respondenti vyrástli v rodinách verejne činných rodičov, vzbudzuje absencia týchto úvah predsa len istý údiv. Priznám, že nezanedbateľnú rolu v ňom asi zohráva súdobá skúsenosť, že deti sotva môžu byť nezasvätené do politických náhľadov svojich rodičov. Rozprávači sami však odlišnosť vtedajšieho rodinného života naznačujú: *"...žili sme krásne časy nedotknutí a uchránení pred politikou... pred spormi dospelých..."*

Vo väčšine autobiografií sa teda prvá republika objavuje len ako časový horizont detstva a dospievania rozprávača, ako vonkajší, neproblémový, a preto prehliadaný rámec vlastných a rodičovských aktivít. Nenasýtenosť pamäti poznatkami o "skutočných pomeroch" prvej republiky je pre niektorých účastníkov výskumu - možno i z potreby zaujať v dnešných diskusiách vyargumentovanejšie stanovisko - predmetom ľúto: *"...je mi dnes veľmi ľúto, že kým bol čas, neopýtala som sa dostatočne mojich rodičov na tie rušné časy, keď sa rodila naša republika, aby som mala jasný prehľad o tom, čo zažili v tých časoch..."*

Želmíra Bellušová, dcéra politika a spoločenského vedca A. Štefánka, ktorá sa ako jediný účastník výskumu zaoberá Československou republikou ako osobitnou témou, vo svojom memoárovom denníku pre vnúťatá dňa 18. 1. 1989 napísala:

"Chcela by som Vám porozprávať o mojej mladosti, ktorú som prežila v prvej republike... Keď som sa narodila, boli už pomery v republike pomerne konsolidované vďaka veľkému úsiliu tých pár inteligentov Slovákov, a hlavne vďaka Čechom. Dnes, keď sa tak ľahko kritizuje a uvádza, že nás Česi utláčali atď. sa vôbec neberú do úvahy predprevratové pomery na Slovensku... Podľa Scotusa Wiatora v r. 1918 napočítali tisíc jedincov z radov inteligencie, ktorí sa hlásili k slovenčine. To nestačilo pokryť potrebu nového štátu na území Slovenska. Že sme sa udržali, iste môžeme ďakovať českej pomoci. Že to niekde zaškrípalo, je pochopiteľné. I to, že sa Česi cítili vyspelejším národom. Čoskoro sme ich však začali dobiehať. Ale to vlastne rozvádžam tak často u nás doma rozoberaní otázky Československa. To uvádzam viacmenej preto, aby ste pochopili pomery, v ktorých sme rástli. Tie spory dospelých sa nás vtedy vonkoncom nedotýkali. Mali sme veľa českých priateľov, ktorí chodili s nami do slovenských škôl..."

Skôr než sa začnem zaoberať jednotlivými okruhmi spomienok, vrátim sa ešte k zisteniu o ich výskyte vo všetkých autobiografiách. Z výraznej podobnosti v skúsenostiach a ich prežívaní, podávanej rozprávačmi, možno usudzovať o istej kultúrnej blízkosti rodín účastníkov výskumu.

5) Stojí za zmienku, že od tohoročnej jesene sa politické témy zo zoznamovacích častí rozhovoru takmer vytrácajú (tvrdím to na základe záznamov o priebehu každého stretnutia). Možno tu ide len o časovú zhodu medzi vyústením rokovania o štátoprávnom usporiadaní a stretávaním sa s ľuďmi, ktorí "od prírody" prejavujú väčšiu zmierlivosť, prispôsobivosť, či životný optimizmus ("i keď sa ide narodiť dieťa, nemôžeme vedieť, či to bude dievča alebo chlapec"), alebo s ľuďmi výrazne zaujatými osobnými záujmami či starosťami. Postaviť však možno i alternatívnu hypotézu, a to, že vysoká pravdepodobnosť rozpadu spoločného štátu oslabuje význam čo i len verbálneho angažovania sa za spoločný štát, či dokonca hypotézu o klesaní otvorenosti a raste obáv z predpokladanej nárovej izolácie.

Okrem samotných charakteristík základného súboru⁶ (zvlášť konfesionalnej homogenity - evanjelická cirkev a. v.) možno túto príbuznosť vysvetliť aj jeho *regionálnou homogenitou* súboru (rodiny všetkých interviewaných majú svoje korene v obmedzenom počte miest⁷) a *príbuzenskými vzťahmi*, ktoré možno prekvapivo (pravdaže len vzhľadom na to, že výber vzorky bol robený na základe rozboru encyklopedickej literatúry) v genealógiách skúmaných rodín vystopovať.

Geografický faktor však nie je jedinou "príčinou" príbuzenských vzťahov. Ako ukazujú spomienky na sobáše rodičov a prarodičov, pravdepodobne nutnosť národnej sebazáchovy viedla v minulom storočí slovenské meštianstvo a inteligenciu k vytvoreniu si z každoročných Martinských slávností osobitnú inštitúciu "partnerského trhu", v rámci ktorej sa uskutočňoval výber potenciálnych partnerov a rozhodnutia o budúcich manželských vzťahoch.

Panslávstvo a európanstvo v rodinách

Panslávstvo slovenskej inteligencie sa obyčajne stotožňuje s utopickým očakávaním ochrany od cárskeho Ruska a je stavané do protikladu k modernejšej orientácii na západnú Európu. Niekedy sa takýto výklad pokladá za potvrdený už používanými krstnými menami v rodinách. Aj účastníci nášho výskumu, podobne ako ich rodičia, majú takmer výhradne slovanské mená: Ivan, Oľga, Naďa, Jela, Zora, Igor, Soňa, Darina, Želmíra, Ľudmila a v ich rozprávaní sa objavuje identifikácia so súborom "*dobré slovenské rodiny*" a "*panslávске rodiny*". Napriek historickej schéme o nezlučiteľnosti oboch orientácií, zozbierané autobiografie vypovedajú o niečom inom. Napríklad pani Ľudmila z liptovskej priemyselníckej rodiny spomína:

6) Účastníci výskumu boli vybraní na základe príbuzenského vzťahu k predstaviteľom predprevratovej národne orientovanej slovenskej inteligencie. Záujem o životné dráhy potomkov vylúčil zo základného súboru osobnosti, ktoré zomreli bezdetné. Tento nutný krok spôsobil ale jav, ktorý sa bežne nazýva systematickou výberovou chybou - zo základného súboru vypadla väčšina príslušníkov slovenskej katolíckej inteligencie (pred r. 1918 zastúpenej najmä katolíckymi duchovnými). Pri identifikovaní príslušnosti k slovenskej inteligencii som okrem vysokoškolského vzdelania zohľadňovala záznamy o kultúrnej či verejnej aktivite danej osobnosti. Pod tento termín zahrňujem aj aktivity zamerané na materiálnu podporu slovenskej kultúry a verejného života pred vznikom republiky (subvencovanie slovenských novín, platenie kaucii v procesoch s redaktormi a verejnými činiteľmi, poskytovanie priestorov pre spolkovú, divadelnú činnosť, vytváranie základní pre poskytovanie štipendií atď.). Do základného súboru sa tak z hľadiska profesiovej skladby dostali nielen tradične uvádzaní evanjelickí farári, učitelia, právnici a redaktori, ale aj majitelia prvých tovární, zakladatelia slovenských bánk, technici atď.

7) Štatistiky i memoárová literatúra dokladajú, že tieto mestá predstavovali v bývalom Uhorsku istú výnimku: "...mestá boli zmaďarčené, ale doprosta zmaďarčené - okrem Martina, Mikuláša, Tisovca, Modry, Myjavy, Brezovej, nemali sme mesta, o ktorom by sme mohli povedať, že je naše. Všade inde buntošil maďarský duch, po uliciach sa ozývala ľubozvučná maďarčina, a to či v Trnave, Trenčíne, Zvolene, v Bystrici či Kubíne, až obzerali sa ľudia za kabátošom, ktorý sa opovážil na ulici, v kaviarni či inde nahlas slovensky hovoriť" (Michal Bodický, 1933, s. 326).

"...ako sa patrí v riadnej panslávskej rodine, moji rodičia nedovolili, aby slečna k deťom bola Maďarka... báli sa, že by z nás vychovala Maďarov... preto sme mali nemeckú slečnu..." a "aj keď nás tatuško pod vplyvom čítania Tolstého socializoval fabriku, bol rozumným človekom, lebo vždy vravel, koľko rečí vieš, toľkokrát si človekom a dbal na to, aby moji bratia chodili tak do slovenských, do maďarských, do českých, do nemeckých škôl... jeden napokon absolvoval chémiu v Lyone a druhý vysokú obchodnú v Antverpách v Belgicku..." (s. 13).

Alebo nasledujúci úsek spomienok Dr. Kovačevičovej na osudy starých rodičov počas 1. svetovej vojny:

"...starý otec vidiac biedu (ruských) zajatcov prechádzajúcich cez mesto, začal organizovať pomoc... v dôsledku tejto činnosti, i jeho panslavistického zmysľania, ho uväznili... zo strachu pred ďalšou perzekúciou starká s mamou popálili väčšinu ruských klasikov, ktorých knihy stáli v knižnici pri klasikoch nemeckých a anglických" (s. 8) alebo "...v jedálni starej mamy na najvyššom mieste kredenca trónila soška Napoleóna, ako symbol vzdoru proti Habsburgom... dva okrúhle reliéfy znázorňovali dobývanie Bastilly... v salóne boli umiestnené dva grafické listy hovoriace o utrpení francúzskych vojakov v ruskej zime. Ich obsah nám vysvetľovali v súvislosti s odplatou za megalomanské podrobovania cudzích národov..." (s. 19).

Uvedené i ďalšie ukážky spochybňujú termín panslávske vo význame výsostne proruskej kultúrnej a politickej orientácie. (Je pravdepodobné, že toto chápanie zaviedli uhorskí politici a bezpečnosť na diskreditáciu kritikov režimu ako domnelých "zapredancov nepriateľského Ruska"). Z kontextu sebaoznačovania termínom panslávske je naopak zrejmé, že ho rozprávači chápu ako pomenovanie pre národnú inteligenciu, odmietajúcu kolaboráciu s vládnucim maďarským režimom. Preto by bolo vhodnejšie charakterizovať duchovnú klímu a výchovu v rodinách, ktoré sa sami zaraďujú pod toto označenie, ako z princípu *otvorenú všetkým kultúrnym vplyvom*. Túto mnohoročnú dokumentovateľnú kultúrnu otvorenosť nebude asi chybné považovať za logický základ tolerancie a priateľských postojov k príslušníkom iných národov, vrátane Čechov.

Vzdelávanie pred prevratom

Už predchádzajúce ukážky vypovedali o vzdelanostnom rozhlade a jazykových znalostiach predprevratovej inteligencie. Predstavovali bežnú povinnosť mužských členov podnikateľských rodín získať pred prevzatím vedenia rodinného podniku prehľad v nových technológiách odvetvia. "Vandrovky" sa neobmedzovali na nemecky hovoriace krajiny a angličtina - napriek stereotypnej predstave - nepatrila v skúmaných rodinách medzi zriedkavé jazykové schopnosti. Dokonca ani u žien, čo dokumentuje "veleúčtivá" upomienka kníhkupeca P. Kompiša z roku 1914 príbuznej Viliama Paulíny-Tótha, urgujúca zaplatenie troch anglických kníh (zbierok básní a feministickej literatúry).

Aj keď získané dokumenty nedovoľujú usúdiť, nakoľko bolo vzdelávanie na pražskej univerzite u mužov predprevratovej generácie rozšírené (známejšie je pretnutie ich životných dráh s dráhami českej inteligencie počas štúdií na Viedenskej univerzite), zdá sa, že pre formovanie pro-československých postojov je rozhodujúca viera v tento jav:

"Bratranec môjho starého otca, Dr. Jozef Bella napríklad študoval (v 19. st.) medicínu v Prahe, Dr. Ján Slabej, švagor mojej mamičky študoval medicínu v Prahe. A takých máte x Slovákov, ktorí študovali vysokú školu v Prahe..."

Vzdelávanie žien je v našich autobiografiách užšie späté s českým (moravským) prostredím. Podľa získaných spomienok v liptovských meštianskych rodinách patrilo k bontónu posilať dievčatá na pár rokov do dievčenskej školy v Tešíne - kvôli zdokonaleniu sa v nemčine.

Za pozornosť stojí fakt, že rozhodnutie o štúdiu dievčat v Čechách podnecovali aj českí priatelia rodičov:

"Keď mala maminka 14-15 rokov a rozmýšľalo sa, čo ďalej, starý otec vyhútal - on mal styky s Čechmi z tých stretávok na Morave⁸ - aj spolu s tým slávnym českým hercom Hurtom, ktorý videl moju mamičku na Slovenskej výstave v Prahe - bola tam jediná Slovenečka, na rukách ju tam nosili - že pôjde do školy ďalej v Prahe. Do tzv. Vyšší dívčí. A bývali u profesora Patočku, tiež takého vlastenca českého, asi päť dievčat a ona jediná Slovenka. A tie priateľstvá, ktoré vznikli, sa už potom udržiavali a po roku 1918 silne obnovili..." (pani Ľudmila).

Vzdelávanie počas prvej republiky

Všetci doterajší účastníci nášho výskumu sú absolventi gymnázia a roky ich gymnaziálneho štúdia sa zo značnej časti prekrývajú s rokmi prvej republiky. Všetci majú - bez ohľadu na miesto bydliska - skúsenosť z pedagogického pôsobenia českých profesorov a spomienky na českých spolužiakov. Uvádzané spomienky na gymnaziálne časy nenasvedčujú, že rozprávači vnímali prítomnosť českých profesorov ako niečo neorganické. Zmienka o národnosti je okrajová a zdôrazňujú sa pedagogické kvality, nové učebné postupy, vrátane praktického, experimentálneho vyučovania niektorých predmetov (v rozprávaniach absolventov gymnázia v Liptovskom Mikuláši sa tak nezávisle na sebe vyzdvihuje postava českého profesora Šindeláča), realizovanie hesla "škola hrou" i otváranie nových obzorov (mimoškolská činnosť). Poznámky na adresu českých profesorov, vyučujúcich slovenský jazyk, nájdeme zriedka. Pretrvávajúce akceptovanie a oceňovanie pôsobenia českých pedagógov je, zdá sa, nielen príčinou ("naša výchova nemohla byť iná ako československá"), ale aj dôsledkom pro-československého postoja rozprávačov.

Mladší účastníci výskumu, ktorých zastihlo rozdelenie republiky počas gymnaziálnych štúdií, sa stali očitými svedkami odchodu českých profesorov a spolužiakov z gymnázia a zo Slovenska. Tento zážitok "...keď sme mohli na vlastné oči vidieť, že nahradenie českých profesorov slovenskými neznamenalalo vždy zvýšenie kvality" sa stal pre mnohých postojotvornou skúsenosťou. Spolu so skúsenosťou roztrhnutých priateľstiev, vrátane otrasu z deportácie židovských spolužiakov, spôsobili, "...že nedokážem pochopiť... a som príliš citlivý na neznášanlivosť kvôli rase, či národnosti" (Ivan Hodža).

⁸) Luhačovické stretnutia českej a slovenskej inteligencie.

Československo ako záchrana pred maďarským útlakom

Tento okruh spomienok sa objavuje v autobiografiách v súvislosti s popisom životných dráh rodičov, ktorí pre svoju verejnú aktivitu boli rozmanitými formami perzekvovaní uhorským režimom, alebo sa pre svoje národné presvedčenie vedome zriekali kariéry:

"pamätám sa, že ocko by bol najradšej býval profesorom na strednej škole, lenže v tom prípade by bol musel zložiť sľub či prísahu maďarskej vláde. Preto volil advokáciu."

Viaceré rodinné memoáre (vznik ktorých nesúvisí s našim výskumom) popisujú nadšenie a pátos očakávania a vyhlásenia vzniku Československej republiky. Jeho súvislosť s pocitom záchrany pred maďarizáciou je rozpoznateľná aj v nasledujúcom úryvku:

"Pred rokom 1918 bolo pre slovenských národovcov nebezpečné schádzať sa na Slovensku... policajná mašinéria vtedajšieho Uhorska by akúkoľvek takúto snahu udusila v zárodku a jej strojcov posadila za mreže. Preto sa slovenskí národovci každoročne v letných mesiacoch schádzali... spoločne s českými národnými buditeľmi v slobodnejšej bratskej Moravskej zemi - v kúpeľnom mestečku Luhačovice... správu o blížiacom sa oslobodení slovenského národa spod tisícročného otroctva (ktorú priniesla v lete 1918 z luhačovického stretnutia Lujza Lacková - pozn. zk.) prijali mikulášske devy s radosťou... a podujali sa na v tie časy ešte riskantný čin - vyšťiť slovenskú zástavu... začali vyššovať za zamknutými dverami a zatiahnutými oblokmí v byte učiteľky slovenskej evanjelickej ľudovej školy Marienky Uličnej, ktorá ako dcéra hurbanovského dobrovoľníka z rokov meruôsmich bola pojmom vzornej národovkyne, obetavej učiteľky a zručnej vyššiváčky. Slečinka Uličných vyššovala v prostriedku umiestnenej odznaky Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezka, ako aj nápis z predspevu Kollárovej "Slávy dcéry" skrátený a pozmenený na "Čo veky hodľaly, zvrtila doba" a dátum "30. okt. 1918". A kvety, každá vo svojom rohu zástavy, vyššovali štyri devy: Oľga Belnayová, Elena Bodická, Darina Hubková a Darina Trnovská. Každá z nich si odstrihla pramienok vlasov a zavyššovala ich do vzoriek zástavy... Vyššiváčky pri práci odmaľoval akad. maliar Ivan Žabota z Lublane. Pri maľovaní sa devy obliekali do slovenských krojov a tak vyššovali zástavu, cítiac, že konajú posvätnú prácu pre národ..."⁹

Nejednou citáciou typu "V slávny deň oslobodenia všetci Slováci chodili po meste, objímali sa a plakali..." alebo "...ani neviete, akí ste šťastní, že dnes žijete v Československu, že sa môžete učiť v materinskom jazyku a že už nemáte ani tušenia, aké príkoria a útlak zažívali vaši prarodičia..." možno dokumentovať nadšenie zo vzniku Československa a jeho chápanie ako záštity pred maďarskou expanziou. Tento výklad posilnili aj zážitky starších rozprávačov z útoku vojsk Maďarskej sovietskej republiky na územie Slovenska v roku 1919 a zrejme aj

⁹) Uvedený dátum je dňom vyhlásenia Slovenskej deklarácie za ČSR v Turčianskom Sv. Martine. Ako sa ďalej v rukopise, ktorý vznikol pri príležitosti 50. výročia vzniku 1. republiky uvádza, tento dátum "neskôr držiteľia zástavy samovoľne - vraj legionári - dali prerobiť na 28. okt. 1918" (deň vyhlásenia ČSR v Prahe). Zástava bola v roku 1968 z Pamätníku národného osvobození v Prahe prenesená do Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši.

neskoršie politické procesy, v ktorých sa exponentom za vyššiu mieru autonómnosti Slovenska preukázalo spojenie s iredentistickými silami.

Rodinná a autobiografická skúsenosť, ako viacerí účastníci výskumu priznávali, ovplyvňuje aj ich postoj k nastávajúcemu rozdeleniu republiky:

"...táto pietrovská skúsenosť s Maďarmi vo mne už zostala. Ten Maďar tam, viete, čaká, kedy na to skočí. Ja preto nie som kamarát s tými, čo sú dnes pri moci, lebo sa tým oslabujeme. Môžu mi argumentovať, že sa to dnes nemôže stať. Kto by nám však prišiel na pomoc? Som presvedčený, že oni sa budú domáhať hlasovania obyvateľov na južnom Slovensku... oni sa na to pripravujú..."

Profesiové dráhy za prvej republiky

Prvá republika predstavovala pre ekonomicky a kultúrne pripravených obyvateľov Slovenska (pripomeňme si už uvádzané číslo tisíc príslušníkov inteligencie) rozľahlý priestor pre budovanie úspešných kariér. Osobnosti nášho základného súboru, ak sa prevratu dožili, patria práve do tejto skupiny. Po prevrate značná časť rodičov účastníkov nášho výskumu vstúpila do štátnych služieb, zaujímala vysoké funkcie v štátnej správe, spoločenských, kultúrnych organizáciách a ekonomických združeniach. Podľa spomienok sa, v súlade s predchodzou verejnou aktivitou, *"snažili dať Slovensko do poriadku. To je historický fakt, ale... málo sa o tom hovorí"*. Pre rodičov, ako to prezentujú ich deti, bola služba republike (v písomných memoároch uvádzaná často s veľkým R) *"posvätná vec", "dielo, o ktoré sa pričinili"*. Pani Oľga, dcéra Jozefa Kállaya, ministra pre Správu Slovenska spomína:

"Už sme bývali v Bratislave, keď som raz prišla domov zo školy a maminka mi hovorí - Olinka, poď, ty si už veľké dievča - pekne sme si kľakli - a teraz sa pomodlíme, otecko prisahá vernosť republike. A spolu sme sa modlili, aby všetko dobre padlo..."

Nemožno očakávať, že priami, či nepriami potomkovia osobností, ktoré vtedy realizovali nielen "ideálne" ale aj výnosné kariéry, budú bez akejkoľvek piety zdôrazňovať spomienky na ľudí, pre ktorých sa stala prvá republika zlatou baňou. Skôr je pochopiteľné, že o nich - v záujme zachovania čistého mena prvej republiky i svojej rodiny (čo sa nám stalo pri rozhovore s príbuznou hlavnej postavy nasledujúcej ukážky) - pomlčia:

"Niekedy, keď zaspávam, sa mi vynoria v pamäti tie najkrajšie časy našej mladosti, keď sa nám zrodila tá naša republička a keď sme ju pri vítku tak často oslavovali... mali sme svojich ministrov, svoje školy a kultúrne ustanovizne, pekné postavenie, nečakane tvrdú valutu, že sme sa mohli rozbehnúť po celej Európe a tak sa nám potom pekne žilo... a tie žarty a zábavy, čo sme vtedy v B. navystrájali... nebohý Jožko H. občas prišiel do B. nabitý bankovkami, lebo "úradoval" ako podpredseda "Pozemového úradu" na Žitnom ostrove so zbyťákmi... vždy veselý a podnikavý a po nejakom hodne výnosnom úradovaní si sadol najprv do Slovenského klubu na malý preferans... hral zámerne tak, aby prehrával, veď vraj musím niečo pustiť aj týmto chlapcom, veď sú to tiež naši... Potom nás pozval celú bandu na skvelú večeru a že potom po večeri bude aj pokračovanie, to sme už všetci vedeli."

Tento úryvok z vyše dve desaťročia starých rukopisných spomienok pána Mateja Ž., ktorý prvú republiku vnímal z pozície poskytujúcej dostatočný rozhľad v sociálnych sieťach prinajmenej mesta B., zachytáva podľa nás niečo z eufórie nebývalých možností. Za pozornosť stojí i nežné milenecké oslovenie pre žiživú republiku. Tieto spomienky sú však určené len pre dôverný okruh priateľov a dopĺňa i koriguje ich príloha nazvaná "Môj skutočný životopis." Domnievame sa, že kariéry rodičov za 1. republiky, nech už boli motivované službou vyšším ideálom, alebo predstavami moci a blahobytu, sú solídnym základom pre identifikovanie sa rodiny s prvorepublikovými pomermi a tým aj pre formovanie pročeskoslovenských postojov.

Spoločenské styky a priateľstvá: Masaryk

Predprevratová verejná aktivita rodičov účastníkov výskumu položila základy mnohých priateľstiev s významnými osobnosťami českej kultúry. Styk medzi kultúrnymi špičkami viedol k ideálnemu obrazu partnera, k vzájomnému nadšenému uctievaniu sa ako predstaviteľov druhého národa. Napríklad:

"...pamätám si, že v dvadsiatom som bola ako deväťročná prvý raz v Prahe... boli sme v divadle, bol tam aj pán prezident... a keď sme vyšli von, otcov švagra ma vzal na plecia, niesol ma a hovoril - pust'te nás, my sme zo Slovenska. A ľudia nás púšťali... a ja som mala vtedy pocit, že Slovensko, to je čosi, čosi viacej..." V tomto duchu je aj venovanie, ktoré matke Olgy M. vpísala do svojej knihy jej priateľka, spisovateľka Ružena Svobodová: *"Předrahé, andělské pani Martuše z radosti, že jsem poznala Slovenku, její dobrotu, její ušlechtilost".*

Ako možno usúdiť z týchto a ďalších ukážok, podobné kontakty a priateľstvá nedali najmenší podnet, aby v skúmaných rodinách vznikol pocit inferiority voči českým partnerom. Možnosti pocitu outsiderstva sú vylúčené aj vďaka osobným kontaktom s prezidentom Masarykom a jeho rodinou.

Viacerí rozprávači zažili prezidenta na recepciách, usporadúvaných pre rodiny vysokých štátnych úradníkov a politikov (dodnes opatrujú zasadacie poriadky a menu), iní počas Masarykových letných pobytov na Bystricike:

"...ten olovrant bol absolútne jednoduchý... ako aj všetko v tom dome... Masaryk bol jediná hlava štátu, ktorá ani jej potomkovia nemali nič. Okrem toho domu na Bystricike nemali nič. Ani peniaze, ani žiadne majetky po nich nezostali. Jednak boli absolútne nepraktickí na také veci a jednak to nemali za potreby. Alis viedla starému pánovi na hrade domácnosť, Janči bol v cudzine... po Herbertovi máme tuto tento obrázok... takej ľudskej figúrky z Bystričky... to maľoval Herbert".

Ďalší rozprávači poznali vďaka aktivite svojich matiek v ženskom hnutí prezidentovu dcéru Alicu, ktorá organizačne a materiálne pomáhala ženským organizáciám na Slovensku. Niektorí si dokonca s Masarykovými deťmi vymieňali listy. Ako som mohla vidieť, listy Alice a Jana slovenským známym boli písané bezchybnou slovenčinou. Tento drobný, a pre mňa prekvapivý fakt (no pre účastníkov výskumu "známa vec") zapadá, podľa mňa, do mozaiky skúseností, ktoré sú základom ich silnej dôvery v dobré úmysly českých zástancov spoločného štátu.

Okrem úcty budovanej na osobných kontaktoch, sa počas prvej republiky pestoval aj osobitný kult Masaryka. V skúmaných rodinách sa - ako to dokladajú aj spomienky Želmíry Bellušovej - opieral o prejavy osobnej, zvonka nevynucovanej úcty:

"...balkón na našom dome zvykla naša maminka vždy 28. X. keď sa slávil deň vzniku Čsl. republiky, ozdobiť girlandou z čečiny a na prostriedku bol koberček a na ňom portrét nášho prvého prezidenta TGM... mali sme ho všetci vo veľkej úcte, ktorú si zachovávame posiaľ. Bol to veľký filozof, humanista a bol vzorom i nášmu tatinkovi..."

Tolerantné spolužitie rodičov s českými úradníkmi na Slovensku malo zrejme podporu aj v ich vysokom a teda rovnocennom spoločenskom postavení za prvej republiky. Českí odborníci pre nich preto nepredstavovali nežiadúcu konkurenciu. Ako spomína Igor Pietor:

"...Trenčín mal vtedy asi 20 000 obyvateľov, ale bola tam najväčšia vojenská posádka v republike. Veliteľom posádky bol armádny generál Ing. Alois Eliáš... potom popravený Nemcami, to bol otcov priateľ a naši známi boli všetko z Čiech rodiny: riaditeľ Finančnej správy, riaditeľ kvasnicovej továrne, predseda krajského župného súdu... takže ja som sa stykal... všetko som mal z českých rodín kamarátov. A tá výchova bola taká, ako vám hovorím, československá... ani žiadne rozbroje kvôli viere som nikdy nepočul. A národnostné tiež nie..."

Vzory životného štýlu (šport a turistika)

Mnohé životopisné rozprávania venujú pozornosť novým vzorom trávenia voľného času, ktoré priniesla na Slovensko česká inteligencia. Spomínajú sa konkrétne osoby, ktoré do podtatranských mestečiek (*"naším starým rodičom predtým ani na um neprišlo, aby sa šplhali na okolité hory"*) zasiali vášeň k turistike, zimným športom, gymnastickým cvičeniam a dali jej vďaka svojej organizačnej činnosti, najmä v radách Sokola, masovú podobu. Pre viacerých rozprávačov sa turistika a šport stali trvalou súčasťou ich životného štýlu. Často rozsiahle popisy nebezpečných výstupov na tatranské končiare a bojov s prírodnými živlami naznačujú, že tento koníček pre nich predstavoval ostrov vysokej satisfakcie v období nepriazne, ktorá sprevádzala ich životné dráhy po februári 1948.

Účasť v Povstaní (prežívanie Povstania ako opätovného vyhlásenia Československej republiky)

Spomienky na obdobie Slovenského národného povstania zabierajú vo všetkých autobiografických rozprávaniach veľký priestor. Z každej rodiny, zachytenej výskumom, bol nejjeden príbuzný priamo zapojený do bojov (vysokoškolský strážny oddiel, velenie povstaleckej armády, lekárska služba), do organizovania občianskeho života na povstaleckom území (vrátane evanjelických kňazov), či do ekonomickej a technickej prípravy povstania. Viacerí členovia týchto rodín boli počas II. svetovej vojny v zahraničnom odboji. Účastnícky výskum poväčšine podstúpili všetky útrapy spojené s evakuáciou v horách, pobytom v dedinách zásobujúcich partizánske oddiely.

Účasť v SNP, ktorá stála skúmané rodiny obeť i väznenia (niekedy opakované v päťdesiatych rokoch), je podľa samotných rozprávačov logickým

vyústením ich politických postojov, ktoré naznačovali predchádzajúce okruhy spomienok. Pani Jolana, manželka povstaleckého veliteľa Miloša Vesela, do svojho rozprávania o povstaní vsúva nasledovné zdôvodnenie:

"Áno, bratia Veselovci boli vychovaní v československom duchu... nemali počas Slovenského štátu dobré meno, vedelo sa o nich veľmi dobre, že je to československy zmýšľajúca rodina. Preto aj bojovali v povstaní, aby sa opäť obnovila Československá republika."

Jozef H. opisuje 29. august v Dolnom Kubíne nasledovne:

"Obnovenie republiky vyhlásil v miestnom rozhlase riaditeľ gymnázia. Ako neskôr vysvitlo, do hudovy Okresného súdu, kde bol rozhlas, prišiel len tak - neozbrojený. Veril, že mu nik nebude brániť... Po jeho vyhlásení bolo hlavné námestie v momente ovešané československými zástavami. Nie narýchlo ušitými, ale originál, starými pôvodnými zástavami. Ľudia ich po celé tie roky schovávali... predsa luteráni sa cítili byť počas Slovenského štátu... v opozícii... poznali sa navzájom podľa toho, že nosili v klope odznak Štefánika. Štefánik bol síce Slováč, ale pre jeho československé presvedčenie by si ho žiaden sympatizant režimu nedal na kabát... podľa toho aj celkom cudzí ľudia - napríklad vo vlaku - vedeli, že si môžu dôverovať..."

Aj posledný citát, ktorý preberieme zo spomienok Želky Bellušovej, dokumentuje hlavný motív, ktorý túto spoločenskú skupinu viedol k účasti na povstaní:

"Pamätám si, že v ten deň som sedela s deťmi pred chatou a vyhrievali sme sa na slniečku. Zrazu sme zbadali mužovo auto, ktoré sa rútilo priamo na nás, až som sa zľakla, že nás zabije. Muž prudko zabrzdil, vyskočil z auta a zvolal: 'Československá republika hola vyhlásená'. Zmocnil sa ma pocit, ktorý neviem ani opísať. Chcelo sa mi plakať, smiať, kričať, nevedela som, čo mám robiť od šťastia... taký veľký cit som už odvtedy viac nezažila..."

Rozhovory medzi dverami

Ako som už uviedla, v rozprávaniach takmer nemožno nájsť spomienky, vrhajúce tieň na obdobie prvej republiky. Takmer sa zdá, že spomínanie na to *"ako to niekedy medzi nami a Čechmi zaškrípalo"* sa stalo predmetom autocenzúry. Pravdepodobne z obavy z dezinterpretácie a zo snahy nepoškodiť "veci" aj po pomerne nevinných výrokov typu *"Tých Čechov tu naozaj bolo moc"* nasledovali ihneď otázky: *"Nahrávate to?"*, *"To ale upravíte, však?"*

Okrem životopisného rozprávania pani Ruženy, dcéry opozičného politika za Národnú stranu (*"ale mamička, tá bola zasa veľká masarykovka, zástankyňa jeho humanitnej filozofie, takže si viete predstaviť, ako to u nás niekedy zaškrilo, ale vedeli sa pekne znášať, rešpektovať svoje odlišné názory"*) a kratších pasáží z dvoch rozprávání, v ktorých sa rozprávajúci podelili s osobnými negatívnymi skúsenosťami s prezidentom Benešom, sú všetky doposiaľ natočené rozhovory a získané memoáre priam čítankou pre výchovu k československej vzájomnosti.

V zopár prípadoch sa však objavil počas rozlúčky jav, ktorý E. Goffman nazval zákulisnou zložkou roloveho správania: medzi dvermi odznegli povzdychy typu: *"Medzi nami, tí Česi tiež neboli vždy anjeli..."*, *"a možno by nám bolo aj lepšie samým, keby nie toho strachu pred Maďarmi"*, *"všeličo by sa dalo rozprávať aj o Čechoch, ale viete, moja žena je pôvodom Češka a nechcem pred ňou..."*. Toto

správanie však v zhode s Goffmanom nepovažujem za popretie predchádzajúceho "rolového výkonu", inými slovami, za príznak nekonzistencie postojov prejavenej v autobiografii. Podľa môjho názoru je práve oným "skladaním parochne v prestávkach medzi súdnymi pojednávaniami" - teda potrebným uvoľnením napätia a stresu, ktoré vieru v ideu spoločného česko-slovenského štátu v súčasnosti sprevádza...

Na záver

V tejto štúdii som sa pokúsila ukázať, aké okruhy životnej skúsenosti sa stali pre potomkov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie základom ich i dnes pretrvávajúceho pro-československého postoja. Samotný výskum nie je ešte ukončený a je pravdepodobné, že v neskôr zozbieraných autobiografických rozprávaniach sa stretneme aj so spomienkami, ktoré nebudú mať taký homogénny charakter, a že téza: *"staré slovenské rodiny sú vždy československy orientované"*, ktorá je súčasťou viery účastníkov výskumu, bude spochybnená.

V akej miere by mohla byť prípadná falzifikácia doterajších zistení aj dôsledkom vplyvu novej spoločenskej situácie na konštrukciu autobiografického rozprávania, je možno predčasnou, ale vážnou otázkou.

Na úplný záver dodávam, že štúdiu som dokončila dňa 19. 11. 1992, v druhý deň rokovania Federálneho zhromaždenia o návrhu zákona o zániku ČSFR.

ZUZANA KUSÁ pracuje v Sociologickém ústavu SAV, zabýva sa využívaním kvalitatívnych údajů v sociológii, zvláště biografickým přístupem. V současnosti je řešitelkou grantové úlohy "XX. století v rodinách slovenské inteligencie", participuje na projektu D. Bertauxe: "Social Genealogies and Family Histories Collected and Compared". Na katedře sociologie FF UK vede výběrový kurs "Deskripcia a analýza sociálních prostředí".

Literatúra

Bodický, M. 1933. *Vlastný životopis*. Martin: Matica Slovenská.

Cohler, B. 1982. "Personal Narrative and Course." In *Life Span Development and Behavior*, ed. by P. Baltes, O. Brim, Vol. 4.

Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books, Doubleday.

Goffman, E. 1979. (1963): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books.

Juráš, J. 1968. *Zástava slobody* (rukopis).

Leary, K. R. 1989. "Psychoanalytical Process and Narrative Process: A Critical Consideration of Shafer's 'Narrational Project'". *International Psychoanalytical Review*, Vol. 16, Part II.

Summary

The ongoing research "20th Century Families of Slovak Intelligentsia" is founded upon a collection of life-histories of the descendants of Slovak national intelligentsia families. Because the period of the first Czechoslovak Republic in life histories represents the temporal frame of the narrators' childhoods and adolescence, collected material was available for studying the topic "Czech and Slovak life together" answer. The paper, based on the analysis of more than 20 life-history narratives, tries to demonstrate how the pro-czechoslovak attitudes of the narrators, openly expressed during the introductory part of an encounter with

a research worker, are rooted in distinct areas of experiences. The analysis of LH narratives resulted in discerning eight characteristics of the recalled experiences which seem to have been of crucial importance for the final positive evaluation of the Czech and Slovak common state: panslavism and humanism as traditional family values, parents' university education and their personal relationships with the representatives of Czech cultural and public life, regarding the Czechoslovak state as the Slovak rescue from Hungarian oppression, parents' professional careers during the first republic, friendships with children of Czech administrators, participation in the Slovak National Uprising and its interpretation as the re-establishment of Czechoslovakia.

Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací*

JADWIGA ŠANDEROVÁ**

Ústav sociálních a politických věd při FSV UK, Praha

Differences between the Czech and Slovak perceptions of the economic transformation

Abstract: All the surveys which have been carried out in the Czech and Slovak Republic since November 1989 show big differences between the Czech and Slovak perceptions of the economic transformation and its consequences. Analyzing the survey data "Transformation of Social Structure" (carried out in October 1991), the author points out that besides differences in the distribution of viewpoints, there are also important differences in the structure of their interrelationships. Differences in assessments of effective strategies for life success are analyzed. As a sort of counterbalance to hitherto mostly historical interpretations of the disparity between Czech and Slovak survey data, the author states that the various perceptions of the transformation might stem from the dissimilar paces of change towards market economies in the Czech and Slovak Republics. Several methodological questions are raised in the conclusion.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 57-72)

Fakt, že česká a slovenská populace se ve svých názorech na dosavadní politické a ekonomické změny a další vývoj společnosti výrazně liší, lze dnes považovat za evidentní. Rozdíly v odpovědích českých a slovenských respondentů jsou patrné v datech prakticky všech dosud zveřejněných výzkumů (např. výzkumy STEM, IVVM a AISA, průřez daty výzkumu, o jehož data se v této stati opírám, viz [Machonin 1992]). Ponecháme-li stranou otázky státoprávní, lze pozorované rozdíly zhruba shrnout do tvrzení, že občané na Slovensku jsou všeobecně méně spokojeni, mají větší obavy z budoucnosti a méně schvalují charakter a průběh ekonomické transformace.

Tyto rozdíly jsou často, zejména ve sdělovacích prostředcích, interpretovány jako spíše pravicová orientace Čechů, Moravanů a Slezanů a levicovější zaměření Slováků. V této souvislosti se pak hovoří např. o tom, že komunistické represe byly citelnější v Čechách a na Moravě než na Slovensku a že během posledních čtyřiceti let Slovensko zaznamenalo nesporný pokrok v oblasti životní úrovně, který si zde část obyvatelstva spojuje se socialismem, jenž v zásadě považuje za reformovatelný.

Takové vysvětlení se mi zdá příliš jednoduché a snad i zavádějící. Uvažujeme-li o rozdílných postojích české a slovenské populace k současným

*) První verze stati byla předložena k diskusi na semináři "Empirický výzkum o postkomunistické transformaci v Československu", který proběhl v Ústavu sociálních a politických věd 21. 10. 1992.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc., Ústav sociálních a politických věd při FSV UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1, tel.: (02) 22 05 38, fax: (02) 26 22 75, E-mail: sander@cspgas11.bitnet.

změnám, je jistě třeba vést charakter dosavadního vývoje v patrnosti. Nelze však přitom odhlížet od faktorů ryze současných. Výše zmíněné zdánlivé úspěchy socialismu na Slovensku bych považovala spíše za určitý katalyzátor vlivu faktorů úzce spojených s dneškem.

Řada výzkumných dat, jež jsem měla k dispozici (viz např. [Šanderová 1992]), ukazuje, že česká a slovenská populace se liší nejen v odpovědích na jednotlivé otázky či mírou souhlasu s různými tvrzeními, tj. v distribuci odpovědí, ale v řadě případů i povahou vzájemných vazeb mezi nimi, tj. v charakteru jejich struktury. Ukázkou takového zjištění je předkládaná analýza dat výzkumu "Transformace sociální struktury"¹, na jejímž základě formulují hypotetické vysvětlení odlišného hodnocení polistopadových změn v české a slovenské části bývalé ČSFR. Jako určitou protiváhu či doplnění dosud převažujících historizujících interpretací kladu důraz na vliv současné situace. Text je uzavřen krátkou metodickou úvahou. V členění textu se držím zavedené praxe. Těm čtenářům, které odrazují či nudí analýzy dat, doporučuji, aby po přečtení kapitoly I. přešli ke kapitolám IV. a V. a teprve potom se případně vrátili ke kapitolám II. a III.

I. Vymezení a operacionalizace problému

Předmětem analýzy jsou dvě baterie otázek, jejichž doslovné znění (spolu s výsledky příslušných analýz) uvádím v kapitole II. a které byly konstruovány se záměrem prověřit, nakolik lidé vnímají probíhající změny jakožto směřující k výkonové společnosti. V tomto duchu již data také byla analyzována a interpretována [Matějů, Řeháková 1992]. Zajímalo mě, zda v rámci každé z uvedených baterií existují mezi jednotlivými položkami vztahy utvářející věcně konzistentní uskupení, která by odrážela představy dotázaných o tom, jaké strategie jsou dnes z hlediska životního úspěchu efektivní a k jakým změnám podle jejich názoru v tomto ohledu po listopadu 1989 došlo.

Dále jsem si položila otázku, do jaké míry souvisí představy o efektivních strategiích životního úspěchu se spokojeností dotázaných, pokud jde o celkovou ekonomickou situaci ve společnosti, životní úroveň a sociální jistoty v době šetření, s odhadem dalšího vývoje v těchto oblastech a s jejich názory na to, nakolik změny v naší společnosti vedou a dále povedou k větší či menší spravedlnosti. Znění těchto otázek spolu s výsledky analýzy uvádím v kapitole III.

V obou případech jsem analyzovala český a slovenský podsoubor odděleně s cílem porovnat charakter vzájemných vazeb mezi zmíněnými proměnnými a poskytnout tak plastičtější obraz o tom, jak asi probíhající změny lidé v jednotlivých republikách vnímají.

¹) Šetření proběhlo v říjnu 1991. Konečný soubor zahrnuje 2 849 dotázaných z České a Slovenské republiky v poměru 2:1. Bližší údaje viz [Machonin 1992], [Matějů, Řeháková 1992] a [Machonin, Tuček 1992].

II. Strategie životního úspěchu

V prvním kroku jsem pomocí faktorové analýzy vymezila základní strategie, které respondenti považují za důležité pro dosažení životního úspěchu. Analyzovány byly tyto dvě baterie otázek:

A: Co je podle Vašeho názoru dnes u nás důležité pro to, aby byl člověk v životě úspěšný, aby se prosadil?

B: Jak se podle Vašeho názoru změnil význam uvedených okolností životního úspěchu ve srovnání s dobou před dvěma lety?

Respondentům byl předložen níže uvedený seznam položek. U každé z nich měli uvést jednu z těchto odpovědí: 1. *Nemá to žádný význam*; 2. *má to určitý význam*; 3. *je to dost důležité*; 4. *je to vůbec nejdůležitější*.

Položky otázek A a B	Zkratky v tabulkách*
Pocházet z bohaté rodiny	bohatství
Mít vzdělané rodiče	vzdělání rodičů
Mít sám vysoké vzdělání	vzdělání
Mít snahu vyniknout, prosadit se	snaha vyniknout
Mít nadání či schopnosti	schopnosti
Být pracovitý	pracovitost
Znát správné lidi	známosti
Mít politické konexe	pol. konexe
Jaké je člověk rasy nebo národnosti	národnost
Jakého je člověk náboženského vyznání	náboženství
Odkud člověk pochází, kde se narodil	lokalita
Zda je mužem nebo ženou	sex
Politické přesvědčení	polit.
Mít trochu štěstí	štěstí
Schopnost se přizpůsobit	přizpůsobivost
Nebát se riskovat	risk

*) Zkratky jsou převzaty ze stati [Matějů, Řeháková 1992: 314].

Výsledky faktorových analýz provedených odděleně pro slovenskou a českou populaci² uvádím v tabulkách 1 a 2 spolu se statistikou Boxovo M, která je v obou případech vysoce významná - struktura analyzovaných korelačních matic se tedy významně liší.

²) Metoda hlavních komponent, rotace VARIMAX, regresní výpočet faktorových skóre a test významnosti rozdílu determinantů matic - Boxovo M (v obou případech software SPSS/PC, verze 3.1).

Tabulka 1. Strategie životního úspěchu
(Rotovaná faktorová matice - faktorové zátěže)

A: ČESKÁ REPUBLIKA

Faktor	ASKRIPCE1	VYZNAT SE1	VÝKON	PŮVOD1
% vyčerpané variance	19	15	8	7
bohatství		0,17		0,72
vzdělání rodičů	0,16	*)	0,31	0,64
vzdělání			0,61	0,41
snaha vyniknout		0,21	0,58	0,21
schopnosti		0,21	0,72	
pracovitost		0,17	0,68	-0,32
známosti	0,17	0,55		
politické konexe	0,34	0,33		0,51
národnost	0,65			
náboženství	0,77			
lokalita	0,77			
sex	0,54	0,15		
politika	0,50	0,21		0,32
štěstí		0,66		
přizpůsobivost		0,68		
risk		0,60	0,26	

B: SLOVENSKÁ REPUBLIKA

Faktor	ASKRIPCE1	VYZNAT SE1	VÝKON	PŮVOD1	POLITIKA1
% vyčerpané variance	20	14	9	8	7
bohatství		0,27	-0,16	0,63	
vzdělání rodičů				0,81	
vzdělání			0,28	0,70	
snaha vyniknout			0,57	0,30	0,32
schopnosti			0,80		
pracovitost		0,18	0,75		-0,23
známosti		0,46	0,32		
politické konexe					0,78
národnost	0,63				0,32
náboženství	0,75				
lokalita	0,81				
sex	0,65				0,31
politika	0,31				0,68
štěstí		0,74		0,19	
přizpůsobivost		0,74			
risk		0,59	0,21		0,26

*) faktorová zátěž menší než 0,15.

Boxovo M = 419,31; Hladina významnosti menší než 0,000

A. Situace v říjnu 1991: komentář k tabulce 1

Faktorová řešení první baterie otázek si jsou v českém a slovenském podsouboru, pokud jde o první tři faktory, dosti podobná. Faktory (ASKRIPC1, VYZNAT SE1 a VÝKON), které v obou podsouborech vyčerpávají zhruba stejné procento variance, jsou definovány prakticky týmiž proměnnými. Určitou podobnost lze ještě shledat u faktoru čtvrtého (PŮVOD1), který je v českém podsouboru jednoznačně sycen pouze položkami "bohatství" a "vzdělání rodičů", zatímco ve slovenském podsouboru se k těmto položkám výrazněji pojí ještě "vzdělání" (rozumí se toho, kdo usiluje o úspěch). Dosáhnout v životě úspěchu lze (v říjnu 1991) podle názoru dotázaných jednak vlastním přičiněním (výkonem) a jednak na základě příhodného rodinného zázemí (původu) či jiných převážně askriptivních zvýhodnění (národnost, místo bydliště, pohlaví, náboženské vyznání, politické přesvědčení). Cesta k úspěchu však dnes také vede přes různé konexe, štěstí, přízpůsobivost a ochotu riskovat (faktor VYZNAT SE1). Tohoto názoru jsou dotázaní v obou republikách.

Ve slovenském podsouboru však navíc vykrystaloval faktor POLITIKA1, který je sycen položkami "politické konexe" a "politické přesvědčení". Slovenští dotázaní tedy vidí ještě jednu cestu k životnímu úspěchu, a to prostřednictvím politických konexí, které nikterak překvapivě souvisí s politickým přesvědčením. Pro úplnost je třeba dodat, že v rámci českého podsouboru nevykrystalovala samostatná strategie politických konexí (tj. samostatný faktor sycený "politickými" položkami) ani v pětifaktorovém řešení.

Tabulka 2. Polistopadové změny
(Rotovaná faktorová matice - faktorové zátěže)

A: ČESKÁ REPUBLIKA

Faktor	PODNIKATEL	ASKRIPCE2	VYZNAT SE2	PŮVOD2
% vyčerpané variance	22	18	10	8

bohatství	*)	0,24		0,42
vzdělání rodičů				0,76
vzdělání	0,18			0,74
snaha vyniknout	0,59			0,39
schopnosti	0,77			0,27
pracovitost	0,77			0,17
známosti			0,63	0,26
politické konexe	-0,57	0,21	0,50	0,27
národnost	-0,15	0,74		
náboženství	-0,24	0,72	0,17	
lokalita		0,85		
sex		0,77		
politika	-0,53	0,34	0,44	0,18
štěstí	0,25		0,67	
přizpůsobivost			0,76	
risk	0,65		0,39	

B: SLOVENSKÁ REPUBLIKA

Faktor	PODNIKATEL	ASKRIPCE2	PŮVOD2	POLITIKA2
% vyčerpané variance	24	17	10	8

bohatství	0,21	0,19	0,53	
vzdělání rodičů			0,80	
vzdělání			0,78	0,17
snaha vyniknout	0,58		0,43	
schopnosti	0,69		0,27	-0,23
pracovitost	0,64			-0,28
známosti	0,57			0,37
politické konexe			0,17	0,82
národnost		0,77		0,22
náboženství		0,76		0,22
lokalita		0,83		
sex		0,81		
politika		0,37		0,73
štěstí	0,67			0,26
přizpůsobivost	0,70			0,27
risk	0,71	0,17		-0,16

*) faktorová zátěž menší než 0,15.

Boxovo M = 534,21; Hladina významnosti menší než 0,000

B. Polistopadové změny: komentář k tabulce 2

Ve výsledcích faktorové analýzy druhé baterie, která se vztahuje ke změnám od listopadu 1989, jsou rozdíly mezi uvažovanými podsoubory výraznější než v předchozím případě, což dokládá i vyšší hodnota statistiky Boxovo M. V obou podsouborech nalézáme pouze faktory ASKRIPCE2 a PŮVOD2, který je v tomto případě definován zejména "vzděláním rodičů" a "vzděláním" - pouze na Slovensku se v tomto faktoru výrazněji uplatnila také položka "bohatství".

V českém podsouboru se na první místo dostává faktor, jenž je vymezen týmiž proměnnými jako faktor VÝKON1 v předešlé analýze. Je zde však navíc položka "risk". Od listopadu 1989 tedy došlo podle názorů českých respondentů ke změně v tom, že k výkonu a schopnostem je třeba přidat ochotu riskovat. Za přílehlavější označení tohoto faktoru proto považují PODNIKATEL. Samostatný faktor VYZNAT SE zůstává v českém souboru zachován i v této analýze.

Označení PODNIKATEL jsem použila i ve slovenském podsouboru, a to pro faktor který je rovněž vymezen položkami definujícími v předešlé analýze faktor VÝKON1, ale v tomto případě se k nim pojí i položky, které v předešlé analýze definovaly faktor VYZNAT SE.

I v této analýze se setkáváme s faktorem POLITIKA, opět pouze ve slovenském podsouboru.

C. Interpretace faktorů

Vzhledem k tomu, že v druhém kroku pracuji z faktorovými skóry zastupujícími jednotlivé faktory, považuji za nutné věnovat se interpretaci jednotlivých faktorů podrobněji, neboť ta se nutně promítá do interpretace výsledků následujících analýz.

Ve všech čtyřech řešeních nalézáme dva typy askriptivních faktorů. Kromě faktorů PŮVOD představujících kvalitu sociálního zázemí, s nímž úzce souvisí dosažené vzdělání, jsou to faktory které jsem nazvala ASKRIPCE a které představují určitou deterministickou či fatalistickou variantu askriptivního vnímání sociální struktury, neboť vyjadřují přesvědčení, že životní úspěch závisí na okolnostech, které člověk nemůže vůbec nebo jen těžko změnit: pohlaví, národnost, rodiště, náboženské vyznání a částečně politické přesvědčení. Rozdíly mezi podsoubory jsou v této souvislosti jen v nestejném důrazu na jednotlivé složky těchto dvou typů faktorů.

Pokud jde o hodnocení dosaženého stavu v říjnu 1991, nalézáme v obou podsouborech kromě výše uvedených strategií výkonovou (faktor VÝKON1) a strategii spočívající v přizpůsobivosti a ochotě riskovat, přičemž by člověk měl znát správné lidi a mít trochu štěstí (faktor VYZNAT SE1).

Jsou-li respondenti dotázáni, co se u nás od listopadu 1989 změnilo, vidí čeští dotázaní na jedné straně růst významu podnikatelství v "čítankovém" pojetí (více šancí na úspěch než dříve má ten, kdo je nadaný, pracovitý, kdo se chce prosadit a nebojí se riskovat), zároveň však pozorují růst významu určité "šikovnosti" (na významu nabylo umět se přizpůsobit, mít trochu štěstí a znát správné lidi). Dotázaným na Slovensku tyto dvě strategie, pokud jde o jejich význam ve srovnání s dobou před listopadem, splývají v jednu. Ve srovnání s minulostí má sice větší

význam to, je-li člověk schopný, pracovitý a nebojí-li se riskovat, ale musí mít také trochu štěstí, schopnost se přizpůsobit a znát správné lidi. Je zřejmé, že podle názoru slovenských dotázaných nabývá na významu podnikatelská strategie, která není tak zcela "fér", zejména proto, že se opírá o konexe.

Nejnápadnější rozdíl mezi českou a slovenskou poulací spočívá v umístění položek "mít politické konexe" a "politické přesvědčení", které v obou případech tvoří samostatný faktor pouze ve slovenském podsouboru. Ačkoli (podíváme-li se na velikost faktorových zátěží těchto položek na všech faktorech) jde v obou případech o položky "méně vyhraněné" povahy (syťí více než jeden faktor), ve slovenském podsouboru se tyto položky k sobě váží těsněji. Zdá se, že při úvahách o tom, co je dnes pro úspěšný život nejdůležitější, jsou politické konexe a přesvědčení v českých zemích chápány jako určitý pendant sociálního původu a dalších aksriptivních výhod, zatímco na Slovensku je politika vnímána jako samostatná strategie, která navíc ve srovnání s minulostí nabyla na významu.

III. Strategie životního úspěchu, spravedlnost, spokojenost

Do následujících analýz³ vstoupily jako závisle proměnné skory výše popsaných faktorů (vypočtené regresní metodou) a jako nezávisle proměnné odpovědi na tyto otázky:

Myslíte si, že změny v naší společnosti přinesly více spravedlnosti, nebo méně spravedlnosti? (Otázka 110)

A pokud jde o blízkou budoucnost (tři až pět let), myslíte si, že přinese více spravedlnosti, nebo méně spravedlnosti? (Otázka 111)

Odpovědi: 1. určitě více; 2. spíše více; 3. spíše méně; 4. určitě méně.

Jak jste spokojen(a) nebo nespokojen(a) s vývojem, který proběhl od listopadu 1989, pokud jde o:

celkovou situaci ve společnosti (Otázka 121a);

československou ekonomiku (121d);

životní úroveň (121f);

sociální jistoty (121g).

Odpovědi: 1. velmi spokojen; 2. spíše spokojen; 3. spíše nespokojen; 4. velmi nespokojen.

A jaký vývoj v těchto oblastech předpokládáte v dohledné budoucnosti pokud jde o:

celkovou situaci ve společnosti (Otázka 122a);

československou ekonomiku (122d);

životní úroveň (122f);

sociální jistoty (122g).

Odpovědi: 1. rychlé zlepšování; 2. postupné zlepšování; 3. pouze nevelké změny; 4. postupné zhoršování; 5. rychlé zhoršování.

Lze říci, že hodnocení efektivních životních strategií a nejnovějších změn v této oblasti analyzovaná v předešlé kapitole významně souvisí jak se spokojeností

³) Analýza variance (software SPSSX verze 4.1).

s vývojem, tak s hodnocením spravedlnosti, tj. s odpověďmi na výše uvedené otázky. V českém podsouboru je však významných vztahů více, přičemž ne vždy vypovídají v obou souborech o tomtéž (liší se směrem závislosti).

Tabulka 3. Faktory životního úspěchu a spravedlnost
(Koefficienty éta)

Otázky č.:	Česká republika		Slovenská republika	
	110	111	110	111
<i>Faktory:</i>				
ASKRIPCE1	0,10	0,11	*)	
VYZNAT SE1	0,07	0,08	0,12	0,15
VÝKON1	0,20	0,20		
PŮVOD		0,16		
PODNIKATEL	0,12	0,13		
ASKRIPCE2			0,10	0,14
VYZNAT SE2**)	0,14	0,13		
PŮVOD				0,10

*) Nevýznamný vztah na hladině významnosti menší než 0,05

**) Faktor byl extrahován pouze v českém podsouboru

A. Úspěšné životní strategie a spravedlnost: komentář k tabulkám 3 a 4

Z korelační matice uvedené v tabulce 3 je zřejmé, že v obou podsouborech souvisí přesvědčení o úspěšnosti strategie VYZNAT SE s názory na spravedlnost a její vývoj po listopadu 1989. Ti respondenti, podle jejichž názoru změny v naší společnosti přinesly spíše méně spravedlnosti a v blízké budoucnosti jí přinesou ještě méně, se také domnívají, že pro životní úspěch je dnes významné umět se přizpůsobit, znát správné lidi atd., prostě "v tom umět chodit". Tento vztah je silnější na Slovensku.

Pouze v České republice považují tito lidé (tj. ti, kdo vidí vývoj spravedlnosti skepticky) za důležité také to, kde se člověk narodil, jakého je pohlaví atd. (vysoký skór na faktoru ASKRIPCE1). Na Slovensku souvisí názor na vývoj spravedlnosti s hodnocením změn v efektivních životních strategiích (významná souvislost byla prokázána u skóru ASKRIPCE2). Charakter závislosti je zde však opačný než v českém podsouboru.

Z hlediska velikosti faktorových skóre ASKRIPCE (v českém podsouboru ASKRIPCE1 a ve slovenském ASKRIPCE2) se sice v obou podsouborech od všech ostatních odlišují především ti dotázaní, kteří se domnívají, že změny v naší společnosti určitě přinesly méně spravedlnosti nebo jí přinesou méně, směr závislosti je však opačný. V českém podsouboru jde tvrzení, že spravedlnosti je a bude výrazně méně, ruku v ruce s přesvědčením, že askriptivní zvýhodnění mají pro životní úspěch velký význam. V slovenském souboru je tomu naopak: tvrzení, že spravedlnosti je a bude výrazně méně signalizuje přesvědčení, že se po listopadu 1989 význam askriptivních zvýhodnění zmenšuje (viz tabulka 4).

Tabulka 4. Faktory ASKRIPCE a hodnocení spravedlnosti
(Průměrné hodnoty faktorových skóre)

	Česká republika ASKRIPCE1		Slovenská republika ASKRIPCE2	
	průměr	% resp.	průměr	% resp.
<i>Otázka 110 (přinesly změny spravedlnost?)</i>				
Určitě více	-0,01	16,8	-0,05	9,5
Spíše více	-0,06	44,4	0,08	33,1
Spíše méně	-0,00	29,6	0,02	41,2
Určitě méně	0,30	9,2	-0,20	16,1

Zdá se, že v českém souboru je askripce chápána spíše jako diskriminace (druhou stránkou askriptivního zvýhodnění jedněch je totiž diskriminace ostatních) představující spíše brzdu než efektivní strategii životního úspěchu. Ve slovenském podsouboru má zřejmě interpretaci jinou. Například zde může jít o přesvědčení, že po listopadu 1989 dochází k nápravě dříve existujících diskriminací. Podobně ti, kdo mají ve slovenském podsouboru tendenci věřit, že budoucnost přinese více spravedlnosti, mají častěji pocit, že se zvýšil význam strategie PŮVOD.

V českém podsouboru nalézáme daleko více významných vztahů, z čehož lze usuzovat, že názory na vývoj spravedlnosti jsou zde provázány s názory na efektivní životní strategie pevněji než na Slovensku. Mimořádně silné souvislosti byly prokázány zejména s faktory VÝKON a PODNIKATEL: především ti, kdo vidí v dosavadních změnách přínos spravedlnosti a do budoucna jí očekávají ještě více, jsou přesvědčeni, že životní úspěch dnes závisí na individuální snaze a schopnostech, a to více než před listopadem 1989. Na Slovensku nebyla významnost takového typu vztahu prokázána ani v jednom případě.

B. Úspěšné životní strategie a spokojenost: komentář k tabulkám 5 a 6

Řadu rozdílů mezi českým a slovenským podsouborem shledáváme i ve vztazích mezi názory na účinné strategie životního úspěchu a spokojeností (tabulka 5). Více a výraznějších významných vztahů bylo opět prokázáno v českém podsouboru. Spokojenost souvisí s vysokým skórem na faktoru VÝKON1 (tedy s přesvědčením, že výkon je dnes významným nástrojem životního úspěchu). Na druhé straně s vysokým skórem na faktoru VYZNATSE1 úzce souvisí nespokojenost a obavy z budoucna, a to v obou podsouborech (v českém podsouboru nalézáme výrazný vztah tohoto typu i v souvislosti s faktorem VYZNATSE2).

V obou podsouborech také nalézáme silné a významné vztahy mezi spokojeností a faktorem PODNIKATEL. Význam (či věcný obsah) tohoto vztahu je však v České republice jiný než na Slovensku. Tak jak se liší české pojetí úspěšné podnikatelské strategie od slovenského, liší se i povaha vztahu mezi hodnocením významnosti podnikatelské strategie a spokojeností s dosaženým stavem či očekáváním do budoucnosti, pokud jde o životní úroveň a sociální jistoty (tabulka 6). U českých respondentů spokojenost a pozitivní očekávání do budoucna signalizují přesvědčení, že po listopadu 1989 má podnikatelská strategie větší

význam. Naproti tomu ve slovenském podsouboru jsou o růstu významu podnikatelské strategie přesvědčeni nespokojení a ti, kdo očekávají další zhoršení.

Konečně, ve slovenském podsouboru souvisí nespokojenost a obavy z budoucna také s vyšším skórem na faktoru POLITIKA. Pokud jde o faktor VÝKON, nebyl ve slovenském podsouboru v daném kontextu prokázán žádný významný vztah.

Tabulka 5. Faktory životního úspěchu a spokojenost
(koeficienty eta)

A. Česká republika

Otázky č.:	121A	121D	121F	121G	122A	122D	122F	122G
<i>Faktory:</i>								
ASKRIPCE1	*)	0,08			0,09	0,09	0,07	
VYZNAT SE1	0,12	0,10	0,09	0,10	0,10	0,09	0,11	0,12
VÝKON	0,13	0,17	0,13	0,16	0,14	0,15	0,12	0,13
PŮVOD1	0,13	0,13	0,15	0,13	0,15	0,17	0,20	0,18
ASKRIPCE						0,09	0,10	
PODNIKATEL	0,10	0,11	0,08	0,12	0,10	0,14	0,09	
VYZNAT SE2	0,15	0,17	0,15	0,18	0,14	0,18	0,15	0,14
PŮVOD2	0,09			0,07				

B. Slovenská republika

Otázky č.:	121A	121D	121F	121G	122A	122D	122F	122G
<i>Faktory:</i>								
ASKRIPCE1					0,11		0,13	
VYZNAT SE1	0,10	0,13	0,15	0,14	0,10		0,11	
VÝKON								
PŮVOD1						0,11		
POLITIKA1						0,13		
ASKRIPCE2			0,12	0,08	0,11			
PODNIKATEL		0,11			0,13	0,15	0,19	0,17
PŮVOD2							0,12	0,11
POLITIKA2		0,10	0,12	0,10	0,10	0,10		

*) vztahy statisticky nevýznamné na hladině významnosti menší než 0,05

Tabulka 6. Faktor PODNIKATEL a hodnocení probíhajících změn
(Průměrné hodnoty faktorového skóru)

	Slovenská republika		Česká republika	
	průměr	% resp.	průměr	% resp.
<i>Otázka 121D (spokojenost s ekonomikou)</i>				
Velmi spokojen	-0,07	0,4	,19	1,9
Spíše spokojen	0,25	8,6	0,12	26,5
Spíše nespokojen	-0,10	51,2	0,01	49,6
Velmi nespokojen	0,06	49,0	-0,18	22,0
<i>Otázka 122A (budoucnost: celkově)</i>				
Rychlé zlepšení	0,34	1,3	0,10	1,7
Postupné zlepšení	-0,02	33,2	0,07	51,2
Malé změny	-0,05	46,0	-0,02	36,7
Postupné zhoršení	0,04	17,9	-0,28	9,4
Rychlé zhoršení	0,96	1,5	-0,26	1,0
<i>Otázka 122D (budoucnost: ekonomika)</i>				
Rychlé zlepšení	0,67	0,8	0,27	2,9
Postupné zlepšení	0,05	28,1	0,09	47,1
Malé změny	-0,10	34,5	-0,05	31,0
Postupné zhoršení	-0,04	32,0	-0,13	16,0
Rychlé zhoršení	0,59	4,5	-0,57	3,0
<i>Otázka 122F (budoucnost: životní úroveň)</i>				
Rychlé zlepšení	-0,62	1,5	0,11	1,7
Postupné zlepšení	0,01	23,0	0,11	39,3
Malé změny	-0,06	31,8	-0,03	32,1
Postupné zhoršení	-0,03	39,3	-0,11	24,2
Rychlé zhoršení	0,82	4,4	-0,18	2,8
<i>Otázka 122G (budoucnost: životní jistoty)</i>				
Rychlé zlepšení	-1,33	0,3	0,05	1,6
Postupné zlepšení	-0,09	18,3	0,06	32,3
Malé změny	-0,01	31,9	-0,03	34,6
Postupné zhoršení	-0,04	41,9	-0,08	27,0
Rychlé zhoršení	0,55	7,6	-0,19	4,5

IV. Interpretace zjištěných rozdílů

Zjištěné rozdíly v odpovědích českých a slovenských dotázaných lze shrnout do konstatování, že důsledky probíhajících změn nejsou (či přesněji v září 1991 nebyly) v obou částech státu vnímány stejně.

Respondenti v obou republikách se shodli pouze v tom, že VÝKON (být schopný a pracovitý) je sice úspěšnou strategií, ale VYZNAT SE (umět v tom chodit) vede také k cíli. Za významná považují v tomto ohledu také různá askriptivní zvýhodnění. V českém podsouboru však dotázaní uváděli častěji

výkonovou strategii, zatímco na Slovensku askriptivní zvýhodnění a umět v tom chodit.⁴

V názoru na to, k jakým změnám v tomto ohledu od listopadu 1989 došlo, je mezi českými a slovenskými respondenty ještě výraznější rozdíl. Dotázaní v České republice nalézají světlé i stinné stránky vývoje. Podle jejich názoru nabývá na významu podnikatelská strategie, a to téměř v idealistickém pojetí, ale také strategie zakládající se na různých konexích apod. Dotázaní na Slovensku vidí jen negativní změny. Snaha prosadit se a pracovitost přestávají samy o sobě stačit. Člověk musí mít také užitečné konexe a trochu štěstí. Lidé na Slovensku se také pravděpodobně častěji setkávají se strategií opírající se o známosti v politické sféře, kterou zřejmě nepovažují za pozitivní, pokud jde o další hospodářský vývoj.

Jinými slovy: ačkoli v České republice si lidé jsou vědomi určité problematičnosti transformace (která kromě těch schopných přeje i těm, kteří umějí využít nezřídka nepřehledné situace), vidí především změnu k lepšímu (růst významu výkonu). Naproti tomu lidé na Slovensku, vidí jen posílení významu nevýkonových strategií.

Nabízí se tak otázka: Proč se hodnocení probíhajících změn v českém a slovenském podsouboru tak výrazně liší? Nejlogičtější odpověď podle mého názoru zní: v každé republice se odehrávalo něco jiného.

Již v úvodu jsem se zmínila o tom, že "naladění" obyvatelstva na Slovensku je ve srovnání s českým často charakterizováno jako levicové. Tato charakteristika je mimo jiné vyvozována ze zjištění, že slovenští respondenti hodnotí minulý režim lépe než čeští. Je-li však značná část slovenských dotázaných toho názoru, že v minulém režimu se žilo lépe (viz [Lépe 1992]), nemusí to ještě nutně znamenat, že podle jejich názoru je socialismus lepší než tržní hospodářství. Striktně vzato, toto zjištění neznamená nic víc, než že pro řadu lidí je "to, co bylo" lepší než "to, co je teď" (respektive co bylo v říjnu 1991).

Řada statistických údajů a informací ve sdělovacích prostředcích vede k závěru, že na Slovensku došlo k daleko menšímu posunu směrem k tržnímu hospodářství než v České republice. Oslabila se sice funkce státu, pokud jde o bývalé sociální jistoty, ale soukromé podnikání se zde rozvíjí daleko pomaleji a méně sem směřuje zahraniční kapitál. Jinými slovy, nevytváří se zde (či daleko pomaleji než v České republice) konkurenční prostředí.

To nové, s čím se denně, ať už bezprostředně či zprostředkovaně lidé na Slovensku setkávají, je spíše ztráta sociálních jistot než známky rozvoje tržního hospodářství, které jsou v českých zemích daleko nápadnější.

Výsledky výše uvedených analýz naznačují, že pokud jde o strategie životního úspěchu, zůstalo vše na Slovensku více méně při starém, pokud dokonce nedošlo ke zhoršení. Stejně jako v reálném socialismu závisí životní úspěch na faktorech,

⁴) Analýza otázek týkajících se stavu v říjnu 1991, do níž byly zahrnuti slovenští a čeští respondenti společně a jejich výsledky zde pro úspornost neuvádím, ukázala, že na faktorech ASKRIPCE1 a VYZNAT SE1 významně více skórují dotázaní na Slovensku, zatímco čeští respondenti skórují významně výše na faktoru VÝKON1.

které člověk nemůže ovlivnit. Bez konexí se nelze i nadále obejít, i když je člověk schopný a pracovitý. Rovněž se zvyšuje význam strategie využívající politických konexí (tak typická pro nedávnou minulost).

Nemyslím si, že slovenská populace sní o návratu k socialismu. Spíše je nespokojena se současným stavem, neboť se ocitla v nejistotě, aniž by viděla nějaký náznak pozitivního vývoje. Za takových podmínek nepřekvapí, že řada lidí dospěla k (spíše asi jen implicitnímu) závěru: než socialismus bez sociálních jistot, to raději nějakou formu státního paternalismu. V této souvislosti plně souhlasím s názorem [Tymowski, Petrussek 1992], že rozdílnost postojů českých a slovenských respondentů, potažmo obyvatelstva jednotlivých republik, je vhodnější hodnotit na škále liberalismus - paternalismus než na škále pravice - levice.

Celý problém česko-slovenských rozdílů podle mého názoru nemusí být v tom, že "česká reforma" není vhodná pro "slovenská specifika", ale spíše v tom, že tato reforma probíhala na Slovensku nedůsledně nebo jen v náznaku.

V. Metodická skepse

Vysvětlení rozdílných výsledků prezentovaných analýz však může být daleko prozaičtější. Může totiž spočívat i v tom, že konstrukce otázek byla "šita na míru" české populaci. Slovenskou populaci by v této souvislosti možná daleko více "oslovily" otázky týkající se státoprávního uspořádání či zcela jiných problémů. Nelze totiž vyloučit, že zvolený kontext byl pro slovenské dotázané daleko otažitičtější než pro respondenty v českých zemích. K této hypotéze mě vede menší provázanost mezi názory na strategie životního úspěchu na jedné straně a spokojeností a názory na vývoj spravedlnosti na straně druhé v slovenském podsouboru než v českém.

Odlisné výsledky mohou být rovněž důsledkem toho, že jednotlivé položky v analyzovaných bateriích si dotázaní v České a Slovenské republice různě interpretují. Příkladem různého pojetí téhož problému jsou faktory ASKRIPCE (viz komentář k tabulce 4). Nemáme také jistotu, zda je životní úspěch v české a slovenské populaci chápán stejně (zda zde v tomto ohledu není nějaký ne příliš nápadný, ale systematický rozdíl).

Konečně je otázkou, zda vůbec lze v dnešní nestálé době dělat na základě postojových otázek nějaké obecnější závěry. Vyjádření spokojenosti či hodnocení změn atd. je nepochybně ovlivňováno politickým klimatem, které se však den ze dne mění. Hypotézu (interpretaci) uvedenou v předešlé kapitole by tak bylo možné podpořit či vyvrátit pouze prověřením, zda v říjnu 1991 skutečně bylo Slovensko "blíže" reálnému socialismu než Česká republika.

Nicméně ve světle výše uvedených zjištění by měly být přehodnoceny závěry opírající se o multivariační analýzy nediferencovaných československých souborů. Jejich předmětem totiž mohou v řadě případů být uměle zkonstruované Čechoslováci, jejichž názory odpovídají ze dvou třetin zkušenostem a pocitům českých respondentů a z jedné třetiny slovenských, přičemž tyto zkušenosti a pocity jsou vzájemně nekompatibilní a nelze s nimi tudíž pracovat v jednotném analytickém a interpretačním rámci.

V každém případě, v příštích dotazníkových šetřeních zahrnujících obě republiky bude nezbytné věnovat mimořádnou péči formulaci jednotlivých otázek a konstrukci dotazníku tak, aby byla reliabilita získaných dat v obou populacích mimo jakoukoli pochybnost (abychom měli jistotu, že v obou republikách zkoumáme totéž). Myslím, že v tomto směru jsme (my čeští sociologové) slovenská (nebo česká?) specifika skutečně nedocenili.

JADWIGA ŠANDEROVÁ je vědeckou pracovnící Ústavu sociálních a politických věd při FSV UK. Zabývá se teoriemi třídní struktury, problémem elit a vývojem sociální struktury v Československu. Přednáší na Fakultě sociálních věd UK.

Literatura

Lépe už bylo. 1992. Lidové noviny 15. 7.: 8.

Machonin, P. 1992. "Česko-slovenské vztahy ve světle dat sociologického výzkumu." Pp. 91-108 in *Dnešní krize Česko-slovenských vztahů*, ed. by F. Gál et al. Praha: Slon.

Machonin, P., M. Tuček 1992. "K sociální stratifikaci v Československu 1991." *Sociologický časopis* 28: 649-665.

Matějů, P., B. Řeháková 1992. "Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti?" *Sociologický časopis* 28: 293-318.

Šanderová, J. 1992. "Proč asi většina na Slovensku mlčí?" *Data & Fakta* č. 6. Praha: Sociologický ústav ČSAV.

Tymowski, A., M. Petrussek 1992. "Grafika politické scény: Československo a Polsko." *S-Obzor* 1: 31-35.

Summary

All the previous surveys have documented that, in comparison with the Czechs, the people of Slovakia are much less satisfied with the economic reforms. The difference is often explained in reference to the fact that there was an improvement in living standards during the last 40 years in Slovakia and that the period of so called "Normalization" was less oppressive in Slovakia than in the Czech Republic. Owing to these historical distinctions, Slovaks allegedly tend to be rather left-wing and not in favour of the economic reforms.

The survey data "Transformation of Social Structure" (carried out in October 1991) are analyzed. Among other questions, the respondents were asked what did they consider important to one's life success. They were offered fifteen items (e.g. to come from a rich family, to be well educated, to work hard, to know "the proper people", but also religious and political beliefs etc.) and asked to assess the importance of each of them in terms of life success. Using factor analyses the basic effective strategies for life success were defined. These effective life strategies were analyzed together with the development assessments of justice, living standards and social security after November 1989 belonging to the separate Czech and Slovak samples.

Analysis show that the sample structures of the interrelationships among all the assessments vary enormously. The specific political effective life strategies in Slovak data (items "to have political contacts" and "political beliefs") demonstrate the most striking disparity. Another interesting find is the meritocratic effective strategy strictly based upon the strong relationship between ability, effort and work performance is found only in the Czech sample and is related to positive feelings in terms of justice. By contrast, strong relationships among the meritocratic items and the items "to know the proper people" and "to have good luck" exist in the Slovak sample. This view point is related to negative feelings in terms of

justice. In other words, the meritocratic strategy is contaminated by unfair routes to life success in the Slovak sample.

It is more logical to base an interpretation or an explanation of these subjective discrepancies on the current distinct objective situations of the two countries. There is greater progress towards an effective market economy in the Czech Republic than in the Slovak Republic. People in Slovakia experience, both directly and indirectly, unemployment and other forms of social insecurity rather than the development of private entrepreneurship, which is more pronounced in the Czech Republic. At the same time they don't see any improvement in terms of meritocracy, as do the Czechs. The personal networks and political contacts are considered very important for life success in Slovakia, but not in the Czech Republic. In other words, many difficulties associated with the socialist regime still exist in Slovakia and in addition to that, social insecurity has arrived.

In comparison with the former situation (before November 1989), many Slovaks find the current situation worse. It doesn't necessarily mean that they prefer the socialist regime to a market economy. Hypothetically, we can express their feelings using the statement: A sort of state paternalism would be better than the socialist regime without social security (which is what they are likely to experience).

Nevertheless, an explanation of the variance in data structure might also be a methodological artifact - i.e. the result of asking literally the same questions in two different social contexts (depending on their cultural background people interpret the questions differently). In any case, all the conclusions based on multidimensional analysis which do not differentiate between Czech and Slovak data should be questioned.

Slovenská a česká definícia situácie

Čas: 1992, január

VLADIMÍR KRIVÝ*

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava

Slovak and Czech definitions of the situation

Time: 1992, January

Abstract: The empirical study deals, within the context of the transformation with the differences in the evaluations and orientations of Czech Republic and Slovak Republic citizens. Then later also with the conceptions and ideas of the citizens of the Slovak Republic concerning the constitutional structure of the state. It is based upon research data from January 1992.

Differences are investigated in such orientations as, for instance, trust in the future, trust in the regime, trust in the main institutions and personalities, the symbols of the transformation, the structure of prevailing fears, their attitude towards people and groups which are "different", understanding of the role of a state, the economic thinking, the evaluation of the economic transformation as it is carried out, privatization, one's ideological and political affiliation with certain groups, etc. The decisive difference between both republic was the difference in the trust and the support given to the transformation process.

A comparative analyses of the preferences of the citizens of the Slovak Republic, as far as the constitutional structure of the state is concerned, both on the general level and on that of "functional imperatives", led to the identification of two clear-cut groupings and one large grouping with uncertain orientations towards the state constitutional structure before their decision in the elections of June 1992.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 73-87)

Budem tu hovoriť predovšetkým o rozdieloch v hodnoteniach a orientáciách občanov ČR a SR, v ďalšom potom o štátoprávných predstavách občanov SR. Opierať sa pritom budem o dáta z výskumu firmy CSA z roku 1992 [Aktuálne 1992].² Kontextom je proces transformácie.

*) Veškeu korespondenciu pošlejte na adresu: PhDr. Vladimír Krivý, CSc., Filozofická fakulta UKo, Súkennická 5, 821 09 Bratislava.

1) V skrátenej podobe a v rovnakom duchu som o tom hovoril na seminári vo Francúzskom inštitúte v Prahe v máji 1992, publikované v zborníku príspevkov ["Sociální 1992]. Analýza štátoprávných názorov bola publikovaná deň pred parlamentnými voľbami v Kultúrnom živote [Krivý 1992a]. Pri spracovaní príspevku pre Sociologický časopis v novembri 1992 som sa rozhodol nerobiť také úpravy v textoch, ktoré by boli vedené neskorším poznaním povolebného vývoja. Blížšie informácie z výskumníckej "kuchyne", najmä týkajúce sa operacionalizácie a konštrukcie syntetických ukazovateľov, možno nájsť v [Krivý 1992b].

2) Budem analyzovať dáta z výskumu, ktorý v januári 1992 uskutočnilo Centrum pre sociálnu analýzu, s. s. r. o., terénny zber údajov zabezpečoval v SR Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu (výberový súbor 1308 respondentov), v ČR Středisko demoskopických výzkumů v Prahe (výberový súbor 788 respondentov), formou štandardizovaných rozhovorov

Prvou základnou otázkou je, ako vnímali, ako si definovali *situáciu* občania v jednej a v druhej republike, ako si interpretačne tvorili svoj "svet" - a ako sú tieto definície blízke, alebo vzdialené. Nazrieme do toho "cez" orientácie, vzt'ahujúce sa k ekonomickým momentom, k politickým inštitúciám a osobnostiam, k pocít'ovaným spoločenským problémom a ohrozeniam, k štátoprávnym záležitosťam vtedajšieho Česko-Slovenska, k ideovým prúdom, "cez" postoje k ľuďom a skupinám, ktorí sú "iní" a pod. Niektoré z parametrov sú povrchovejšie a rýchlejšie sa menia - dnes by už, samozrejme, vyzerali inak. Iné parametre zachytávajú hlbšie, najskôr sociokultúrne stránky a ich trvácnosť je výraznejšia.

Druhou základnou otázkou je, do akej miery sú tieto definície a tieto "svety" občanov ČR a SR kompatibilné. V texte uvádzam svoj niekdajší názor, povolebný vývoj ponúkol inú odpoveď; hoci v podstatne inej polohe, predsa len táto otázka zostáva otvorenou i do budúcnosti.

Treťou základnou otázkou je, nakoľko zistenia vysvetľujú to, čo sa neskôr udialo...

1. ČR a SR: hodnotenia a orientácie občanov

Orientácie občanov v ČR a SR sú značne rozdielne. Špecificky sa v jednej i druhej republike spájajú, rozdielnosť sa posilňuje, vytvára sa rozdielna celková atmosféra. Jednotlivé orientácie sú zakotvené do týchto národných kontextov a mimo nich ich nemožno ani pochopiť, ani skúmať.

1.1. Dielčie odlišnosti

Vo výskume vystali ďalej uvádzané významné *odlišnosti*. Vo všetkých prípadoch, ktoré budeme spomínať, sú *tieto rozdiely na hladine významnosti 0,001*. Keďže chceme medzi nimi ďalej diferencovať a vždy mimoriadne vysoká hladina významnosti nám v tom už nepomôže, použijeme ako ďalšie kritérium koeficient kontingencie. Pre lepšiu orientáciu vo veľkostiach medzirepublikových rozdielov budeme tieto vyjadrovať počtom hviezdíčiek *.³

s dotazníkom. Náhodný kvótny výber viedol k vzorkám reprezentatívnym z hľadiska veku, pohlavia, vzdelania, národnosti, veľkosti sídla a územného rozloženia na úrovni bývalých krajov. Odborným gestorom výskumu bola dr. Zora Bútorová, na výskume ďalej z materskej firmy participovali I. Dianiška, M. Dobrovodský, P. Frič, T. Rosová. Výlučne ako akademickí pracovníci participovali I. Radičová a autor tohto príspevku. Z českej strany prispeli analýzami E. Stehlíková a O. Šmídová.

³) Počet hviezdíčiek bude približne vyjadrovať výraznosť rozdielov podľa koeficientu kontingencie takto (rozdiely sú významné vždy na hladine 0,001):

* koeficient kontingencie v pásme do 0,250

** koeficient kontingencie v pásme od 0,251 do 0,350

*** koeficient kontingencie v pásme od 0,351 a viac.

V mnohých prípadoch pôjde o súhrnnú charakteristiku viacerých dielčích indikátorov a tam bude počet hviezdíčiek vyjadrovať iba značne voľne určitú ťažiskovú veľkosť týchto rozdielov. V prípade výraznejších nerovností v súhrnných charakteristikách budeme charakterizovať aj profil.

**** Celková dôvera v režim (**)** a **v budúcnosť (*)**. V SR bola táto dôvera, pravda, citeľne nižšia v porovnaní s ČR.

***** Dôvera v hlavné inštitúcie a osobnosti - symboly transformácie**. Vzťahovalo sa to najmä na prezidenta V. Havla a na V. Klauza (***), menej priepastné rozdiely sa týkali dôvery k Federálnemu zhromaždeniu, federálnej vláde, vlastnej národnej vláde, ako aj k spoločenstvu európskych krajín (*). Táto dôvera bola väčšia na českej, menšia na slovenskej strane.

***4 Pociťované problémy**. I. Dianiška [Aktuálne 1992] zisťuje, že v ČR dominovali problémy s kriminalitou, problémy ekológie a zdravotníctva, v SR boli prioritizované problémy životnej úrovne, sociálneho zabezpečenia a najmä nezamestnanosti.

**** Spoločenské obavy**. V SR bola celkove vyššia úroveň priznávaných obáv a odlišné boli aj ich proporcie. Aj tu, vo všetkých zisťovaných prípadoch, sú rozdiely štatisticky významné (zväčša *, v niektorých prípadoch viac). V porovnaní s ČR väčšie obavy a štatisticky najvýraznejšie rozdiely sa týkali prílišného zasahovania cirkvi do politiky a priveľkého vplyvu Židov na ekonomický a politický život. To posledné môže byť, pravda, čiastočne spôsobené aj inou "kultúrnou šupkou", ktorá v ČR väčšmi zabráňuje *verejne deklarovať* niektoré neslušné názory.

*** Názor na úlohu štátu**. V SR, pravda, neprevažujú tí, ktorí podporujú štátne vlastníctvo podnikov či centrálne plánovanú ekonomiku, ale v porovnaní s ČR je ich významne viac. Štátно-paternalistické očakávania vyjadruje zreteľná väčšina v SR, žiadajúca, aby vláda zabezpečovala náhradný výrobný program tým podnikom, ktorým hrozí nezamestnanosť. V ČR je takáto požiadavka citeľne menšinová. Pri porovnaní predsa len nezabudnime úplne ani na to, že tí druhí sa vyjadrovali v situácii, kedy im voda siahala po pás; tým prvým stúpala k brade.

*** Názor na štýl politického vedenia, spôsoby riešenia konfliktov, názor na to, čo je prípustné a demokratické**. V SR bola predsa len nižšia ochota (v porovnaní s ČR) rešpektovať parlamentné voľby, keď sa v medziobdobí zmení verejná mienka; skôr by sa parlamentu tolerovalo, ak by nedodrжал "nevyhovujúcu" ústavu. Väčšie než v ČR boli očakávania silnej osobnosti, ktorá by tu "urobila poriadok".

*** Úroveň ekonomického myslenia**. Citeľná väčšina občanov v SR sa hlási k ekonomicky utopickému názoru, že v dobre fungujúcej ekonomike by nemali byť vôbec žiadni nezamestnaní. Väčšina občanov v ČR takýto názor odmieta. Indikuje to odlišnú pripravenosť na dospelý ekonomický život bez ilúzií, predsa len však pamätajme, že občania ČR nie sú pod takým tlakom reality nezamestnanosti ani obáv z nezamestnanosti, ako občania SR.

**** Hodnotenie prebiehajúcej ekonomickej reformy (**)** a **očakávania jej osobných prínosov (*)**. Ani v SR síce nedominujú nedôverčivé a odmietavé názory nad podpornými, ale v porovnaní s ČR sú tu hodnotenia procesu ekonomickej reformy a tiež očakávania jej prínosov výrazne skeptickejšie, kritickejšie či

4) Veľkosť rozdielov ČR - SR určujeme v tomto prípade iba voľným odhadom.

dokonce odmietavejšie. Vôľa k zmene tu nepochybne existuje, ale je slabšia: iba 49 % občanov SR je presvedčených, že hospodárstvo koncom 80. rokov vyžadovalo *hlboké* zmeny [Krivý 1992c]. Svoju rolu hrajú tiež väčšie problémy pri postupe reformy a ešte viac zrejme presvedčenie, že existuje iná, menej bolestná cesta zmeny.

* Postoje k prebiehajúcej *privatizácii*. Všeobecne platí, že v ČR sú najčastejšie zastúpené podporné a pozitívne hodnotenia, zatiaľ čo v SR dominujú hodnotenia "stredové" (tam sa nájdu postoje opatrnicke, realistické, ambivalentné, stredne-prajné, stredne-neprajnicke...), neraz i priamo negatívne a tak tu privatizácia prebieha dosiaľ v atmosfére určitej nedôvery, pričom táto nedôvera vystupuje do popredia najmä v porovnaní s orientáciami a atmosférou v ČR. Globálne ("celkové") hodnotenie privatizácie je odlišné výrazne (**).

** "Za" viacerými orientáciami v SR možno nájsť určité "*triedne*" vnímanie *problémov*. Popri inom existujú napr. obavy z prichádzajúceho vykorisťovania (*) a nadchádzajúcej biedy pre väčšinu (**). Popri vecnom probléme napr. nerovností vidíme iný problém, ktorý spočíva v *dikcii* uvedených stereotypov.

** Ideové a politicko-ekonomické sebazaradenia. Odhliadnuc od problematičnosti akéhokoľvek sebazaradovania zostáva faktom, že česká scéna je "pravejšia" (*) (ľavica 13 %, stred 32 %, pravica 33 %) oproti väčšmi "ľavej" slovenskej scéne (ľavica 21 %, stred 42 %, pravica 15 %).

Čosi podobné, ale s výraznejšími slovensko-českými rozdielmi (***) nám ukazujú aj iné "okuliare" (opätovne však pozeráme cez sebazaradenie):

a) polovičné zastúpenie malej skupinky *liberálov* v SR v porovnaní so zastúpením takejto skupiny v ČR. Pripomeňme v tejto súvislosti tradičnú nedôveru voči liberalizmu na Slovensku. Problém netreba formulovať azda tak, ako keby bolo "potrebné", aby liberalizmus na Slovensku "definitívne zvíťazil"; podmienkou transformácie je jeho dostatočná váha v spektre;

b) tretinové zastúpenie *konzervatívcov* na Slovensku v porovnaní so zastúpením konzervatívcov ČR (zo skupiny na Slovensku takmer polovina pozitívne hodnotí historickú postavu J. Tisa, čo signalizuje špecifický typ konzervatívnej orientácie);

c) podiel tých, ktorí sa na tejto dimenzii *nevedia sebazaradiť*, predstavuje v SR 30 % a v ČR iba 5 percent. Z tohto možno usudzovať, že zorientovanosť a vedomie vlastnej ideovej, azda aj politicko-ekonomickej identity sú v ČR intenzívnejšie a vykryštalizovanejšie.

** *Náboženská viera*. Podiel veriacich je v SR citeľne väčšinový, v ČR výrazne menšinový. Môže to vytvárať rozdielnosť v "hlbke podložia" (vzťah k modernizácii, k individualizmu, postavenie liberálnych hodnôt ai.). Dáta pre SR signalizujú pomerne najsilnejší vplyv tohto činiteľa na sebazaradovanie a na prvky historického vedomia (vojnový Slovenský štát, postava J. Tisa).

Ďalšie sledované politické a ekonomické orientácie sú náboženskou vierou (indikovanou, pravda, iba hrubo, prihlásením sa k veriacim) ovplyvnené menej výrazne, prípadne vôbec nie.

1.2. Fenomén kognitívno-emocionálnej dezorientovanosti

Práve týmto spôsobom - či prostomyselnejšie ako dopletenosť - by som označil špecifické prejavy. V ich úrovni sa taktiež ukázali rozdiely medzi ČR a SR.

Menšia alebo rozsiahlejšia kognitívno-emocionálna dezorientovanosť môže viesť k *misperpcii*, k nedostatočnej kapacite zorientovať sa a adekvátne vyhodnotiť situáciu. Nazdávam sa, že ide o krajný prejav inkonzistencie, a to so špecifickým, v názve naznačeným mechanizmom - nemožno ho teda posudzovať ako obyčajnú inkonzistenciu, neraz vysvetliteľnú prirodzenou ambivalenciou stránok života. Ak základným výkladovým rámcom konania je "individuálna (a skupinová) definícia situácie", nepodíela sa vari misperpcia na takomto definovaní? Potom možno zisťovať výskyt či zastúpenie chybných výkonov v tom-ktorom období a v tom-ktorom spoločenstve. Nie vždy je to možné, hlavným problémom je, ako zabezpečiť objektívne posúdenie, ktorý výkon je chybný, v ktorých prípadoch ide nie iba o svojráznu percepciu, ale priamo o misperpciu. Všeobecne je zrejmé, že obdobie dramatických zmien a masových frustrácií je faktorom provokujúcim zvýšenie parametru a kritická hranica sa pritom ani nemusí spájať s majoritou.

Uvediem príklad, to, čo sme identifikovali v jednej oblasti: pri posudzovaní a výbere výrokov o privatizácii. Na štyroch miestach mohli nastať "*kognitívne havárie*" a ony aj v nejednom prípade nastali: respondent sa "z duše" stotožnil s úplne kontradiktorskými výroky. Takto kontradiktorké boli nasledovné výroky, "zamiešané" medzi 24 predloženými výroky: I. "Privatizácia prinesie úžitok všetkým" - "Privatizácia je podvod"; II. "Privatizácia je premyslená" - "Privatizácia je nedomyslená"; III. "Väčšina podnikateľov a živnostníkov nie sú poctiví ľudia" - "Väčšina podnikateľov a živnostníkov sú poctiví ľudia"; IV. "Malo by sa privatizovať menej" - "Malo by sa privatizovať viac". Zdôrazňujem, že nešlo o obyčajný súhlas, nešlo o rutinné posudzovanie každého výroku - žiadal sa výber iba tých výrokov, ktoré respondentovi "hovoria z duše".

Skutočnosť, že analyzovaný fenomén sa vyskytuje v slovenskom i v českom súbore, pričom obidva súbory boli navyše realizované inými anketárskymi sieťami, okolnosť, že český profil havárií kopíruje slovenský profil (alebo opačne), ibaže na približne polovičnej úrovni - to viedlo k hypotéze, že nejde o metodologický artefakt, ale o reálne existujúci jav - fenomén kognitívnej dezorientácie. Potom je zmysluplné zisťovať celkovú frekvenciu javu.

Tabuľka 1. "Kognitívne havárie" v ČR a SR - početnosť jednotlivých havárií

havária č.	Výskyt (v percentách)	
	ČR	SR
I.	1,3	5,6
II.	7,5	14,6
III.	7,6	12,4
IV.	1,8	5,4

Tabuľka 2. "Kognitívne havárie" v ČR a SR - celková početnosť havárií

republika	počet kognitívnych havárií		
	0	1	2-4
ČR	84,6	12,8	2,5
SR	70,8	22,6	6,6

Veľkosť medzirepublikových rozdielov, čo do celkovej početnosti havárií, je aj v tomto prípade na hladine významnosti 0,001; koeficient kontingencie má hodnotu 0,157. Pritom zastúpenie ľudí "kognitívne havarijných" bolo v českom súbore nižšie.

Fenomén kognitívno-emocionálnej dezorientácie si zaslúži ďalšiu pozornosť. Nejde v nijakom prípade o jav väčšinový, ale ak sú tieto úvahy správne, je to menšinový fenomén s nezanedbateľným dosahom.

1.3. Vyššie poschodie: ako a do čoho sa orientácie spájajú

Názov tejto subkapitoly je, pravda, poplatný logike vysvetľovania: vyšli sme z jednotlivých čiastočných orientácií a tie sa potom spojili do "vyšších" (zväčša zmysluplných) celkov. V skutočnosti postup by mohol byť obrátený a názov pozmenený: jednotlivé orientácie sú súčasťou hlbšie zakotvených štruktúr, faktory z pozadia sa prejavujú prostredníctvom jednotlivých indikátorov.

To, čo je v skúmaných orientáciách v ČR a v SR všeobecne rozhodujúce, je tá-ktorá *celistvá podoba orientácií a postojov*. Chceme tým vyjadriť predovšetkým názor, že často je to práve celkový postoj k spoločenskej zmene a transformácii, ktorý generuje jednotlivé postoje a orientácie. Napr. dôvera v privatizáciu a jej podpora v tomto štádiu (resp. nedôvera a odmietanie) nie je ani tak funkciou osvety, poznatkov o privatizácii, ale je funkciou celého *postojového transformačného syndrómu*. V tom je obsiahnuté, že jednotlivé orientácie nachádzame dosť úzko poprepájané, pravda, do niektorej spomedzi viacerých možných podôb.

K tomuto všeobecnému konštatovaniu treba doplniť špecifikujúce poznámky:

- avedená kryštalizácia obsahuje v sebe aj citeľnú ideologizáciu vecných problémov transformácie, a tá existuje tiež medzi obyvateľstvom. Ideologizácia sa prejavuje aj ako polarizácia problému: "si za, alebo proti?"
- zastúpenie výsledných celistvých kombinácií orientácií a postojov, je v ČR, pochopiteľne, nemálo iné, než v SR;
- v ČR sú tieto výsledné orientácie *vykryštalizovanejšie* než v SR, t.j. sú tesnejšie a pevnejšie späté. Inými slovami, v SR z jednej orientácie ťažšie usúдите, aká asi bude iná orientácia nositeľa. V SR je tiež viac miesta pre to, čo predstavuje alternatívu voči základnému prúdu "celistvých orientácií": sú to nezriedkavé prípady neprepojených orientácií, neraz udivujúcich nezosúladených kombinácií, najčastejšie ako dôsledok *nezorientovanosti*. Všeobecne platí, že vykryštalizované postoje sú jednak stabilnejšie, jednak prístupné skôr zmene v *smere* existujúcej orientácie; slabo "pozliepané" orientácie sú všeobecne prístupnejšie akémukoľvek

vplyvu a zmene. Výsledkom takejto zmeny nemusí byť iba prechod od nezorientovanosti k zorientovanosti, ale taktiež prechod od jedného typu nezorientovanosti k inému typu nezorientovanosti.

Celkové hodnotenie prebiehajúcej *privatizácie* v ČR i v SR súviselo mimoriadne silne (***) s hodnotením *ekonomickej reformy*, veľmi silne (**) so spokojnosťou s *režimom*, ako aj s hodnotením *spoločenských vyhliadok* do budúcnosti, menej silne (*) s dôverou v také *inštitúcie*, ako je napr. FZ, prezident či federálna vláda. Odlišnosť medzi ČR a SR spočíva jednak v tom, že uvedené súvislosti medzi privatizačnými orientáciami a ďalšími blokmi orientácií sú v ČR vždy o stupeň silnejšie než v SR, jednak tiež v odlišnej úrovni a zastúpení orientácií: v ČR je atmosféra väčšmi pro-transformačná.

*** U občanov SR bolo možné odhaliť silné obavy zo zlých *dôsledkov transformácie* ("čo to ešte prinesie?"); v ČR takto dominujú obavy z *nezdaru samotnej transformácie* ("čo ak to nevyjde?").⁵

**⁶ Existujúce orientácie v ČR možno vyhodnotiť tak, že *transformácia* sa tu chápe predovšetkým ako *nevyhnutnosť, výzva a skúška*; v rozložení orientácií v SR to nachádzame tiež; oproti tomu silnejšie je prítomný iný moment: akýsi podtón sťažovania sa, čo to na nás "vymýšľajú", čo nám to *vnucujú*, ale aj obyčajná nezorientovanosť a nechápavosť, o čo vlastne ide.

Mnohé čiastočné odlišnosti súhrnne vystúpia prostredníctvom nasledovných *syntetických ukazovateľov*, indexov:

Tabuľka 3. Hodnoty syntetických ukazovateľov v ČR a v SR

ukazovateľ	ČR			SR			ČR/SR (koef. kont.)
	úroveň indexu			úroveň indexu			
	0	1	2	0	1	2	
podpora režimu	17,4	61,5	21,1	40,8	54,7	4,6	0,303
ekonomická dôvera	15,5	34,4	50,1	25,9	55,1	18,9	0,311
etastická orientácia	52,2	25,1	22,7	32,9	26,5	40,5	0,205
nedemokratická orient.	52,0	35,8	12,2	35,6	43,1	21,3	0,168
nedôvera voči "iným"	45,8	47,3	6,9	22,5	65,6	11,9	0,238
podpora privatizácie	9,6	48,6	41,8	19,8	66,5	13,7	0,307

Z hodnôt týchto ukazovateľov potom môžeme prostredníctvom ďalšieho sumačného indexu vyjadriť *súhrnný potenciál* nádejný pre transformáciu, ako aj alternatívny potenciál problematických orientácií transformácie.

⁵) Na to prvé usudzujeme najmä z vytvoreného "indexu obáv z dôsledkov transformácie": medzi občanmi SR je 20 % a medzi občanmi ČR až 40 % takých, ktorí mali vysoké obavy z dôsledkov ekonomickej transformácie. Súhlasne s týmto rozdielom dve tretiny občanov ČR a jedna tretina občanov SR nemali takéto podozrenia a obavy (resp. mali ich minimálne). To druhé indikujú viaceré orientácie, napr. vyššie očakávania v ČR - v porovnaní so SR - z výsledkov reformy, a to i v podsúbore ľudí obávajúcich sa zastavenia reformy.

⁶) Posúdenie rozdielov robíme v tomto prípade iba voľným odhadom.

Tabuľka 4. Rozloženie orientácií v ČR a v SR podľa celkovej nádejnosti transformácie

	počet bodov nádejnosti transformácie	ČR	SR
(najproblematickejšie)	0 - 2	3,3	7,0
	3 - 4	9,2	25,2
	5 - 6	18,3	32,8
	7 - 8	23,9	23,3
	9 - 10	29,6	9,4
(najnádejnejšie)	11 - 12	15,7	2,3

Pätina (21,3 %) občanov v ČR a polovica (49,8 %) občanov v SR mali podpriemernú hodnotu (t.j. 0-5 bodov stupnice) tohto celkového ukazovateľa - vyznačovali sa teda orientáciami, ktoré možno považovať za problematické z hľadiska nádejnosti transformácie. Viac než dve tretiny (69,2 %) občanov v ČR a tretina (34,9 %) občanov v SR mala nadpriemernú hodnotu (t.j. 7-12 bodov stupnice) tohto ukazovateľa - vyznačovali sa teda orientáciami, ktoré možno považovať za nádejné pre transformáciu. Koeficient kontingencie, vyjadrujúci veľkosť rozdielnosti medzi rozloženiami ČR a SR, mal veľmi vysokú hodnotu 0,388 pri hladine významnosti 0,001.

Vytvoríme ešte jeden syntetizujúci ukazovateľ. Bude postavený na niektorých už použitých indikátoroch, akcentujúc nedôveru/odmietanie, resp. dôveru/podporu.⁷ *V pásme celkove nedôverujúco-odmietavej orientácie nachádzame v ČR 24,1 % a v SR 50,3 % súboru. V pásme celkove dôverujúco-podpornej orientácie je v ČR 71,5 % a v SR 40,4 % súboru. Zostatok - v ČR 4,4 % a v SR 9,3 % - sa nachádza v úzkom stredovom "zero-pásme". Aj v tomto prípade boli rozdiely medzi republikami veľmi výrazné: pri hladine významnosti 0,001 mal koeficient kontingencie hodnotu 0,388.*

Všetky uvádzané rozdiely medzi ČR a SR sú štatisticky významné na hladine 0,001. Sociologicky tým rozhodujúcim čo vidíme, je rozdiel v dôvere a podpore transformačného procesu v ČR a v SR. Snáď stojí za to pripomenúť myšlienku, ktorú s odkazom aj na M. Granovettera zdôrazňuje Možný [1991]: že povaha každého ekonomického konania je podstatne ovplyvnená hladinou dôvery v prostredí, kde sa toto konanie odohráva. Korektne už len treba dodať, že nami uvádzané zistenia sa bezprostredne vzťahujú k jednému typu dôvery.

Stupeň vzdelania je v ČR i v SR jedným z tých vplyvnejších determinantov pôsobiacich na výsledné orientácie. V ČR však pôsobí silnejšie, väčšmi ovplyvňuje orientácie. Ukazuje sa, že je to spôsobené tiež tým, že v SR zoslabuje vplyv determinantu nasledovná skutočnosť: sympatizanti ešte pôvodného Kresťansko-

⁷) Opäť ide o typ sumačného indexu. Ako položky sú použité: hodnotenie režimu, hodnotenie vlády, hospodárskych vyhliadok do budúcnosti, celkových spoločenských vyhliadok, hodnotenie privatizácie, očakávané výsledky ekonomickej reformy vo vzťahu k rodine a vo vzťahu k spoločnosti. Celkové skóre z uvedených siedmich položiek sa pohybuje v intervale -7 až +7 bodov, t.j. od vyhranenej nedôvery po výraznú dôveru.

demokratického hnutia mali vcelku nižšie vzdelanie, ale pritom zároveň "podpornejšie" orientácie, než by sa inak z dosiahnutej úrovne vzdelania dalo usudzovať; prejavovala sa v tom podpora vtedajšieho "ich" režimu, viacerí z nich tak obhajovali "svoje".

Inak, postojové rozdiely i medzi rovnakými vzdelanostnými kategóriami ČR a SR (ak napr. porovnávame vysokoškolsky vzdelaných v SR s ľuďmi s podobným vzdelaním v ČR) sú vcelku výrazné. Ukazuje sa, že rozhodujúcim je socio-kultúrny systém so svojimi hodnotami, interpretáciami, životnými vzorcami, štýlom myslenia, symbolmi, zažitou a kultúrne spracovanou skúsenosťou... Školský systém je ponorený do takéhoto socio-kultúrneho systému a vyťahovať sa sám za vlasy nie je vôbec jednoduché.

1.4. Jeden svet, a či dva svety?

Teraz, keď sme uviedli rad momentov, v ktorých ČR a SR vyzneli svojím spôsobom priam ako dva odlišné svety, chceme predsa len varovať pred nekriticky absolútnym prijatím takéhoto dojmu. Skutočné hodnotové a postojové rozdiely možno predsa len nemusia byť natoľko výrazné. Nezabúdajme, že vo viacerých prípadoch išlo o postojové deklarácie a tie treba brať s rezervou. I národná letora vstupuje do hry: na českej strane pružnosť a výkyvy, na strane slovenskej pomalé prispôbovanie novým situáciám a zotrvačnosť: možno sme preto i v rôznej fáze obratu. To sú niektoré možnosti, ktorými nechceme zatušovať skôr konštatované rozdiely, ale upozorniť na potrebu opatrnejšieho zvažovania. A ešte jedna dôležitá vec. Konštatované rozdielnosti môžu byť pre niekoho dôkazom, že tieto "dva svety" nepatria viac k sebe a treba ich nevyhnutne oddeliť. Nevidíme to tak. Aj táto rôznosť môže byť kompatibilná, zvládnuteľná a dokonca i produktívna - a to ešte nepočítajúc komparatívne geopolitické výhody spolužitia.⁸ Je pravda, že niektoré vnútorné transformačné prekážky v SR sú iné a obzvlášť ťažké.

S odstupom času som dostal priamu otázku: líšil sa politický vývoj na Slovensku po roku 1989 od vývoja v českých zemiach preto, že populácia na Slovensku mala až tak odlišné hlbšie orientácie, alebo, že práve v dôsledku slabšej vykryštalizovanosti takýchto štruktúr existoval na Slovensku väčší priestor pre politickú a názorovú manipuláciu? Tieto dve príčiny sa vzájomne nevylučujú, dáta výrazne signalizujú prítomnosť oboch možností. Súhlasná odpoveď na obe uvažované príčiny pritom sama osebe nemusí marginalizovať ani závažnosť iných, ešte ďalších príčin a okolností divergencie.

2. Štátoprávne preferencie občanov Slovenska - typológia

Samostatnou kapitolou vzťahov ČR a SR sú tie *štátoprávne predstavy a orientácie občanov SR*, ktoré sa podieľali na volebných výsledkoch v júni '92 a tie rýchlo vyústili do rozdelenia Česko-Slovenska.

Porovnáme štátoprávne orientácie občanov SR (v súbore ČR viaceré otázky neboli položené) na dvoch úrovniach, ktoré môžeme charakterizovať ako

⁸) Toto je úvaha z mája 1992. Naplnili sa iné možnosti... Nefalzifikuje to pôvodnú úvahu. To, čo sa udialo, rozhodne malo svoj hlbší základ, ale nebolo to jediné možné vyústenie.

(1) *všeobecné štátoprávne preferencie* a (2) *posudzovanie jednotlivých "funkcionálnych nevyhnutností"*. Budeme tak skúmať, nakoľko sú názory občanov vykryštalizované, či naopak, vnútorne rozporné, do akej miery sú ich želania splniteľné, alebo utopické v dôsledku práve svojej rozpornosti.

Musíme si najprv pripomenúť, aké usporiadanie vo všeobecnosti občania SR začiatkom roku 1992 preferovali: spoločný štát s jedinou vládou, parlamentom a ústavou 21 %, spolkové usporiadanie 7 %, federácia dvoch republík 27 %, federácia troch republík 9 %, konfederácia 16 %, samostatný slovenský štát 13 %, niečo iné 3 %, nevedeli 4 percentá.

Na inej úrovni ležia potom názory na funkcionálne nevyhnutnosti: má, alebo nemá mať každá z republík svoju vlastnú armádu, zahraničnú politiku, finančnú a menovú politiku, majú, alebo nemajú byť zákony SNR nadradené nad zákony federácie a pod.? Odpovede podporujúce jednotlivé požiadavky zvýšenia samostatnosti signalizovali priane čiastočne či úplne vzdialiť republiky od seba; odpovede odmietajúce takéto požiadavky vyjadrovali zasa želanie udržať základné spojivá. Medzi ľuďmi bolo iba skromne rozšírené vedomie, že v skutočnosti každé základné štátoprávne usporiadanie má svoje funkcionálne nevyhnutnosti, a preto do úvahy prichádzajú iba isté kombinácie - zatiaľ čo iné kombinácie sú nezlučiteľné, a teda nereálne.

2.1. Vyhranení a neurčití

Medzi občanmi SR počiatkom roku 1992 existovali potom tri základné zoskupenia:

1. *Vyhranení zástancovia samostatnosti: výskum ich na Slovensku ukázal 9 percent v dospeljej populácii.* Nájďme ich medzi tými, čo sa prikláňajú k forme "samostatný štát" alebo k forme konfederácie, ktorá tiež najprv predpokladá štátnu samostatnosť (prítom existuje reálna pravdepodobnosť, že na uvažované druhokrokové konfederatívne riešenie už ani nedôjde). Vo svojej orientácii sú dôslední, možno predpokladať, že aj výrazne hlboko presvedčení.
2. *Vyhranení zástancovia spoločného štátu: na základe výskumu odhadujeme ich zastúpenie na 17 percent v dospeljej populácii.* Nájďme ich medzi tými, ktorí sa prikláňajú k federácii, prípadne k unitárnej či spolkovej koncepcii. Aj títo zástancovia sú vo svojej orientácii dôslední a pravdepodobne taktiež hlboko presvedčení.
3. *Skupina s neurčitými, zväčša aj rozkolísanými a niekedy tiež priam dopletenými predstavami: výskum ich ukázal až 73 % z dospelého obyvateľstva SR.* Časť z nich priamo uviedla, že na niektorú z otázok nemá názor. Ďalšia - a svojím spôsobom pozoruhodná - časť spojila vo svojich predstavách a želaniach to, čo v skutočnosti nemožno zlúčiť a čo sa preto ani nikdy nenaplní. Sem patria tí, ktorí hovorili o federácii, spolkovom štáte či dokonca o štáte unitárnom a zároveň podporovali (aspoň niečo, či dokonca viacero z toho ďalšieho) samostatnú menovú politiku SR, jej samostatnú armádu, nadradenosť zákonov SNR a pod. Takých nie je práve málo - napr. spomedzi tých, čo sa hlásili k federácii dvoch republík, vyše polovica s aspoň miernym súhlasom prijala prinajmenšom jednu "rozhodnú" požiadavku, najčastejšie samostatnú zahraničnú politiku. Do tejto skupiny patria aj ďalší, ktorí hovorili o samostatnom slovenskom štáte a pritom s rozpakmi

alebo priamo odmietavo sa stavali k uvedeným jednotlivým a konkrétnejším požiadavkám (samostatná armáda, samostatná zahraničná politika a pod.). Medzi tými, ktorí sa hlásili k samostatnej slovenskej štátnosti, bola takých viac než tretina.

Posúďme ešte bližšie tých, ktorí na všeobecnej rovine preferovali *konfederatívne riešenie*. Ich neurčitý koncept im dovoľuje tvrdiť takmer čokoľvek. Koncept konfederácie má najelastickejší image a jeho príťažlivosť sa zvyšuje najmä vtedy, ak si nevšímame, čo si o veci myslí druhá, v našom prípade česká strana - či už politická reprezentácia alebo obyvateľstvo. Elastičnosť sa prejavuje aj v rozložení názorov zástancov konfederácie: tri štvrtiny podporovali aspoň jednu integračnú požiadavku, zostávajúca štvrtina ani jednu - ale neraz iba preto, že na niektoré otázky dáva jasnú odpoveď: "neviem"! Len 19 % spomedzi zástancov konfederácie podporovalo všetky z uvedených "rozhodových" požiadaviek. Predpokladať akékoľvek súštieženie za takých podmienok ("samostatné všetko") je hlboko iluzórne. Ostatne, túto časť zástancov konfederácie sme vyššie začlenili medzi vyhranených prívržencov samostatnosti. V zostávajúcej, početnej, časti zástancov konfederácie nachádzame pomerne rovnomerne zastúpené všetky stupne od minimálnej po silnú podporu jednotlivých samostatných riešení (armáda, financie,...).

Vo vzťahu ku konfederatívnym predstavám treba poznamenať:

1. Ohromná neurčitosť a škála predstáv, ťažká uchopiteľnosť toho, "čo sa vlastne chce", vytvárajú mimoriadny priestor politickým reprezentantom konfederatívneho riešenia pre "elastické" rozhodnutia: zoberú podporné hlasy a zinterpretujú si ich podľa svojej potreby. Hmla sprevádza od začiatku toto riešenie. Akú krajinu uvidíte, keď už hmla nebude potrebná a rozplynie sa?
2. V každom zamýšľanom vzťahu, ktorý má byť perspektívny, sa odporúča pamätať nie iba na to, čo chcem ja sám/my sami, ale tiež na to, čo chce ten druhý. V opačnom prípade je to vyvolávanie či urýchľovanie hnevlivého rozhodnutia. V živote nie je niekedy na zahodenie dostatočné vedomie o tom, čo vlastne činíme.

Základnými otázkami v tejto téme štátoprávnych predstáv a orientácií sú nasledovné: *prečo je tak mimoriadne silne zastúpená skupina s neurčitými predstavami (č. 3) a aké to môže mať dôsledky?*

Najracionálnejšie jadro spočíva v prirodzenom želaní mnohých ľudí dostať moc a rozhodovacie právomoci, dosiahnuť zmenu pomerov bez ich veľkého narušenia a kroku do neznáma. Tento signál je neprehliadnuteľný.

Že chtiac jedno, dosahujú ľudia často iné, že za zmenami na prvom, viditeľnom horizonte sa skrývajú vzdialenejšie a neraz rozhodujúce dôsledky - to ozaj nie je nijaké slovenské špecifikum. Je to trvalá vlastnosť histórie, voči ktorej pomáha iba pozorné uvažovanie a rozhodovanie. A ešte pokora pred tým, čo nás presahuje: pokora pred skutočnosťou, že dôsledky, ktoré vyvolávame, nikdy plne neovládame.

Neurčitosť orientácií vyplýva predovšetkým z dezorientácie. Politicky predstavuje dezorientácia príťažlivý priestor pre nepriehľadné politické riešenia. Najmä presadzovanie volebného hesla konfederácie sa bude opierať o takúto

inkonzistenciu až dezorientovanosť, o čiastkovú prítlačivosť a podporu čiastočných samostatných riešení v niektorých závažných sférach zo strany obyvateľstva. Politická kultúra vyznačujúca sa značnou dezorientáciou predstavuje pôdu, na ktorej sa bude lepšie dariť autoritárskym režimom - v tom najlepšom prípade osvieteneho typu, v tých horších prípadoch typu nekultivovaného a netolerantného diktátorstva. V nestabilnej situácii tieto miery názorovej neurčitosti, inkonzistencie či priam dezorientácie vo vzťahu k štátoprávnej problematike predstavujú neprehliadnuteľný rizikový faktor.

2.2. Porovnanie typov

Pozrime sa ešte na *tri rozlíšené skupiny občanov na Slovensku: či sa líšia svojimi ďalšími orientáciami*, a ak áno, ktoré orientácie sú pre nich typické.

1. Z hľadiska priznanej *dôvery v ekonomickú transformáciu* sa medziskupinové rozdiely štatisticky potvrdili. Tieto rozdiely nie sú veľmi výrazné. Celkove väčší podiel nedôvery, prítomný u zástancov slovenskej samostatnosti, môže byť vyvolaný odmietaním "federálnej" koncepcie transformácie, alebo všeobecnou nedôverou k čomukoľvek spojenému s federáciou. Pravdepodobne medzi nimi existuje aj prúd s opačne smerovaným kauzálnym vzťahom, kde odpor voči samotnej transformácii vyvoláva túžbu po samostatnosti (s oklieštenou podobou transformácie). Podľa našich zistení možno však usudzovať, že tento prúd (uprostred zástancov štátnej samostatnosti medzi obyvateľstvom) prinajmenšom nie je dominantný.
2. Z hľadiska *podpory do-júnového režimu*, jeho inštitúcií a politickej reprezentácie sa rozdiely potvrdili. Prejavujú sa napr. tak, že v skupine vyhranených zástancov štátnej samostatnosti vyše polovica vyjadrovala nulovú podporu režimu, zatiaľ čo v skupine vyhranených zástancov spoločného štátu je takých, ktorí režim neakceptovali, necelá tretina.
3. Z hľadiska *štátno-paternalistickej orientácie* nebolo, medzi nami rozlíšenými skupinami, rozdielov.
4. Všeobecnejšie, existuje jav "*sociálnej dištancie*", odstupu a podozrievavosti, uzavretosti voči "*iným*", ktoré v jednotlivých prípadoch môžu a nemusia prerásť do výraznejších stupňov a do otvorenej hostility. Medziskupinové rozdiely existujú. Najvýraznejšie sa prejavili najmä v podiele ľudí bez takejto sociálnej dištancie a podozrievavosti: medzi vyhranenými zástancami spoločného štátu bolo takýchto otvorených ľudí tretina, medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti ich bolo značne menej, iba sedmina. I tento rozdiel - podobne ako iné, tu uvádzané - bol štatisticky testovaný a potvrdený.
5. Rešpektovanie ústavy, výsledkov parlamentných volieb a práv menšín patrí k demokratickým prejavom. Ak tieto demokratické pravidlá hry niekto zľahčuje a neuznáva, môže tak robiť; nebudeme o ňom ale tvrdiť, že je to demokraticky rozmýšľajúci občan (aj keď - podľa zistení - takmer polovica tých, ktorí sa vyznačujú nedemokratickými orientáciami, považuje samých seba za demokratov). Nás bude zaujímať, ako sú zastúpené demokratické, menej i väčšie nedemokratické orientácie. Bude nás to zaujímať preto, aby sme vedeli, v čom žijeme, i preto, aby sme lepšie odhadovali, čo nás čaká. Z hľadiska

nedemokratických orientácií rozdiely medzi identifikovanými skupinami naozaj existujú a sú tiež štatisticky významné. Ľudia s nedemokratickými orientáciami (v tom zmysle, že vyjadrujú mnohé či dokonca všetky z uvedených nedemokratických názorov) sa nachádzajú v každej skupine: medzi jasnými zástancami štátnej samostatnosti bola takých tretina, medzi vyhranenými zástancami spoločného štátu ich bola šestina, v skupine s neurčitými štátoprávnymi predstavami pätina. Na druhej strane, takých ľudí, ktorým je nedemokratická orientácia cudzia, bola medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti necelá štvrtina, medzi jednoznačnými zástancami spoločného štátu takmer polovica, v širokej "medziskupine" predstavovali tretinu.

Obe vyhranené skupiny sa medzi sebou neodlišovali čo do hodnotenia postavy G. Husáka, mimoriadne odlišne však hodnotili inú spornú postavu - J. Tisa. Takmer dve tretiny z vyhranených zástancov spoločného štátu hodnotili J. Tisa negatívne, iba 13 % pozitívne; medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti boli tieto hodnotenia zastúpené v obrátenom pomere. Môžeme iba voľne uvažovať, nakoľko sa J. Tiso odrážal v týchto hodnoteniach ako symbol slovenskej štátnosti a nakoľko ako predstaviteľ režimu. Tak či onak, zistenia posilňovali oprávnenosť jednej silnej obavy zástancov spoločného štátu: že výrazná časť zástancov slovenskej samostatnosti spája svoje predstavy o budúcnosti s priaznivým nahliadanim na J. Tisa a jeho Slovenskú republiku.

To, čo tu preberáme, sú názorové a hodnotové orientácie *občanov*. Bokom dnešnej pozornosti ležia názory, predstavy a zámery politickej elity a kontraelity, *politických strán*, ako i ďalších opinion-makerov. Pravdepodobne ich otvorené či skrytejšie kroky budú mať rozhodujúci vplyv na to, ktorá z viacerých existujúcich tendencií sa presadí ako rozhodujúca.⁹ Prinajmenšom najprv sa však musia oprieť o podporu...

VLADIMÍR KRIVÝ pracuje ako sociolog na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Orientuje sa na otázky sociologické teórie a na analýzy makrospoločenského vývoje. V súčasnosti spolupracuje na výskumu procesu transformácie slovenskej spoločnosti. Publikuje v odborných sociologických časopisoch, akož i ve spoločensko-kultúrnych periodikách.

Literatúra

Aktuálne problémy Česko-Slovenska. Správa z výskumu. 1992. Bratislava: Centrum pre sociálnu analýzu.

Krivý, V. 1992a. "Akú krajinu uvidíte, keď ustúpi hmla?" *Kultúrny život*, č. 23 (4. 6.).

Krivý, V. 1992b. *Orientácie obyvateľstva v ČR a SR - január 1992*. Interný materiál. Bratislava: Inštitút stredoeurópskych štúdií FM UKo.

Krivý, V. 1992c. *Trvanie a zmena na Slovensku. Analýzy vybraných problémových okruhov z výskumu september 1992*. Bratislava: Inštitút stredoeurópskych štúdií FM UKo.

Machonin, P. 1992. "Česko-slovenské vzťahy ve světle dat sociologického výzkumu." S. 91-108 v *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*, red. F. Gál a kol. Praha: SLON.

Možný, I. 1991. *Proč tak snadno...* Praha: SLON.

⁹⁾ Na tomto mieste ponechávam dikciu textu z obdobia pred voľbami 1992.

"Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu." 1992. *Cahiers du CeFReS*, No. 1., červen 1992.

Summary

There is a considerable difference between the orientations of the citizens in the Czech Republic (CR) and in the Slovak Republic (SR). In a specific way they become connected in one and in the other republic, the differences increase, a different general atmosphere is created.

In all the mentioned cases these differences between both republics are at a significance level of 0.001. In comparison with the CR, there was among the population in the SR a considerably lower trust in the main institutions and personalities, in the symbols of the transformation, in the regime and in the future, as well as a different profile of fears at a higher level. There were greater expectations, as far as the "protecting hand" of the state was concerned, markedly different ideas about the necessary style of political leadership, more problematic manifestations of economic thinking, a significantly more distrustful evaluation of the privatization, as well as the whole economic reform, etc.

What is, generally speaking, of decisive importance in the CR and the SR is a certain general shape of orientations and attitudes. In the CR these resulting orientations are more crystallized than in the SR, i.e. they are more closely and more strongly connected. In other words, in the SR it is more difficult to deduce from one orientation other interconnected orientations of the same individual. In the SR there is also more space for what represents an alternative to the already stated basic current of crystallized orientations: these unrelated orientations are quite frequently occurring often in astonishingly uncoordinated combinations and most often as a result of a certain inconsistency. One example of such a misperception is the phenomenon of a cognitive-emotional disorientation. In general it is evident that the dramatic period of changes and frustrations on a mass scale is a factor provoking an increase in this parameter and that the critical limit is not necessarily connected with the majority.

In the CR it became evident that the atmosphere was more in favor of the transformation. In the analysis of the social fears, for instance, fears for a failure of the transformation itself were dominant, while in the SR fears of the negative consequences of the transformation prevailed. In the CR the transformation was understood, first and foremost, as an inevitability, a challenge and a trial; this could also be found in the distribution of the orientations in the SR. Another moment, however, was present there and stronger: a certain undertone of complaining about what "they are inventing on us" and what "they are imposing on us".

On the basis of the synthetical indicators of economic trust, (support given to privatization, support to the regime, static orientations, undemocratic orientations and orientations against individuals and groups which are "different" from us) we find that one fifth of the citizens in the CR, and one half of the citizens in the SR were characterized by orientations which could be considered problematic from the point of view of transformation expectancy. More than two thirds of the citizens in the CR and one third of the citizens in the SR had, on the contrary, orientations hopeful for the societal transformation. On the level of a general distrust and refusal of orientation we find one quarter of the sample in the CR and one half in the SR.

Of decisive importance is the difference in the trust and the support given to the transformation process in the CR and in the SR.

From the point of view of their preferences in constitutional structures of a state, there existed among the citizens of the SR two smaller clear-cut groups, the supporters of a functioning common state and those supporting Slovak independence. But, apart from them, a large grouping of people with rather vague and often even very inconsistent conceptions and

preferences also exist. Such a vagueness turned out to be an attractive space for unclear and disguised political slogans (e.g. a confederation as a common state).

There were differences among these three groupings in Slovakia by some other orientations as well. Among the Slovak independence supporters, a lower trust in the economic transformation, less support for the regime after November 1989, a greater social distance towards those who are "different", a greater rate of undemocratic orientations in comparison with the clear-cut supporters of a functioning common state, was found. From the point of view of a state-paternalistic orientation such differences between the groups were not confirmed.

After the elections '92 decisive measures were expected, first and foremost, of the political parties. Those, however, presupposed the support of the citizens...

Premyslené "áno" zániku ČSFR?

Image strán a rozpad Česko-Slovenska očami občanov Slovenska

ZORA BÚTOROVÁ*

Centrum pre sociálnu analýzu, Bratislava

A Deliberate "Yes" for the Dissolution of the ČSFR?

The image of the political parties and the split of Czecho-Slovakia in the eyes of the Slovak population

Abstract: Based upon the data from repeated sociological surveys conducted in post-Communist Slovakia in the years 1990-1992, the study describes elements which contributed to the population's political awareness and which were important to the process of the Czecho-Slovakia dissolution. Special attention is paid to the image of the political parties in the pre-election period and to the reactions of the population to the division of the country.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 88-103)

Mlieko je definitívne rozliate: Česko-Slovensko je rozdelené. Myšlienky o výhodnosti česko-slovenského spolužitia založeného na novom partnerstve, ktoré niektorí z českých a slovenských sociológov formulovali v októbri 1990 na Alšovickom seminári [Budúcnosť 1990], sa neprevetili do reality v rámci jedného štátu.

Slobodne zvolení chirurgovia na oboch stranách česko-slovenských hraníc odložili na prelome rokov 1992 a 1993 skalpel a zagratulovali si k úspešnej operácii: stehy na rozvodovom zamate sú zatiaľ elegantné, takmer nepozorovateľné. Operácia prebehla pokojne, námestia namiesto protestujúcich davov ziveli prázdnotou, výzvy na obranu spoločného štátu, ani na podporu referenda nenašli odozvu. Rázne občianske "nie" rozpadu štátu sa teda na Slovensku nekonalo. Prekvapilo to nielen nejedného pozorovateľa zvonku, ale aj mnohých priamych účastníkov: veď ešte tesne pred voľbami 1992 výskumy zhodne signalizovali, že túžba po udržaní spoločného štátu na Slovensku s vysokou dávkou zotrvačnosti prevažuje nad vôľou po osamostatnení [Slovensko 1992]. Doslova zo dňa na deň však začala účinkovať odstredivá sila "volebného vektoru", umocnená rezignáciou prezidenta V. Havla. No nekonalo sa a nekoná sa ani hlučné "áno" slovenskej štátnosti. Nad Tatrou sa neblýskalo a neblýska, skôr zavládlo ticho. Eufória z nadobudnutej samostatnosti rozhodne nebola masová. Letargiu nenarušili ani ojedinelé vatry zvrchovanosti, ani strieľajúce šampanské na mítingoch v deň "nula" slovenskej štátnosti. Zväčša zhora organizovaná radosť z "národnej dospelosti" vyprcháva; väčšmi sa hovorí o obavách a problémoch občanov v novom štáte [Krivý 1992, Šoucová 1993].

Donedávna ešte väčšina občanov ČSFR, ale aj nejednen domáci či zahraničný politik i politológ verili v schopnosť Česko-Slovenska odolať dezintegračným

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zora Bútorová, CSc., Centrum pre sociálnu analýzu, Mánesovo nám. 2., 851 01 Bratislava, tel/fax (07) 84 02 15.

tendenciám a národno-emancipačnej obsesii, ktorá sa rad za radom zmocňovala viacnárodných či viacnárodnostných postkomunistických krajín. Dnes už však so závažnou nezvratnosťou stoja vedľa seba dva nové samostatné štáty, ktorých zrod provokuje k zamysleniu a núti k analýzam.¹ Tento článok si kladie za cieľ charakterizovať niektoré typické prvky politického či širšieho spoločenského vedomia v postkomunistickom Slovensku a načrtnúť tie z nich, ktoré sa stali pre rozpad štátu obzvlášť relevantné - či už v podobe kolektívnych percepcií alebo mispercepcií. Pred zátvorku vyjmem "objektívnu realitu" historických faktov, politických udalostí a súvislostí, reálnej ekonomickej a sociálnej situácie. Všimneme si skôr, ako si ľudia na Slovensku aktuálny sociálno-politický svet okolo seba konštruovali, ako sa v ňom orientovali a aké predstavy či motívy stáli v pozadí ich volebných rozhodnutí. Možno nám to pomôže pochopiť onú malátnosť "mlčanlivej väčšiny", donedávna potichu preferujúcej česko-slovenské spolužitie, potom zaskočenej poklesom významu svojich názorov a napokon trpne až útrpne prijímajúcej nemožnosť zasiahnuť do procesu demontáže spoločného štátu.

Pozrime sa teda do spätného zrkadla nastaveného výskumami Centra pre sociálnu analýzu v Bratislave.²

1. Znepokojujúce signály

Podľa niektorých komentárov občania Slovenska v druhých parlamentných voľbách vedome vyslovili "áno" ukončeniu česko-slovenskej štátnosti ako podmienke zavŕšenia národnoemancipačného procesu. Túto skutočnosť však výsledky výskumov nepotvrdzujú.

Predvolebná klíma na Slovensku sa razantne odlišovala od eufórie novembrových dní. Zakorenila sa takmer všeobecná nedôvera radových občanov voči novej mocenskej elite reprezentovanej predovšetkým predstaviteľmi Verejnosti proti násiliu a Kresťansko-demokratického hnutia. Dostavilo sa sklamanie z fungovania nových parlamentov, únava zo zdĺhavých a neprehľadných vyjednávanií o štátoprávných otázkach. Vzrástla autoritárska nostalgia: rozšírila sa túžba po politike pevnej ruky a ráznych krokov, po nastolení poriadku, po odstránení chaosu a anómie [Výzkum 1991, Aktuálne 1992, Slovensko 1992, Výsledky 1992].

Pocit odcudzenia občanov od mocenskej elity mal na Slovensku odlišné pozadie ako v Českej republike. Na Slovensku sa za ním skrývala prevažujúca nespokojnosť s ponovembrovým vývojom, frustrácia z ohrozenia sociálnych istôt;

1) Výkladových rámcov je pochopiteľne viacero. O interpretáciu niektorých príčin a pozadia tohto procesu sme sa pokúsili aj my, napr. v [Bútora, Bútorová 1992, Bútora, Bútorová, Gyarfášová 1993].

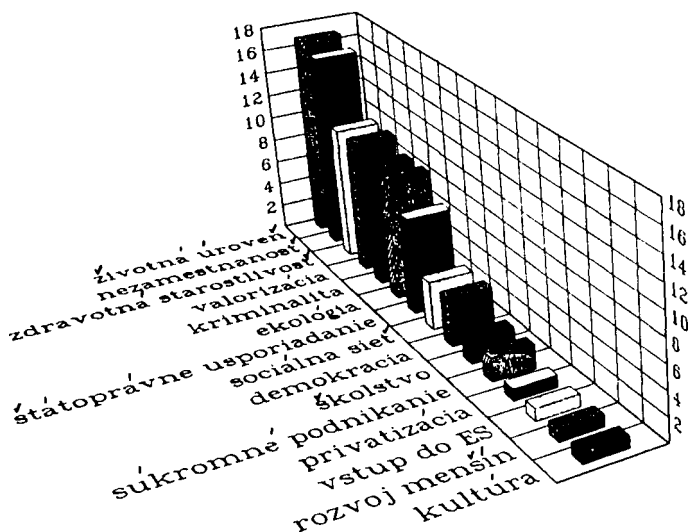
2) Centrum pre sociálnu analýzu, spol. s r. o. je nezávislá výskumná organizácia. Od jari 1990 tím C. S. A. uskutočnil jedenásť reprezentatívnych výskumov postojov populácie Slovenska k aktuálnym sociálnym, ekonomickým a politickým problémom; z nich dva mali česko-slovenský záber. Vzorka výskumov bola vždy reprezentatívna a spravidla neklesla pod 1 200 respondentov za Slovenskú republiku. Výskum uskutočnený v apríli 1992, na výsledky ktorého sa v tomto texte odvolávame, zahrnul až 2 890 respondentov.

menšinová podpora novému režimu, zmierlivejšie postoje voči komunistom; zriedkavejší akcent na osobnú zodpovednosť, častejšie štátnopaternalistické orientácie, väčšmi zakorenené rovnostárstvo; zvýšená nedôvera voči podnikateľom, privatizácii; častejšie protizápadné postoje [Výzkum 1991, Aktuálne 1992, Slovensko 1992, Výsledky 1992, Krivý 1993].

Ako ukazuje graf 1, v hierarchii sociálnych problémov pociťovaných občanmi Slovenska zaujali dominantné postavenie otázky nezamestnanosti a ohrozenia sociálnych istôt, čo do značnej miery súviselo aj s tvrdšími sociálnymi dopadmi ekonomickej reformy.³ Tieto otázky okupovali vedomie občanov natoľko, že zasunuli do úzadia aj problém štátoprávneho usporiadania [Slovensko 1992].

Graf 1.

Ktorý z uvedených problémov považujete za najnaliehavejší?
(prameň: Centrum pre sociálnu analýzu, Bratislava; apríl 1992)

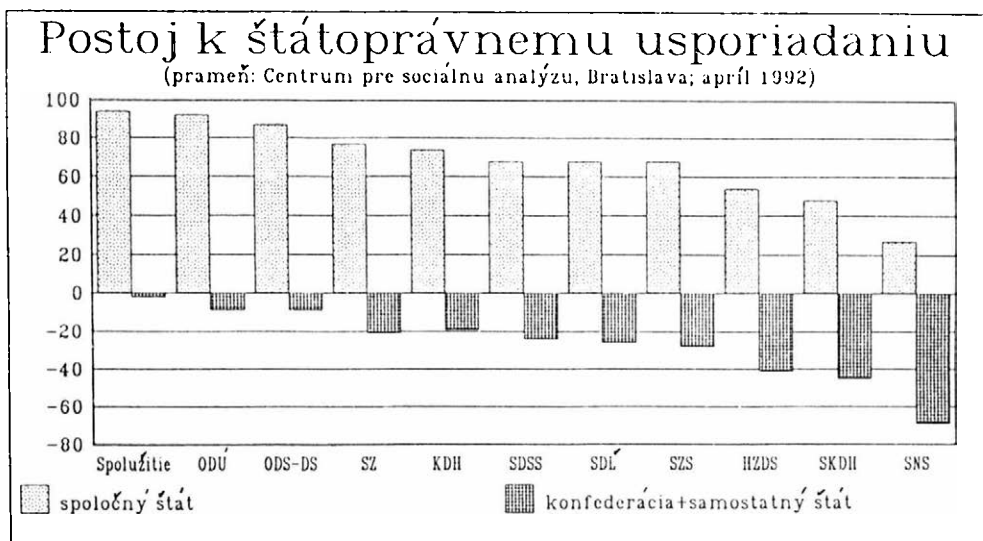
Výskumy česko-slovenských vzťahov signalizovali niektoré paradoxy. Na jednej strane sa zástancovia spoločného štátu až do poslednej chvíle mohli utešovať výsledkami výskumov, podľa ktorých sa na Slovensku udržala početná prevaha zástancov spoločného štátu nad jeho odporcami.⁴

³) Respondenti mali podľa inštrukcie vybrať spomedzi problémov uvedených na grafe tri, ktoré pokladajú za najnaliehavejšie. Percentá v grafe sa vzťahujú k celku odpovedí.

⁴) Podľa výskumu C. S. A. [Slovensko 1992] mesiac pred voľbami bolo zástancov unitárneho štátu 20 %, spolkového usporiadania 7 %, dvojfederácie 27 %, trojfederácie 8 %. Oproti tomu konfederácia nachádzala podporu u 14 % a samostatný štát u 17 % občanov SR; 6 % respondentov sa nevedelo rozhodnúť. Odlišné, zhruba dvojnásobné percentuálne zastúpenie (28 %) mali v apríli 1992 zástancovia konfederácie na Slovensku podľa prieskumu pražského

Presvedčenie o zmysluplnosti spolužitia slovenského a českého národa bolo v tom čase vlastné väčšine populácie v oboch republikách: súhlas s výrokom, že Slovákov a Čechov, napriek všetkým nedorozumeniam, spájajú putá, ktoré by nemali byť pretrhnuté, deklarovalo v apríli 1992 77 % respondentov zo Slovenska. Podpora spoločnému štátu prevažovala u prívržencov všetkých strán, s výnimkou Slovenskej národnej strany. Zástancovia spoločného štátu prevládali tesne pred voľbami dokonca aj medzi prívržencami budúceho víťazného HZDS (59 %). Program utvorenia konfederácie z nich pred voľbami podporovalo 22 %, požiadavku štátnej samostatnosti Slovenska iba 19 % [Slovensko 1992].

Graf 2.

Na druhej strane sa však v percepcii česko-slovenskej koexistencie objavili viaceré znepokojujúce signály. Po prvé, počas celého obdobia intenzívnych štátoprávných diskusií pretrvávali vo vedomí občanov SR závažné nejasnosti v chápaní problému štátoprávného usporiadania. Konzistentné predstavy o atribútoch jednotlivých foriem štátoprávného usporiadania mala na Slovensku iba menšia časť populácie [Aktuálne 1991, Aktuálne 1992, Slovensko 1992, Frič, Bútorová, Rosová 1992, Krivý 1993].

IVVM. Príčina pravdepodobne spočíva v poddimenzovanej veľkosti vzorky za Slovensko, ale najmä v tom, že v dotazníku IVVM sa táto forma štátoprávného usporiadania - na rozdiel od všetkých ostatných - respondentom vysvetľuje, pričom komentár vyznieva pomerne priaznivo a neproblémovo: respondent posudzuje "konfederáciu dvoch samostatných republík so spoločným prezidentom a obranou".

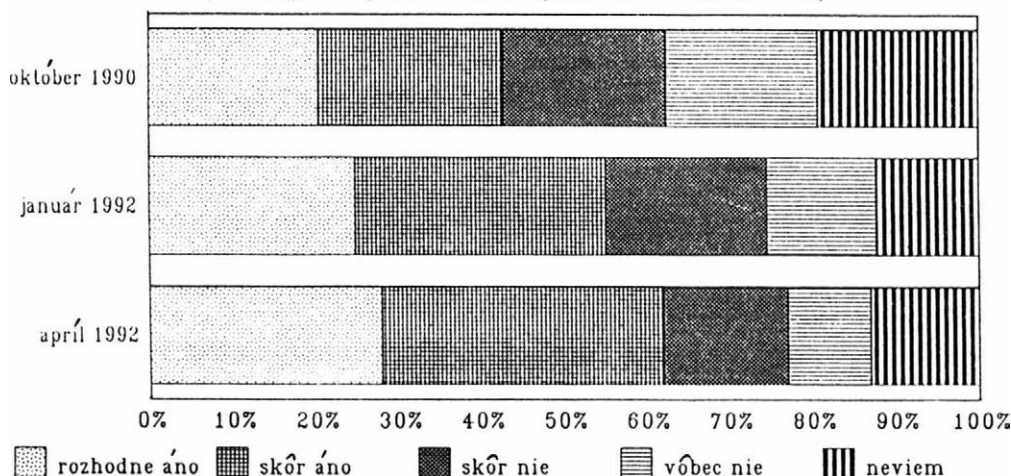
Vo voľbách 1992 sa teda naplno mohla prejavíť kognitívna bezradnosť občanov, ktorá sa ani zďaleka netýkala iba štátoprávnej "hmly"; ako na to poukázali V. Krivý a I. Radičová, pre slovenskú populáciu v porovnaní s českou bola v tom čase príznačná vyššia atomizácia a inkonzistencia vo vnímaní jednotlivých sfér spoločenského života [Aktuálne 1992, Krivý 1993].

Po druhé, ešte závažnejšia bola skutočnosť, že vo vedomí občanov SR sa neutvorila väzba medzi túžbou po ekonomickej prosperite a medzi vierou, že ju možno najlepšie dosiahnuť za predpokladu pokračovania dovtedajšieho scenára ekonomickej reformy. Naopak, postupne silnelo presvedčenie opačné. V máji 1991 sa 43 % obyvateľov SR obávalo, že reforma prinesie potlačenie národných záujmov Slovákov a 57 % očakávalo zväčšenie zaostávania slovenskej ekonomiky za českou [Aktuálne 1991]. V januári 1992 očakávalo rýchlejší rozvoj českej ekonomiky na úkor slovenskej 53 % respondentov [Aktuálne 1992]. Narastalo presvedčenie o povýšeneckom postoji Čechov voči Slovákom: pocitu, že Česi Slovákov nepokladajú za rovnocenných partnerov, podliehalo v októbri 1990 61 % respondentov, v januári 1992 už 81 %. Čoraz viac ľudí si osvojovalo názor, že Slováci na Čechov doplácajú: kým v októbri 1990 ich bolo 43 %, v januári 1992 už ich podiel dosiahol 55 % a v apríli 1992 62 % [Slovensko 1992].

Graf 3.

Slováci na Čechov doplácajú

(Do akej miery súhlasíte s výrokom? – C.S.A. 1992)

Tieto údaje dokumentujú, že v období medzi prvými a druhými parlamentnými voľbami vo vedomí občanov Slovenska zapúšťali čoraz pevnejšie korene pocity ukrivdenosti a čoraz väčšiu odozvu nachádzala požiadavka modifikovať ekonomickú reformu tak, aby bola sociálne citlivejšia, aby väčšmi rešpektovala špecifickú situáciu a národné záujmy Slovenska. Možno sa oprávnene domnievať, že práve schopnosť používať túto kombináciu argumentov a požiadaviek sa stala

významným faktorom ovplyvňujúcim image jednotlivých strán uchádzajúcich sa o priazeň voličov na Slovensku.⁵

2. Image politických strán a hnutí v očiach voličov: kto presadzuje záujmy Slovenska?

Mesiac pred voľbami uskutočnilo C. S. A. rozsiahly výskum, ktorý umožnil charakterizovať image strán v očiach potenciálnych voličov. Image bol zaznamenávaný na viacerých dimenziách, a to prostredníctvom dvojíc protikladných výrokov vystihujúcich politické smerovanie strán, ich potenciál a používané prostriedky. Respondent mal podľa inštrukcie reagovať na každý z výrokov uvedením tých strán či hnutí (maximálne troch), pre ktoré je daný výrok najpriliehavejší. Išlo o nasledujúce dimenzie image indikované týmito dvojicami výrokov:

a. Garancia ekonomickej prosperity:

kladné: Ich víťazstvo vo voľbách by znamenalo našu ekonomickú prosperitu.

záporné: Ich výhra vo voľbách by znamenala náš ekonomický úpadok.

b. Sociálne cítenie:

kladné: Myslia na obyčajných ľudí.

záporné: O obyčajných ľudí sa nestarajú.

c. Vzťah k demokracii:

kladné: Ich výhra vo voľbách by bola zárukou demokracie.

záporné: Ak by vyhrali voľby, pokúsili by sa nastoliť totalitu.

d. Presadzovanie záujmov Slovenska:

kladné: Obhajujú záujmy Slovenska.

záporné: Konajú proti záujmom Slovenska.

e. Vzťah k spoločnému štátu:

kladné: Ide im skutočne o zachovanie spoločného štátu.

záporné: Tvária sa, že chcú spoločný štát, ale v skutočnosti to tak nie je.

f. Národnostná tolerancia:

kladné: Sú národnostne tolerantní.

záporné: Podnecujú národnostné napätie.

g. Používané politické prostriedky:

kladné: Hovoria pravdu a konajú čestne, aj keď im to môže škodiť.

záporné: V mene svojich mocenských záujmov neváhajú klamať a používať nečestné prostriedky.

h. Potenciál politikov v strane:

⁵) K vývoju politickej scény na Slovensku po r. 1989 pozri napr. [Bútora, Bútorová, Gyrafášová 1993]. K ďalším atribútom politických strán, ako je napr. sociálno-demografická štruktúra ich prívržencov, ich hodnotové zázemie, regionálne rozloženie politických preferencií a pod. pozri [Aktuálne 1991, Aktuálne 1992, Slovensko 1992].

kladné: Majú medzi sebou dosť schopných politikov.

záporné: Nemajú medzi sebou dosť schopných politikov.

Ktoré strany sa v očiach respondentov vyprofilovali ako najvýraznejší reprezentanti jednotlivých pozitívnych a negatívnych vlastností? Na túto otázku prehľadne odpovedajú nasledujúce dve tabuľky.⁶

Tabuľka 1. Pozitívny image strán - najvýraznejší nositelia

Vlastnosti	Poradie strán		
	1.	2.	3.
a.	HZDS (44 %)	SDL (19 %)	SDSS (15 %)
b.	HZDS (44 %)	SDL (28 %)	SDSS (19 %)
c.	HZDS (43 %)	SDL (21 %)	SDSS (21 %)
d.	HZDS (57 %)	SNS (44 %)	SKDH (22 %)
e.	ODÚ (20 %)	SDL (19 %)	SDSS (19 %)
f.	HZDS (21 %)	KDH (15 %)	SDSS (13 %)
g.	HZDS (38 %)	SDL (24 %)	SNS (17 %)
h.	HZDS (55 %)	SDL (30 %)	SNS (22 %)

Tabuľka 2. Negatívny image strán - najvýraznejší nositelia

Vlastnosti	Poradie strán		
	1.	2.	3.
a.	KDH (30 %)	ODÚ (22 %)	Együt. (21 %)
b.	KDH (34 %)	ODÚ (27 %)	SKDH (10 %)
c.	KDH (35 %)	SDL (20 %)	SNS (17 %)
d.	Együt. (34 %)	MOS (33 %)	KDH, ODÚ (23 %)
e.	KDH (35 %)	HZDS (16 %)	SKDH (14 %)
f.	SNS (37 %)	Együt. (36 %)	MOS (32 %)
g.	KDH (40 %)	ODÚ (27 %)	SKDH, SNS (15 %)
h.	KDH (22 %)	ODÚ (18 %)	Együt., MOS (16 %)

⁶ Pozitívne i negatívne vlastnosti sú písmenami a - h vo vyššie uvedenom poradí, kde a = garancia ekonomickej prosperity, b = sociálne ctenie atď. Percentá v zátvorkách vyjadrujú podiel respondentov, ktorým konkrétny výrok evokoval príslušnú stranu.

Vysvetlivky k skratkám:

HZDS - Hnutie za demokratické Slovensko, predtým súčasť VPN;

MOS - Maďarská občianska strana, predtým MNI (Maďarská nezávislá iniciatíva);

KDH - Kresťansko-demokratické hnutie;

ODÚ - Občianska demokratická únia, predtým VPN (Verejnost' proti násiliu);

SDL - Strana demokratickej ľavice, predtým KSS (Komunistická strana Slovenska);

SDSS - Sociálno-demokratická strana Slovenska;

SKDH - Slovenské kresťanské demokratické hnutie, predtým súčasť KDH;

SNS - Slovenská národná strana;

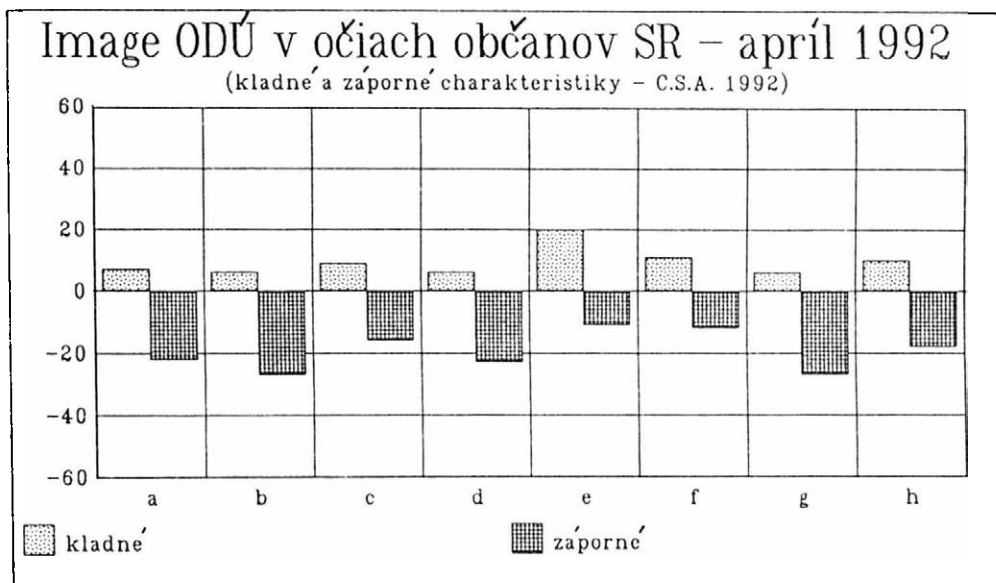
Együttélés - Spolužitie.

Všimnime si teraz bližšie image niektorých strán (hnutí), ktoré uvedieme v poradí podľa dosiahnutých volebných výsledkov.

Hnutie za demokratické Slovensko:

Víťazné hnutie, reprezentované predovšetkým robustnou vodcovskou postavou svojho predsedu, zapôsobilo na voličov sociálnou argumentáciou s prvkami sociálnej demagógie, ktorú kombinovalo so sugestívnou emancipačnou rétorikou, obratne pritom zahmlievajúc štátoprávnu problematiku. Image HZDS bol bezkonkurenčne priaznivý, a to napriek tomu, že záruku zachovania spoločného štátu v ňom videlo iba 17 % respondentov. To nijako nenaštrbilo značne rozšírené presvedčenie, že práve HZDS najlepšie obhajuje záujmy Slovenska. Z tohto zistenia je zrejmé, že pre sympatizantov HZDS pred voľbami už zachovanie spoločného štátu nepredstavovalo *conditio sine qua non* priaznivého ekonomického, politického a sociálneho vývoja Slovenska.

Graf 4.

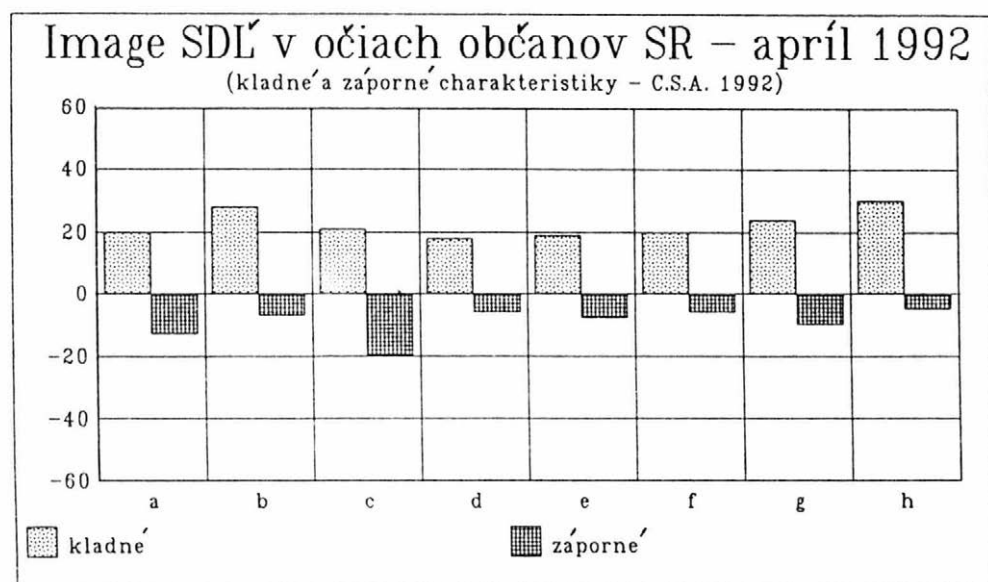

Strana demokratickej ľavice:

Najvýraznejšími plusmi SDE boli podľa respondentov sociálna orientácia a silné zázemie politických osobností a odborníkov.

Hlásiac sa k modelu "voľnej federácie s konfederatívnymi prvkami", podarilo sa SDE v období medzi prvými a druhými parlamentnými voľbami nevzbudiť v radových občanoch podozrenie z krajnosti - či už z čechoslovakizmu alebo zo slovenského nacionalizmu. Za posledné dva roky sa image SDE zmenil na nepoznanie. Pripomeňme si, že pred voľbami 1990 vyvolávala jej predchodkyňa, KSS, najtvrdšiu kritiku a odmietanie zo strany väčšiny obyvateľstva [Bútorová, Rosová 1990].

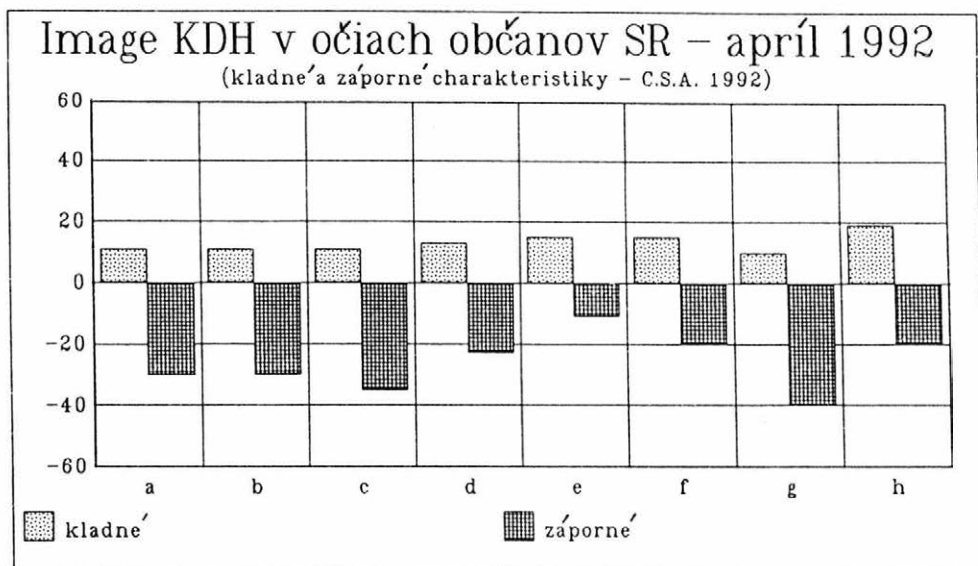
Graf 5.

Slovenská národná strana:

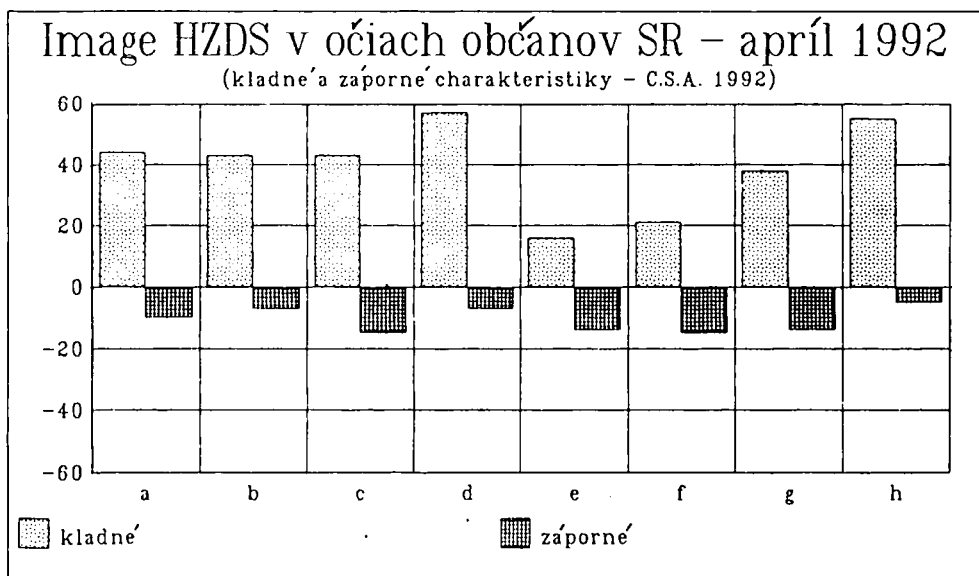
Takmer od svojho založenia SNS veľmi priamočiaro presadzovala požiadavku samostatného Slovenska, čím si vyslúžila u občanov dve priam Jánusovsky rozdielne tváre: na jednej strane image obhajcu záujmov Slovákov, na druhej strane podnecovateľa národnostného napätia. Image SNS odráža skutočnosť, že počas celého obdobia svojej existencie vystupovala "monotematicky" národne, resp. národnostne: ostatné jej vlastnosti boli pre ľudí oveľa menej zreteľné a čitateľné.

Graf 6.

Kresťansko-demokratické hnutie:

KDH sa zapísalo do povedomia občanov "umierneným separatizmom" - autorstvom a praktickým presadzovaním koncepcie "vlastnej slovenskej stoličky a hviezdičky". Za ideu vopred ohláseného, ale na príhodnejšiu chvíľu oddialeného rozvodu Slovákov s Čechmi si však vyslúžilo skôr image poškodzovateľa slovenských záujmov, než gloriolu ich obhajcu. Zosobnené premiérom J. Čarnogurským, nieslo KDH na svojich pleciach najväčšiu ťarchu averzie obyvateľstva. Toto hnutie v očiach značnej časti občanov vystupovalo ako nedemokratické (pripomeňme značne rozšírené obavy z "čiernej totality", výhrady voči interrupčnému zákonu), ako neschopné garantovať ekonomickú prosperitu a pamätať na obyčajných ľudí.

Graf 7.

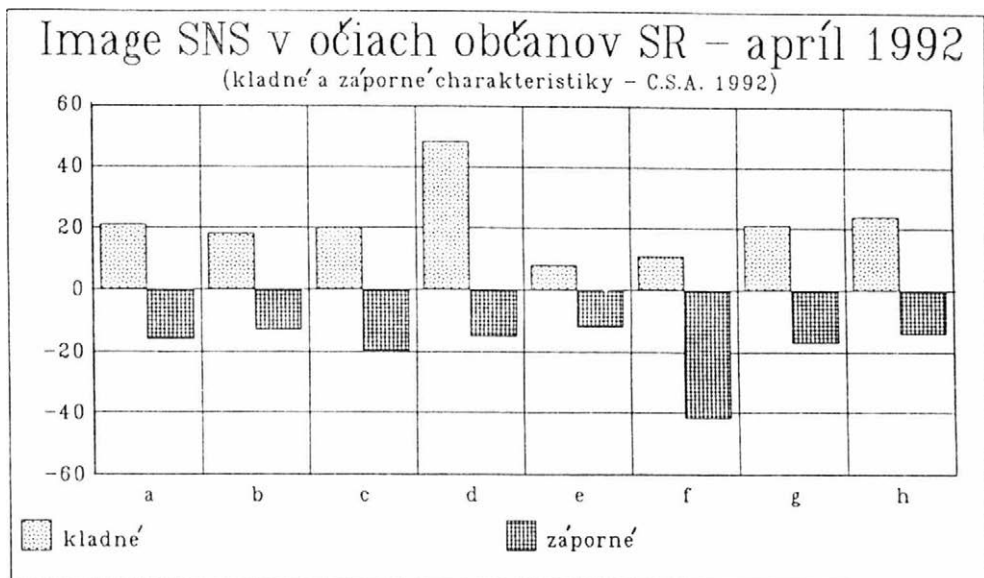
Spolužitie:

V súlade s prevažujúcou podporou česko-slovenskej štátnosti u príslušníkov maďarskej národnostnej menšiny [Rosová, Bútorová 1992] sa politické vedenie týchto strán zasadzovalo o zachovanie ČSFR. Pre občanov slovenskej národnosti to bola strana "maďarská", a teda minimálne dôveryhodná. Medzi negatívnymi hodnoteniami dominovalo obvinenie z konania proti záujmom Slovenska. V tomto ohľade na seba maďarské strany - obdobne ako pred prvými parlamentnými voľbami [Bútorová, Rosová 1990] - sústreďovali spomedzi všetkých strán najviac negatívnych emócií.

Občianska demokratická únia:

Strana, ktorá najdôslednejšie presadzovala ideu spoločného štátu. Občania však voči nej pociťovali hlbokú nedôveru. Vyčítali jej najmä nezáujem o obyčajných ľudí, uplatňovanie nečestných prostriedkov, nedostatočnú obhajobu záujmov Slovenska, neschopnosť zabezpečiť ekonomickú prosperitu. Image ODÚ prudko kontrastuje s jednoznačne pozitívnymi očakávaniami, ktoré vzbudzovala pred prvými parlamentnými voľbami jej predchodkyňa, Verejnosť proti násiliu [Bútorová, Rosová 1990]. V druhých parlamentných voľbách utrpela porážku a neprekročila ani hranicu potrebnú na vstup do parlamentu.

Graf 8.

3. Obavy a nádeje v období rozpadajúcej sa federácie

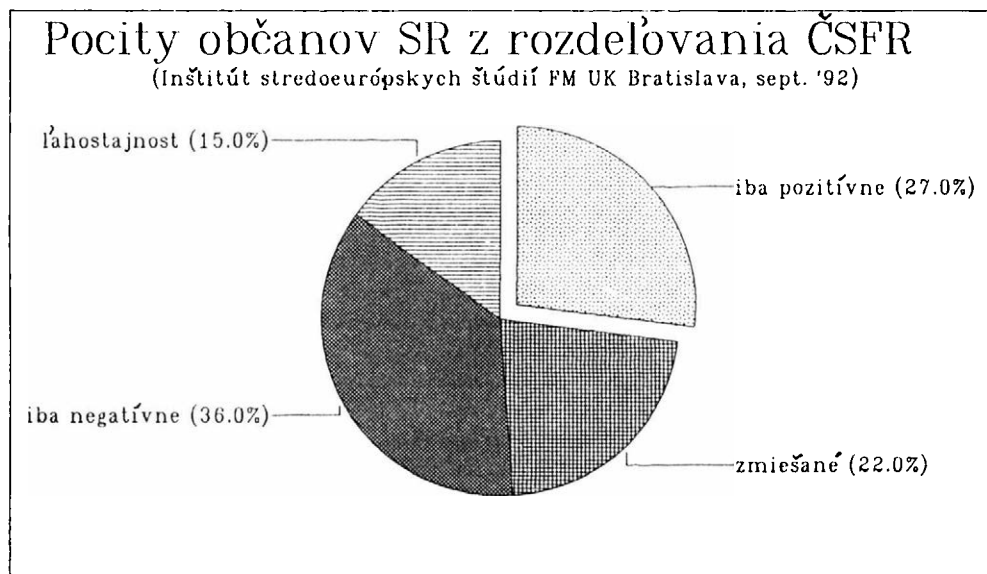
Od čias predvolebného výskumu akoby prešli veky. Naplnila sa predpoveď 32 % populácie Slovenska, ktorí pred voľbami 1992 odhadovali, že sa spoločný štát neudrží. Naopak zlyhal odhad 46 % tých, ktorí takúto možnosť vôbec neprípúšťali [Slovensko 1992].

V protiklade k zrýchlenému tepu veľkej straníckej politiky radoví občania na Slovensku akoby ustrnuli v uhranutom očakávaní. Z demontáže spoločného štátu sa zakrátko stal *fait accompli*. Ešte mesiac po voľbách, v júli 1992, podľa výskumu IVVM 55 % respondentov požadovalo, aby sa ďalej rokovalo v záujme zachovania spoločného štátu. V očiach občanov na Slovensku to boli politici, ktorí nesú zodpovednosť a ktorých by bolo predovšetkým treba priviesť k rozumu: 79 % respondentov malo pocit, že "radoví občania by sa medzi sebou dohodli, keby ich politici nerozoštvávali". Mesiac po voľbách sa 86 % respondentov vyslovilo za referendum ako jediný možný a prípustný spôsob rozdelenia federácie. Ostalo však iba pri tomto platonickom želaní [Signálne 1992].

A tak už o dva mesiace neskôr, v septembri 1992, podľa výskumu ISŠ FM UKo iba 18 % respondentov pripúšťalo možnosť dosiahnuť taký spoločný federatívny štát, ktorý by mohol vyhovovať českej i slovenskej strane. Kroky k štátnej samostatnosti SR v tom čase podporovalo 57 % respondentov, pričom iba 27 % ich pokladalo od začiatku za správne; ďalších 30 % už jednoducho nevidelo inú možnosť. Kroky k štátnej samostatnosti SR verbálne odmietalo 34 % občanov SR [Krivý 1992].

Rozdeľovanie ČSFR síce prebiehalo bez rebélie a kolektívneho reptania, ale aj bez nadšenia. Podľa údajov ISS FM UKo v septembri jednoznačne pozitívne pocity tento proces vyvolával iba u 27 % respondentov. Jednoznačne negatívne pocity malo 36 %, zmiešané pocity 22 % a ľahostajnosť pociťovalo 15 % [Krivý 1992].

Graf 9.

Prežívanie rozpadu štátu u prívržencov parlamentných strán zodpovedalo v podstate rozloženiu ich názorov na optimálne štátoprávne usporiadanie pred voľbami zobrazenému v grafe 2: pozitívne pocity boli najčastejšie medzi prívržencami SNS a HZDS; naopak negatívne pocity sa vyskytovali najmä medzi sympatizantmi SKDH a Spolužitia a KDH, ku ktorým sa približovali sympatizanti SDE [Krivý 1992]. V pozadí neradostných pocitov sprevádzajúcich rozpad štátu stoja najmä obavy sociálno-ekonomického charakteru. Oproti predvolebnému obdobiu zavládla o poznanie pesimistickejšia atmosféra. Tesne pred voľbami 38 % respondentov dúfalo, že sa zastaví pokles životnej úrovne a 37 % očakávalo zníženie nezamestnanosti [Slovensko 1992]. O päť mesiacov neskôr, v septembri 1992, už pozitívny obrat v nezamestnanosti a životnej úrovni pre najbližšie obdobie predpokladala z nedávnych optimistov iba tretina [Krivý 1992]. V posledný mesiac existencie ČSFR predpokladalo pozitívny vývoj sociálnej situácie iba 5 % občanov SR [Šoucová 1993]. Tento posun je pravdepodobne dôsledkom zmeneného tónu masmédií, ale aj predstaviteľov víťazného HZDS, ktorí po uchopení moci opustili predvolebnú rétoriku a začali zdôrazňovať potrebu obetí v záujme budovania nového štátu. Čoraz naliehavejšie boli formulované výzvy k jednote a k lojalite voči novému štátu, čoraz hlasnejšie sa varovalo pred "poškodzovaním záujmov

štátu" a pred "nepriateľmi slovenského národa". Objavili sa evidentné prípady porušovania demokracie.

Azda preto vzrástol pesimizmus aj pri posudzovaní perspektív politickej demokracie, a to aj napriek tomu, že reprezentanti HZDS v masmédiách vehementne popierajú výskyt akýchkoľvek náznakov antidemokratického vývoja. Kým v apríli 47 % občanov SR očakávalo, že demokracia sa po voľbách upevní [Slovensko 1992], v septembri už väčšiu slobodu občanov a lepšie informácie z TV a rozhlasu pre prvý rok slovenskej samostatnosti "veštilo" necelých 30 % občanov SR [Krivý 1992].

Treba však zdôrazniť, že napriek nárastu pesimizmu pri posudzovaní vyhliadok samostatného Slovenska, sa od volieb až do posledných dní existencie ČSFR prakticky nezmenilo rozloženie dôvery občanov Slovenska voči jednotlivým stranám. Podľa prieskumu Slovenského štatistického úradu by v decembri 1992 svoje júnové rozhodnutie zopakovalo 82 % bývalých voličov HZDS, 79 % SNS, 76 % SDL, 74 % KDH. O sklamaní dôvery voličov HZDS teda zatiaľ nemožno hovoriť. Skôr sa zdá, že politici HZDS si vďaka spolupráci s ODS pri rozdeľovaní ČSFR upevnili v očiach svojich prívržencov image pragmatických a rezolútnych profesionálov.

Prípadné kritické hodnotenie víťazného hnutia a strán, ktoré ho viac či menej podporujú, teda značná časť občanov pravdepodobne odložila až do obdobia slovenskej samostatnosti. V ňom už mnohí voliči budú nútení vyvážiť nedávnú absenciu anticipatívneho myslenia osobnou skúsenosťou. Do čoho - do akých politických interpretácií a do akého politického správania sa - vyústi táto konfrontácia predvolebných sľubov a nádejí s povolebnými činmi a realitou, je dnes otvorenou otázkou.

ZORA BÚTOROVÁ je výzkumnou pracovníčkou Centra pro sociální analýzu v Bratislavě. Hlavní oblastí jejího zájmu je sociologie vědy, sociologie národa a národností a sociologie politiky.

Literatúra

- "Budúcnosť vzťahov Čechov a Slovákov očami sociológov. Stretnutie českých a slovenských sociológov v Alšoviciach." 1990. *Sociológia* 22, č. 6.
- Aktuálne problémy slovenskej spoločnosti - máj 1991*. Bratislava: ÚSA UKo.
- Aktuálne problémy Česko-Slovenska - január 1992*. Bratislava: Centrum pre sociálnu analýzu.
- Bútorá, M., Z. Bútorová 1992. "The Unwanted Divorce. On the Dissolution of Czecho-Slovakia." *Freedom Review*, December.
- Bútorá, M., Z. Bútorová, O. Gyarfášová 1993. "From Velvet Revolution to Velvet Divorce? National Issue in Post-Totalitarian Slovakia." In *The Ironies of Transformation*, ed. by M. Kovács. Transaction Publishers (forthcoming).
- Bútorová, Z., T. Rosová 1990. "Zrkadielko, povedzte mi..." *Kultúrny život*, 6. júna, č. 8.
- Frič, P., Z. Bútorová, T. Rosová 1992. "Česko-slovenské vzťahy v zrkadle empirického výskumu." *Sociológia* 24, č. 1-2.
- Krivý, V. 1992. *Trvanie a zmena na Slovensku - september 1992. Správa zo sociologického výskumu*. Bratislava: ISS FM UKo.

- Krivý, V. 1993. "Slovenská a česká definícia situácie. Čas: 1992, január." *Sociologický časopis* 29:..
- Rosová, T., Z. Bútorová 1992. "Slováci a Maďari na Slovensku." In: *Minority v politike. Zborník z II. Bratislavského sympózia*. Bratislava: Čs. výbor EKN.
- Signálne správy Inštitútu pre výskum verejnej mienky z apríla, júla a septembra 1992.*
- Slovensko pred voľbami - apríl 1992. Záverečná správa zo sociologického výskumu.* 1992. Bratislava: Centrum pre sociálnu analýzu.
- Šoucová, D. 1993. "Slovenské očakávania." *Pravda*, 26. januára.
- Výsledky výskumu politických postojů - duben 1992.* Praha: AISA.
- Výskum politického klimatu v Československu - listopad 1991.* AISA: Praha.

Summary

The study aims to answer the question whether the split of the ČSFR can be interpreted as a result of a deliberate decision by the Slovak population, as an expression of the Slovak desire for state independence. By means of empirical arguments drawn from sociological surveys of the Centre of Social Analysis, it opposes this interpretation so often used by commentators of the 1992 parliamentary elections in Czecho-Slovakia.

The study is divided into three chapters. In the first one the climate in post-Communist Slovakia is described. In comparison to the Czech society of that period, the climate in Slovakia was characterized by a stronger alienation of the population from the post-November political representation, by a wide-spread fear of social insecurity and unemployment, by a stronger state-paternalistic orientation of the population, by a stronger resistance against the economic reform and privatization, by stronger anti-Western feelings, as well as by a less critical attitude towards the Communist regime.

Several paradoxes were typical of the attitude of the population of Slovakia towards Czecho-Slovak coexistence. On the one hand, an overwhelming majority of the population preferred some form of common state. Those who supported a common state prevailed among the sympathizers of all parties, including the victorious Movement for Democratic Slovakia (HZDS) and aside from the Slovak National Party. On the other hand, the sociological analyses showed that it was too intricate a task for the population to understand the attributes and nuances of the individual forms of the discussed constitutional structure. This lack of orientation was demonstrated by very inconsistent interpretations of the individual forms of the constitutional structure. This is a reason as to why the contradictory slogan of the HZDS about a confederation as a form of a common state could be so successful. The persisting difficulties of orientation combined with the strengthening Slovak conviction, which was underestimated by the stronger Czech partner and with the fact that Slovak national interests were disadvantaged by the on-going economic reform. It was precisely the skillful obscuring of the constitutional options combined with anti-Czech argumentation and social demagoguery which brought electoral success to the HZDS.

In the second chapter the image of the Slovak parties is described by using 11 pairs of statements estimating their ability to protect the Slovak interests, their attitude towards Czecho-Slovak coexistence, national tolerance, their ability to solve economic and social problems, their ability to guarantee democracy, their public relations, their political tactics, the political and professional abilities of their representatives, and the cohesion of these parties.

The third chapter describes the reactions of the Slovak population to the dissolution of the ČSFR. It shows that the inability of the new political representatives in both parts of the ČSFR to arrive to any other compromise except the division of the state provoked a strong frustration among the Slovak population. It was not, however, followed up by efficient collective actions against the division of the common state, but by a passive helpless

resignation. The approaching Slovak independence was welcomed with positive feelings only by a minority of the population; the pre-election optimism radically decreased. The changed climate did not, however, effect the political preferences of the population. It is evident that an occasion for self-critical re-evaluation of the voting decisions in the 1992 parliamentary elections will arise only later, when people will be living the everyday reality of the independent Slovak Republic governed by the freely elected HZDS.

**Eva Broklová: Československá
demokracie. Politický systém ČSR 1918-
1938**

Praha, SLON 1992, 168 s.

Jak nás autorka informuje v "Ediční poznámce", odborné, ale také širší veřejnosti se předkládá text, jehož základní teze byly formulovány už v závěru roku 1967, a to jako studijní materiál mezioborového týmu "Rozvoj politického systému". Upozornění, že jádro knížky Evy Brokové je více než čtvrtstoletí staré, by se ovšem nemělo chápat jako omluva, ale spíše jen jako povzdechnutí nad jevem, že politické dějiny v tomto prostoru často probíhají v pomalejším čase než dějiny intelektuální.

Ať už je tedy dnešní podoba textu důsledkem jakýchkoli úprav (přece jen je nelze vždy zcela přehlédnout), je třeba ocenit především to, co je na těchto úpravách zcela nezávislé. Tím míním dvojí: jak trvalou, do jisté míry nadčasovou platnost a zajímavost tématu, onu potřebnou, ale zároveň i velice zvláštní neaktuální aktuálnost popisu a výkladu politického systému 1. republiky i nezaújatého obnažování jeho předností i slabin, což vše knize propůjčuje hodnotu trvalejší. Informace a data ať historická, ať systematická, mají totiž vždycky svoji relevanci. Nepochybně také proto bude kniha velmi pozorně přijata nejenom odborníky z oblasti politických a právních dějin, sociálními filozofy, sociology, politology atd., ale i lidmi se zájmem o politiku čistě občanským. A dále je třeba ocenit aktuálnost v nejvlastnějším slova smyslu, danou naší současnou situací. Jejím základem jsou politické změny v naší zemi, proměny jejich institucí i orientací a je potřeba nalézt pevnější půdu pro porozumění těmto změnám.

Kniha má tři relativně samostatné části. První nadepsaná "Československý politický systém - základní charakteristiky" má své těžiště v historickém a systematickém výkladu základních postulátů prvorepublikánské ústavy a z nich vycházejícího stanovení vztahů mezi mocí zákonodárnou, výkonnou a

soudní. Je ukázáno jejich "poloautonomní" postavení a jisté pravomoci směrem k ostatním, které měly zakládat možnost kontroly moci a bránit jejímu případnému zneužití.

Vychází se tedy z klasického metodologického rozlišení tří složek politické moci, které ovšem vždy inklinovalo k jistému "potlačení" nejmenších politických "jednotek", totiž samotných občanů, jejich práv a zejména také jejich povinností, tj. např. využívání volebního práva, služby veřejnosti a jejich nepolitických aktivit a zejména výměny informací a osob mezi sférou politickou, podnikatelskou a akademickou. S tím pak souvisí také problém postavení profesionálních politiků a jejich nezávislosti. Systém tak pořád zůstává jakoby nadřazen individu. Vymezení politického systému se zde proto v zásadě kryje s pojmem státu a chápe se jako struktura všech politicky relevantních konkrétních vztahů mezi nositeli a adresáty moci v uspořádané společnosti (srv. např. s. 11). Autorka si sama dobře uvědomuje asymetrii mezi výčtem demokratických postulátů a mechanismů a mezi konkrétním průběhem politického dění a možnostmi jeho porozumění a při jeho výkladu do něj zahrnuje demokratický systém vlády, jak byl vymezen ústavou, dále systém politických stran, sféru demokratické kultury a v neposlední řadě také problém krize demokracie a způsoby jejího řešení (srv. k tomu např. s. 160). Jde tedy o soustavné zprostředkování toho, čemu se někdy také říká "vládní systém". Větší pozornost je přitom samozřejmě věnována mocenským (vertikálním) strukturám politiky než strukturám komunikativně konsenzuálním (horizontálním), které jsou důležité nejen v procesech legitimačních, ale zejména při prosazování konkrétních mocenských opatření. Patrně proto jsou také například otázky úřednických vlád a tzv. "pětky" (později "šestky" či "osmy") neustále vztahovány k otázce své ústavnosti a problematizovány jako do jisté míry "protiparlamentní" (v případě úřednických vlád) nebo dokonce jako "výraz tendencí k oligarchizaci demokracie" (v případě "pětky"). Jejich fak-

tická úloha pro stabilizující seberegulaci systému se však přitom nepřehlíží ani nepodceňuje (srv. k tomu např. s. 45).

I když samotné provedení tématu je v prvním plánu spíše "jen" narativní (resp. "popisné") než teoreticko-analytické ve vlastním slova smyslu, - což se zřetelně ukazuje např. na jisté instrumentalizaci kategorie demokracie, jejíž obsah by se neměl kryt jen s politickým systémem: pro budovatelskou generaci 1. republiky byla totiž také určitým světonázorově filozofickým zakotvením životního způsobu a každodenních projevů - patří k přednostem práce, že se pokouší ukázat nejen systémové, logicko-právní mechanismy fungování ústavy, zákonů a institucí, ale že tyto mechanismy programově líčí na folii historických událostí a historických zdrojů formování československé demokracie a především v jejich souvislosti s konkrétními a pragmatickými orientacemi jejich tvůrců. Viz např. poukaz na stupňovitost vzniku myšlenky samostatného státu během 1. světové války a s tím spojený Masarykův přechod od konceptu historického státního práva, v české předválečné politice ostatně široce akceptovaného, k argumentaci přirozeno-právní, vynucené ohledy na postavení slovenského národa v rámci zemí koruny svatoštěpánské (s. 19).

Neméně důležitá jsou např. také upozornění, doložená archivními dokumenty, na určitou setrvačnost společensko politických vztahů a zejména na "tradice ústavních poměrů z Rakouska-Uherska, na nichž se česká politika rovněž podílela a z nichž, a zejména z jejich praxe, mohla čerpat" (s. 22). Mnohdy se dokonce zdá, že politicky stabilizujícímu potenciálu předpisů a norem "starého režimu" by se měla věnovat větší pozornost, a to nejen v popěratové době. Poměrná nejednoznačnost "akceptování" převratových změn třeba v jednání nižších stupňů správy nebo dokonce při přípravě a prosazování ústavněprávních dokumentů se mi totiž zdá být důležitou jak pro naznačení jistého spontánního politického konzervatismu, tak i pro obecnější charakteristiku konzervativního výkladu vztahu starého a nového, tradice a pokroku, minulosti a přítomnosti, budoucnosti a původu, systému a možností jeho změny, a vůbec pro výklad konzervativ-

ního pojetí hodnoty společenské změny, jakkoli je třeba právě tento přístup vidět (a to jak v rovině praktické, tak teoretické) v jeho stabilizující síle, směřující do státotvorného budování. Podobně se také a ku prospěchu výkladu poukazuje na souvislosti historicko-ideové, na "morální" předpoklady vzniku československé demokracie, např. na přesvědčení tvůrců státu o relevanci dlouhého historického času (a v něm vytvářené české mentality), že totiž "demokratická forma je nejvhodnější pro český národ vzhledem k jeho úloze v uplynulých staletích, duchu národních dějin, historickému vývoji této země, současné struktuře obyvatelstva a politickým, sociálním a kulturním potřebám nového státu" (s. 16). Historicko-narativní zachycování předběžnosti a následnosti idejí, událostí, faktů, rozhodnutí a formulací je ovšem badatelsky někdy tak silné, že znejasňuje jejich hierarchii, jejich systémové postavení a synchronní relevanci. Zde autorka zůstává až příliš věrna cechu historickému, někdy dokonce na úkor přehlednosti a možná i na úkor přehledné srozumitelnosti pro neškolenou veřejnost.

Filozoficko-systémová legitimizace nového státu ideou demokracie, která programově navazovala na abstraktní demokratické postuláty, a to zejména ty, "které hrály rozhodující roli při vzniku americké demokracie" (s. 160), a která se republikánsky obracela proti monarchistickým režimům rozpadlého starého světa, tak byla v našem případě doplněna legitimizací historickou. Tím se nepochybně odlišovala od počátečních analogických pokusů v ostatních nástupnických státech poražených mocností, sdílela však s nimi neblahé spojení nacionalismu s demokratickými politickými formami.

Jako specifický znak a základ mocenských poměrů v československé parlamentní demokracii v meziválečném období autorka vyzvedá napětí mezi exekutivou a legislativou: "Centrum politické gravitace" bylo sice umístěno do parlamentu, ale "...parlament byl vládou prakticky soustavně omezován" (s. 28). Je však otázkou, do jaké míry je takovouto "převahu moci výkonné nad mocí zákonodárnou" možné považovat "v moderních státech" za samozřejmou, jak se to přece

jen zdá vyplývat z některých formulací (např. na s. 37), a do jaké míry tento stav souvisel s některými základnějšími rozpory, především nacionálními, ale možná i sociálně politickými, které novému státu do vínku daly prostor i doba, a které jsou v něčem analogické i pro situaci dnešní. Mám na mysli neexistenci státotvorné opozice, kterou si autorka jinak velice dobře uvědomuje, a potřebu vlády neustále se bránit silné negaci režimu ze strany jeho odpůrců, k nimž patřily nejen "národnostní menšiny, ale i značný díl 'vládnoucího národa', totiž komunisté a část slovenských luďáků" (s. 43). Tato opozice byla totiž nejen protivládní, ale především protidemokratická. V této situaci se pak může zdát pochopitelnou tendence k identifikaci vlády a režimu, z voleb vzešlé reprezentace a politického systému, který tyto volby vlastně umožnil. Důsledkem pak může být zvláštní druh obavy ze změny. Střídání zástupců voličů v zákonodárném orgánu se může zdát něčím velice sporným, něčím, co bude destabilizovat nejen režim, ale i celý stát: "V československých poměrech byla praktická nemožnost porážky koalice ovlivněna také tím, že vzhledem k existenci početné neloajální opozice (pravé i levé) a v druhém desetiletí státu zvláště vzhledem k neexistenci loajální opozice bylo nemožné vytvořit jinou koalici, než byla od roku 1929 tzv. široká koalice" (s. 38), zjišťuje autorka v poněkud jiném kontextu a ukazuje, jak z vědomí nezbytné soudržnosti a neexistence alternativních řešení vznikala potřeba nahrazovat demokratický princip většiny principem "jednomyslnosti pomocí vzájemných kompenzací" (s. 39), hledáním kompromisních řešení a vytvářením dohod na základě spojenectví. Československý systém "jediné možné většiny", jak to v roce 1927 nazval Emil Sobota, je ovšem něco jiného než splývání legitimacy a legality, které jako nejvyšší výraz moderní liberální demokracie z různých pozic osvětlovali třeba Max Weber a Carl Schmitt. Zdá se mi, že právě analýza nezprostředkovatelného rozdělení mezi vládou a opozicí, upozornění na nestátotvornost opozice i nebezpečí defetistického pojetí demokracie ve vládních stranách i ve vládě samé patří k nejzají-

mavějším, nejaktuálnějším a nejpotřebnějším výkladům knihy.

Celá analýza politického systému první republiky, od způsobů tvorby politické vůle, přes systém stabilizující práva prezidenta a jeho kontrolní funkce, přes konstrukci mocenského procesu v organizaci voleb, přes nezávislé soudnictví a prosazování lidských práv, ochrany menšin a pojetí jazykového zákona, přes decentralizaci veřejné správy, jakkoli třeba plná demokratická samospráva narážela na komplikovanou národnostní strukturu nebo dokonce přímo na neloajalitu menšin, nakonec směřuje k prokázání jeho životnosti a schopnosti zvládat vnitřní systémové krize.

Druhá část práce je věnována systému politických stran v Československu. Předmnichovská republika je přitom charakterizována jako "stát stran". Z hlediska plebiscitní demokracie tak sice představoval její neracionalizovanější formu, neboť na tvorbě politické vůle se podílely nejširší vrstvy obyvatelstva, zároveň byl ale podle autorky doveden až za tu mez, kdy začal do "určité míry" potlačovat "rysy Československé republiky jakožto parlamentní demokracie" (s. 74) a směřoval k jakési "diktatuře stran" ve veřejném životě. Projevovala se jako činitel dezintegrační a to tím více, že jejich dělení bylo do značné míry závislé na příslušnosti národní. Pluralitní stranický systém byl neustále oslabován velkým počtem stran, k jejichž množení přispíval také většinový volební systém. Autorka přitom upozorňuje, že jeho některé nedostatky, jako byla malá regenerace parlamentu a stranická rozdrobenost, které negativně působily na hodnocení i přijímání prvorepublikánského politického systému po druhé světové válce.

Zdůrazňujeme-li relativní samostatnost jednotlivých částí knihy, pak se to nejvíce týká té třetí, nazvané "Krise demokracie", a to zejména s ohledem na širší problematiku krize demokracie, která hranice historiografie překračuje směrem k politologii, sociologii a filozofii. Zároveň však v této části v určitém smyslu celá dramaturgie výkladu vrcholí. V tom smyslu, že "kategorie demokracie, kterou v nejširším a nejobecnějším smyslu chápeme jako kontrolovatelné

mocenské poměry, se jeví jako skutečný referenční systém bytí a nebytí první republiky, tj. fungující státní společnosti, její historie i jejího výkladu" (s. 10). Otázka jejího ztroskotání představuje pro český politický národ největší trauma století a jako nejzákladnější folie výkladu jeho dějin byla už použita několikrát. Jinou věcí ovšem je, jak je pojat a vysvětlen fenomén krize demokracie samotný. Zde se autorka pohybuje přece jen v příliš širokém a abstraktním rámci nechtěných a vedlejších efektů společenské modernizace, které sice asi platí pro většinu industriálních států první poloviny století, které ale nebyly vždy provázeny stejnými politickými a strukturními krizovými fenomény. Přes problematiku nezvládnutých temp ekonomického růstu je zde myšlenka krize demokracie spojena s tím výkladem, který na půdě konzervativní kulturní kritiky poprvé ve své "Vzpouře davů" zformuloval Ortega y Gasset a který pak badatelsky zproduktivnila H. Arendtová ve slavné knize "The Origins of Totalitarianism", tj. s problematikou vzniku masové společnosti a "masového státu" (s. 100). V této souvislosti se mi zdá být určitým nedostatkem, že se v práci nepřihlíží více také k dobovým domácím pokusům o reflexi této problematiky, třeba k J. L. Fischerově dvoudílné "Krizi demokracie". Jistě by bylo zajímavé upozornit také na malou Peroutkovu práci z konce dvacátých let "Kdo nás osvobodil", která zřetelně ukazuje nedomokratickou povahu tehdejšího politického diskursu, která je ale kromě toho užitečná také pro analýzu vztahu některých stran k instituci i osobě prezidenta.

Krise československé demokracie je viděna především z úrovně obecné krize demokracie, jež sama byla podle autorky způsobena krizí sociálních struktur, nevyvážeností ekonomického rozvoje a doprovázena ztrátou víry v demokracii (srv. např. s. 145). Pojem demokracie a její krize je třeba především zbavit některých dobových, ale i současných ideologických iluzí. Ukazuje se třeba, že tento pojem se v první řadě týká především forem politického života a že každá intervence obsahových vymezení a politických zájmů - jako třeba byly úvahy tzv. "radikálních demokratů" o možnostech "demokratizace vlastnictví", což je mimocho-

dem iluze navracející se v českém liberálním a demokratickém myšlení ještě hluboko v tomto století - tyto formy vlastně rozkládají. Demokracie tak ztrácí svůj charakter regulativního systému politických jednání, nadřazeného různým zájmům, partikulárním potřebám a jen reaktivním akcím ve sféře politiky a společnosti, přestává být něčím, co žije především z reflektovaného napětí ke své vlastní konkrétní realizaci. V pozdějším vývoji politické teorie byl proto pojem demokracie stále více spojován s problematikou "otevřené společnosti" a s popperovským nadřazováním pojmu svobody nad pojem pravdy, anebo je vykládán na základě určité politické antropologie. V těchto souvislostech se mi zdají některé autorčiny výklady o krizi demokracie přece jen badatelsky příliš abstraktní a taky poplatné historicismu "anatomické formuli", kde se na základě jedinečného výsledku konkrétního historického dění nebo procesu interpretuje obecná hodnota a relevance jeho východisek. Zcela zvláštní otázkou je pak koincidence vnitřní a vnější krize československé státnosti a oné obecné krize demokracie. Možnost ukázat problémy československého meziválečného vývoje jako individuální výraz obecné krize demokracie, způsobené krizí sociálních struktur a zmasověním společnosti rozhodně nedostačují pohledu z pozice dnešních zkušeností a připouštějí hlediska, která jsou v mnohém antikvovaná jako třeba, že "diktatury nacházejí svůj zdroj v nedostacích parlamentních demokratických režimů a zejména v jejich neschopnosti překonat výjimečné nesnáze... Diktatury jsou reakcí na neduhy liberalismu, zejména ekonomicko-sociální" (s. 101). Zdá se mi, že se tak přece jenom přehlíží nesmírná regenerativní schopnost liberálně demokratických systémů, které se na konci tohoto století přece jen výrazně prosadily proti všem pokusům o alternativní politická a ekonomická řešení, jak se pokusil ukázat třeba Francis Fukuyama ve slavném eseji (a později i v knize "Konec dějin"). Nehledě na to, že k diktatuře a totalitarismu směřovaly nejčastěji ty režimy, jejichž historická zkušenost s demokratickým řešením politických problémů byla relativně malá a krátká, ne-li vůbec žádná. Zdůrazňování vnějších a

vnitřních podmínek realizace demokracie, které se mohou postavit proti její koncepci, ať už se přitom poukazuje na zmasovění společnosti, na nerovnoměrnosti ekonomického vývoje nebo na problém národnostní, se pak nemusí zdát tak důležité jako otázka určitých duchovních, resp. kulturních předpokladů demokracie a zejména jako otázka vytváření demokratických mentalit. Je proto možné zcela souhlasit s autorkou, že "nedostatky demokratického vládního systému, jež bývají na 1. republice shledávány, je třeba vidět právě v souvislosti s problémy, na něž budování demokratického režimu naráželo, aniž bylo jeho nositelům dopřáno oddechu: odpor nečeských národností při založení státu byl vzápětí následován zeslabením zahraničně politickým, krátkou stabilizací vystřídal hospodářská krize a následující vzrůst pří-

mého ohrožení státu" (s. 114). Ale to platí také v tom smyslu, že se vlastně jedná pouze o uvedení důvodů "krátkého času" pro rozvoj a rozšiřování skutečně demokratických mentalit, které by mohly přežívat porevoluční rozklad demokratických institucí. Autorka to ostatně formuluje sama: "neřešení nebo aktuální nemožnost řešení podstatných rozporů vedly k likvidaci demokracie, aniž diktatura, totalitní režim pravý či levý, jež bývají nastoleny místo demokracie, skýtaly záruky ke zmírnění nebo odstranění zvláštních problémů; většinou jejich existenci jen potlačí. V případě Československa byla demokracie likvidována zvenčí, přičemž likvidace zevnitř proběhla jako dlouhodobý rozklad s peripetii zabírajícími celé desetiletí (s. 146).

Miloš Havelka

SOCIOLÓGIA

Časopis Sociologického ústavu SAV
Klemensová 19, 813 64 Bratislava, SR

Ročník 24,1992

Číslo 1-2:

KOVÁČ,D.: *Nacionalizmus v našom storočí*. BAČOVÁ,V.: *Národ a etnicita - nahliadnutie do niektorých koncepcií*. KAMENEC,I.: *Historická retrospektíva formovania židovskej národnosti v moderných slovenských dejinách*. ROŠKO,R.: *Slovenská otázka v šesťdesiatom ôsmom a dnes*. DIANIŠKA,I.: *Národnostné otázky v kontexte iných spoločenských problémov Slovenska v r.1990-1991*. MAREŠ,P. - MUSIL,L. - RABUŠIC,L.: *Fenomén moravanství*. SOKOLOVÁ,G.: *K jazykovej orientácii Slováku v národnostne smiešaných regiónoch Českej republiky*.

Číslo 3:

RAŠEK,A. : *K obsahu a systému civilní kontroly nad armádou*. PURKRÁBEK, M.: *Politická, sociálna a vojenská transformácia ČSA*. CVRČEK,J.: *K problematike mezilidských vzťahov v ČSA*. ŠKVRNDA,F.: *Sociálne aspekty fungovania a rozvoja vojenskej organizácie. Výučba sociológie na Vysokej vojenskej pedagogickej škole v Bratislave*. BALÍK,P.: *Sociologické problémy prípravy vojenských profesionálov*. FRIESSE,L.: *Mladý vojenský profesionál*. BLÁHA,K.: *Príspevok k dejinám českej a slovenskej sociologickej vojenskej*.

Číslo 4:

ROŠKO,R.: *Slovenská otázka v postkomunistickej obnove v občianskej spoločnosti*. STENA,J.: *Anatómia protestu a jeho empirické typy*. PLÁVKOVÁ,O.: *Ženy a rozvoj demokracie na Slovensku*. ČAMBÁLIKOVÁ,M.: *Zamestnanecké hnutie a kolektívne vyjednávanie*. SOPÓCI,J.: *Utváranie verejnej správy na Slovensku po novembri 1989 a hnutie za miestnu samosprávu*. Kolektív pracovníkov SÚ SAV: *Sociologické referendum o budúcnosti jadrovej energetiky na Slovensku*. FLACK,R.: *Koniec strany a čo ďalej?*

Číslo 5:

PAŠIAK,J.: *Od uzavretej k otvorenej spoločnosti*. STRUSSOVÁ,M.: *Problémy utvárania samosprávnosti sídiel na Slovensku*. GAJDOŠ,P.: *Sociálnopriestorové súvislosti vývoja Slovenska*. HAMM,B.: *Myslieť globálne a konať lokálne: globálne argumenty lokálnej reformy*. RITOMSKÝ,A.: *Kongenerický model merania spoločenskej atmosféry v sídle*.

Číslo 6:

PISCOVÁ,M.: *Rodina v situácii sociálnej odkázanosti. Kontexty a súvislosti*. GURÁŇ,P.: *Detstvo s otáznikmi*. HORNÁ,J.: *Feministické prístupy v sociológii rodiny*. FILADELFIOVÁ,J.: *Problém spoločného bývania rodín na Slovensku*. PLÁVKOVÁ,O.: *Stratégie žien v pracovnom a občianskom živote*. WEINHOLD,J.,B. - WEINHOLD,B.,K.: *Medzinárodné centrum pre výskum rodiny v Bratislave: príležitosť pre Slovensko*.

Objednávky na jednotlivé čísla a celý ročník prijíma SAP, spol.s r.o., P.O.BOX 57,nám.Slobody 6, 81005 Bratislava, SR. Cena jednotlivého čísla 29.-Ks, dvojčíslo 58.-Ks, a celý ročník 174.-Ks. Predplátne na rok 1993 je 174.- Ks.

Postoje českých a slovenských lokálních politických elit k transformaci společnosti

Zřejmě ještě delší dobu bude u nás jednou z nejdiskutovanějších otázek, zda rozdělení Československa je spíše výsledkem hry politiků nebo logickým vyústěním přirozené divergence vývoje jeho dvou odlišných částí v demokratických podmínkách.

Statistické údaje a výsledky sociologických výzkumů dokumentovaly rozdíly v demografickém, sociálně ekonomickém i kulturním vývoji obou republik již dávno před rokem 1989. Výzkumy veřejného mínění průběžně naznačovaly a poslední parlamentní volby definitivně potvrdily, že během posledních tří let nabyla jejich rozdílnost také politické dimenze.

Kromě běžných výzkumů postojů obyvatel a rozborů chování politických elit to dokládají i výsledky šetření zvláštní skupiny aktérů politického dění - lidí angažovaných v místní politice. Jde o vrstvu politiků, která zasluhuje větší pozornost, než je jí zatím věnována. Z hlediska zastávaných postojů totiž mnohem bezprostředněji než politické špičky reprezentuje jednak občany jako voliče, jednak členské základny politických stran.

Následující informace, založená na datech z šetření členů obecních a městských zastupitelstev konaného na přelomu let 1991/92 v České republice (1183 respondentů) a na Slovensku (330 respondentů). Šetření v České republice bylo provedeno v rámci výzkumného programu "Sociologické aspekty lokální demokracie - výzkum místní samosprávy" realizovaného v Sociologickém ústavu ČSAV v letech 1991-1992. Výzkum navazoval na mezinárodní srovnávací projekt "Local Democracy and Innovation". Finančně byl podpořen granty ČSAV, Norského ministerstva zahraničí a Norské výzkumné rady pro aplikované sociální vědy (NORAS). Členy výzkumného týmu byli Daniel Hanšpach, Ondřej Hubáček, Michal Illner (koordinátor projektu), Jiří Patočka a Zdena Vajdová.

Spolupracovali Dušan Drbohlav a Lenka Pitrová. Je příspěvkem k rozšíření spektra pohledů na příčiny zániku Československa tímto směrem.

Uvedené šetření zjišťovalo kromě jiného i postoje vztahující se ke způsobu řešení aktuálních problémů a k průběhu transformace společnosti. Některé z nich poměrně dobře dokreslují hodnotové či postojové pozadí politické orientace respondentů:

1. Otázka sloužící původně k identifikaci postmaterialistické hodnotové orientace, v níž respondenti volili podle důležitosti dvě ze čtyř možností: (a) "Udržet v zemi pořádek", (b) "Dát lidem větší možnost mluvit do důležitých politických rozhodnutí", (c) "Čelit růstu cen" a (d) "Chránit svobodu slova". V našich podmínkách však tato otázka vypovídá spíše o preferenci buď stabilizace demokratického systému a teprve následného řešení současných problémů jemu odpovídajícími prostředky, nebo okamžitého řešení problémů administrativními zásahy státu. Pro potřeby analýzy z ní byla vytvořena proměnná *Paternalismus*, indikující paternalistickou orientaci respondentů, o dvou kategoriích: 1. "Ne" (obě nebo první volba možností b, d) a 2. "Ano" (obě nebo první volba možností a, c).
2. Otázka, zda je správné, aby bohatší oblasti přispívaly na rozvoj chudších, indikuje názor na přerozdělování prostředků ve společnosti. Z otázky byla vytvořena proměnná *Egalitářství* s kategoriemi: 1. "Ne" (odmítnutí přerozdělování) 2. "Ano" (souhlas s přerozdělováním).
3. Z otázek týkajících se zařazení sexuální výchovy do školní výuky a legalizace potratů byla zkonstruována proměnná *Konzervatismus*, indikující sociální konzervatismus s kategoriemi: 1. "Ne" (souhlas s obojím) a 2. "Ano" (odmítnutí alespoň jednoho).
4. Otázka po významu známostí s důležitými lidmi pro dosažení úspěchu v životě indikuje roli konexí ve společnosti. Otázka byla transformována do proměnné *Klientelismus* s kategoriemi: 1. "Ne" (malý význam konexí) a 2. "Ano" (velký význam konexí).

Jako první krok analýzy těchto postojů se zastupitelstev v České republice a na Slovensku logicky nabízí jejich porovnání u členů

Tabulka 1. Vybrané postoje členů zastupitelstev v České republice a na Slovensku (podíl respondentů, kteří uvedli příslušnou odpověď v %)

	Paternalismus Ano*	Egalitářství Ano	Konzervatismus Ano*	Klientelismus Ano*
Česká republika	59	29	9	58
Slovensko	75	33	25	76

*) Hladina významnosti $\chi^2 = 0,00$

Údaje v tabulce ukazují, že členové zastupitelstev na Slovensku jsou paternalističtější, egalitářtější a konzervativnější. Charakterizují také více společnost jako klientelistickou. Jejich politická orientace je tedy výrazněji profilována kombinací prvků levicových (paternalismus, egalitářství), křesťanských (konzervatismus, paternalismus) a tradičních a nacionálních (klientelismus).

Čím je ovšem tato specifická kombinace postojů členů zastupitelstev na Slovensku dána? Tím, že je mezi nimi více členů nebo sympatizantů levicových, křesťanských a národních stran, nebo tím, že uvedené rysy se ve slovenské kultuře, v hodnotovém systému slovenské společnosti jako celku prosazují

výrazněji a ovlivňují více mínění lidí bez ohledu na jejich politické zaměření?

Odpověď naznačuje srovnání postojů českých a slovenských členů zastupitelstev inklinujících k obdobným politickým stranám. Inklinaci k politické straně, zjišťovanou pomocí otázky, kterou stranu by respondent volil, kdyby byly parlamentní volby, vyjadřuje zařazení respondenta do jedné z pěti skupin: 1. "Občanské pravicové strany" (ODS, ODA, DS), 2. "Křesťanské strany" (KDS, KDÚ-ČSL, KDĤ), 3. "Strany středu" (OF, OH, ODÚ-VPN), 4. "Levicové strany" (KSČM, ČSSD, HZDS, SDL, SZ) a 5. "Národní strany" (HSD-SMS, SNS, Egyuttel).

Tabulka 2. Vybrané postoje členů zastupitelstev v České republice a na Slovensku podle politické inklinace (podíl respondentů, kteří uvedli příslušnou odpověď v %)

	Paternalismus Ano*	Egalitářství Ano*	Konzervatismus Ano*	Klientelismus Ano*
Č-Pravice	53	28	8	52
S-Pravice	67	38	8	77
Č-Křesťanské	61	35	41	59
S-Křesťanské	80	36	75	72
Č-Střed	55	38	4	57
S-Střed	81	18	17	79
Č-Levice	63	34	4	56
S-Levice	80	45	9	79
Č-Národní	66	48	7	79
S-Národní	60	23	15	81

*) Hladina významnosti $\chi^2 = 0,00$

V některých případech se na sebe nepochybně politická inklinace a specifické postoje silně váží, jako například konzervatismus u křesťanských stran v obou republikách. Celkově jsou ale, až na malé výjimky, rozdíly mezi českými a slovenskými zastupiteli obdobné politické orientace dost velké.

Ze čtyř použitých indikátorů charakterizuje nejvíce diferencí přístupů k politické a ekonomické reformě postoj k paternalismu. Zbývající tři se méně vztahují k základním principům nově vytvářeného společenského systému a postihují spíše jeho sekundární či

odvozené parametry. O zdrojích rozdílnosti přístupů k vytváření nového politického systému a k ekonomické reformě v obou republikách proto může v daném kontextu vypovídat především analýza vlivu různých faktorů na postoje k paternalismu. Chceme-li zjistit, zda se tyto zdroje nalézají spíše v současné politické orientaci české a slovenské populace nebo v jejich kulturních specifitách, půjde samozřejmě v první řadě o vliv politické inklinace a příslušnosti k republice.

Tabulka 3. Log-lineární model vztahů mezi příslušností k republice (REP), politickou inklinací (STRANA) a postojem k paternalismu (PATERNALISMUS)

	df	L ²	p
<i>Testy nulových efektů interakcí K-tého řádu</i>			
1	6	937,929	0,0000
2	9	247,679	0,0000
3	4	5,312	0,2567
<i>Testy parciálních asociací</i>			
REP*STRANA	4	198,477	0,0000
REP*PATERNALISMUS	1	16,896	0,0000
STRANA*PATERNALISMUS	4	11,302	0,0234
<i>Odhad parametrů</i>			
Česká rep. - Obč. pravice			1,13*
Česká rep. - Křesťanské			-0,30*
Česká rep. - Střed			0,06
Česká rep. - Levice			-0,05
Česká rep. - Národní			-0,84*
Česká rep. - paternalismus			-0,16*
Obč. pravice - paternalismus			-0,17
Křesťanské - paternalismus			0,10
Střed - paternalismus			0,04
Levice - paternalismus			0,12
Národní - paternalismus			-0,09

*) Standardizovaná hodnota koeficientu > 1,96

Výsledky potvrzují odlišné rozložení politických sil v obecních zastupitelstvech v České republice a na Slovensku. V České republice je patrná mnohem silnější podpora pravicových stran, na Slovensku stran křesťanských a národních. Údaje z šetření ovšem neodpovídají zcela současné politické orientaci slovenské populace, která se od komu-

nálních voleb i od doby konání šetření změnila. Dnes se vyznačuje slabší podporou křesťanských stran a hlavně díky vzestupu HZDS silnější podporou stran levicových. I tak se ale ukazuje jako značně nepřesné běžně uváděné konstatování, že u české populace převažuje pravicová orientace zatímco u slovenské orientace levicová.

Odhlédneme-li od nekonzistence postojů obyvatel i programů politických stran a nevykrytalizovanosti politické scény, kvůli nimž u nás není použití standardní škály politické orientace platící více méně ve stabilizovaných demokraciích příliš spolehlivé, je zřejmé, že politická diferenciacie České republiky a Slovenska je složitější a nelze ji v úplnosti vyjádřit na podobné jednoduché škále.

O to zajímavější je druhý poznatek, že při utváření klíčového postoje k politické a ekonomické reformě společnosti hraje důležitější roli příslušnost k republice než politická inklinace. Právě tento poznatek podporuje hypotézu, že politická dimenze

odlišností české a slovenské populace nespočívá jen v jiné politické orientaci, ale má hlubší, kulturní kořeny. Nikoliv momentální obliba jednotlivých politiků a pozice politických stran v parlamentech a vládách, ale odlišná situace a odlišné kulturní klima způsobují nekomplementaritu vývoje České a Slovenské republiky.

Přínejmenším se tak potvrzuje, že zbavíme-li úvodní otázku propagandistického nádechu, nezbyvá než hledat na ni odpověď primárně v analýze dlouhodobě existujících rozdílů mezi Českou a Slovenskou republikou a teprve následně v interpretaci chování jejich politických reprezentací.

Ondřej Hubáček

Dopad ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva ČSFR

Výskumný ústav práce a sociálnych vecí, Bratislava, uskutočnil v uplynulých rokoch viacročný kontinuálny prieskum postojov obyvateľstva, ktorý sa týkal dopadu ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva.

V súčasnosti sú k dispozícii výsledky troch etáp tohto prieskumu realizovaného na celom území ČSFR formou dotazníkových rozhovorov, pritom osobitne v ČR a osobitne v SR. Prvá etapa prieskumu bola realizovaná v decembri 1990, teda v situácii ešte pred spustením liberalizácie cien. Výberovú vzorku respondentov tvorilo 950 osôb zo 7 okresov ČR a 735 osôb zo 7 okresov SR, lokalizovaných v celej ČSFR. Druhá etapa prieskumu bola realizovaná v júli 1991, prakticky v situácii s polročnou a teda krátkodobou novou spotrebiteľsko-hospodárskou skúsenosťou obyvateľstva. Výberovú vzorku respondentov tvorilo 798 respondentov z 8 okresov ČR a 787 respondentov z 8 okresov SR vybraných podľa rovnakých princípov ako v prvej etape. Tretia etapa prieskumu bola realizovaná v apríli 1992, v situácii tesne pred júnovými parlamentnými voľbami, kedy obyvateľstvo už dlhodobejšie žilo podľa spotrebiteľského modelu ino-

vovaného cenami. Výberovú vzorku i v tomto prípade tvorilo 796 respondentov z 10 okresov ČR a Prahy a 784 respondentov z 9 okresov SR a Bratislavy.

Celkové zameranie prieskumu

Prieskum bol koncipovaný tak, aby sa získali informácie o vnímaní vlastnej sociálnej situácie v domácnostiach a identifikovali ekonomické podmienky ich spotrebiteľského správania.

Sociálnu situáciu skúmaných sme definovali ako ich pozíciu v sociálnom systéme spoločnosti, s ktorou sú spojené určité úlohy, povinnosti, ale aj očakávania. Vo výskumnom zámere išlo teda o konkretizáciu správania, ktoré je vyvolané sociálno-ekonomickou transformáciou spoločnosti a jej dopadom na aktuálne životné podmienky domácností.

Sociálnu situáciu obyvateľstva sme tak definovali ako faktickú pozíciu skúmaných v štruktúre spoločnosti. S tou sa spájajú určité postoje k hodnoteniu životnej úrovne, k hospodárskym procesom v domácnosti, ako aj k spotrebným aktivitám rodiny.

Z uvedeného zámeru vyplýva, že akcent bol na subjektívnom vnímaní týchto procesov a činností, v ktorých sa na jednej strane odrážajú základné hodnotové vzory populácie, ale i zmeny uskutočňované v spoločnosti.

Výsledky analýzy

Z analýzy získaných údajov vo všetkých troch etapách výskumu vyplýva, že vnímanie sociálnej situácie v domácnostiach je výrazne diferencované a je zrejme aj prejavom reálnej sa diferencujúceho postavenia skúmaných v štruktúre spoločnosti.

Za jeden a pol roka spoločenskej transformácie, pri zohľadnení zásadných zmien v ekonomike (odstránenie dotácií cien, liberalizácia, zmeny v zamestnanosti, rozvoj podnikateľských aktivít populácie) sa postupne znižuje početnosť populácie, ktorá vníma uspokojovanie svojich potrieb pod hranicou životného minima, ako i na jeho úrovni. Táto úroveň uspokojovania potrieb sa o niečo intenzívnejšie vníma na Slovensku, čo zodpovedá i simuláciám štatistických dát. Vcelku však možno uvažovať o určitej stabilizácii sociálnej situácie skúmanej populácie v procesoch meniacej sa spoločnosti v období konania prieskumu.

Súčasne realizované kroky transformácie sa razantnejšie prejavili "v posune" určitých skupín obyvateľstva do pásma s vyššou životnou úrovňou, pričom posun bol v oboch republikách asi trojnásobný, s miernou prevahou v ČR. (ČR z 10,1 % na 36,7 %; SR z 12,4 % na 31 %.) Ukazuje sa, že v životných procesoch obyvateľstva sa akási fáza strachu z vlastného ohrozenia existencie postupne nahrádza fázou adaptácie a aktívnejšieho prístupu k rozpočtovým, finančným a hospodárskym aktivitám v domácnosti.

Sociálnu situáciu obyvateľov dokumentuje aj vzťah disponibilných príjmov domácnosti k vymedzenej škále životných potrieb. Ukázalo sa, že vzrástol podiel obyvateľov, ktorí majú dostatok finančných prostriedkov, nemusia šetriť a žijú v podstate podľa svojich predstáv (v SR zo 4,7 % na 6,5 %; v ČR z 8,5 % na 8,8 %). Súčasne s týmto pohybom do pásma vyššieho štandardu životnej úrovne sa posúvala časť obyvateľov do situácie, ktorú možno charakterizovať ako existenčné minimum, ba až núdzu a biedu (v ČR to bolo v r. 1992 5,8 %, na Slovensku 10,3 % respondentov).

Diferencované vnímanie sociálnej situácie obyvateľov sa prejavilo i v reflektovaní pocitov chudoby. Väčšina skúmaných (viac

než 45 %) subjektívne reflektuje chudobu nie ako "absolútny nedostatok", ale ako nenaplnenie predstáv o saturácii svojich životných potrieb pri niektorých životných situáciách. Reflexia chudoby tak nie je podmienená len dostupnosťou finančných prostriedkov, individuálnou škálou životných potrieb, náročnosťou na úroveň ich uspokojovania, ale aj sociálnou klímou, konfrontáciou s okolím a pod.

Subjektívne pocity chudoby sa u obyvateľov odlišovali nielen v dôsledku ekonomických podmienok života (disponibilný príjem, svojpomoc v rodine ako zdroj dodatočných príjmov, podnikateľské aktivity a pod.), ale tieto rozdiely boli ovplyvnené aj niektorými demografickými faktormi, ako je vek, početnosť rodiny a pod. Je zaujímavé, že predpoklad o výrazne rastúcom vplyve počtu detí v rodine (2, 3 deti) na intenzívnejšie pociťovanie chudoby sa ani v českých, ani v slovenských domácnostiach neprejavil.

Z uvedených poznatkov vyplynuli teda niektoré odlišnosti v reflektovaní sociálnej situácie u českej a slovenskej populácie. Odlišne sa vníma dopad ekonomických zmien na aktuálnu životnú úroveň domácností s tým, že obyvateľstvo na Slovensku tento pokles považuje za viac nepriaznivý. Popri reálnej existujúcich rozdieloch v životných podmienkach českých a slovenských domácností sú tieto odlišnosti ovplyvnené i odlišnými predstavami o naplnení štandardu a nadštandardu uspokojovania základných potrieb a potrieb za touto hranicou. Určité nadhodnotenie slovenskej populácie potreby minimálneho príjmu pre uspokojovanie základných potrieb v porovnateľných rodinách môže svedčiť aj o tom, že v meniacej sa situácii na trhu práce, s rastúcimi nárokmi na výkon, obyvatelia SR uvažujú skôr o substitúcii málo efektívnych prác v domácnosti dodatočne získanými finančnými zdrojmi.

Pri porovnávaní postojov slovenskej a českej populácie k dopadom ekonomickej reformy na ich sociálnu situáciu možno tiež uvažovať o pomerne silnom vplyve tradičných vzorov správania. Na jednej strane tieto vzory tendujú skôr k racionálnejším formám života, so silnejšími kultúrnymi návykmi, na druhej strane skôr k tradičným životným vzorom utváraným v širšej rodine, v kon-

frontácii s okolím, so silnou fixáciou na uspokojovanie základných potrieb.

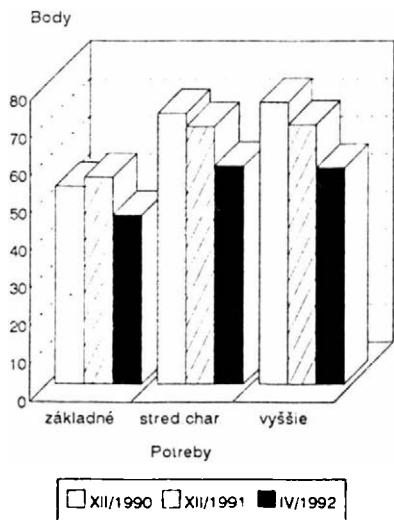
Výsledky prieskumu v oblasti sociálno-ekonomického správania sa populácie ďalej ukázali, že zatiaľ čo v ČR sa začínal v polovici r. 1992 presadzovať už trend určitého obratu a návratu k "normálnemu" spotrebiteľskému správaniu sa obyvateľov, v SR pretrvával trend stagnácie vychýleného úsporného modelu spotrebiteľského správania sa obyvateľov. Nadalej však platí, že zabezpečovanie určitého štandardu životnej úrovne je na nižšej úrovni v oboch republikách, pričom ešte horšia situácia je na Slovensku.

S danou situáciou sa obyvatelia snažia vyrovnávať - už nielen uskromňovaním sa v spotrebe, ale začínajú aj sondovať, kde to uskromňovanie nie je až tak nutné. V tejto sondáži - pre dané domácnosti dosiaľ nového a neprebádaného terénu - ďalej pokročili obyvatelia ČR. Zatiaľ čo na začiatku liberalizácie cien obyvateľstvo ČR prejavilo oveľa vyššiu mieru potreby uskromňovať sa v spotrebe (predpokladalo veľmi silný zásah

do vtedy aktuálnej štruktúry uspokojovania potrieb v domácnosti) než obyvateľstvo SR, postupne sa situácia menila, až v polovici r. 1992 je deklarovaná miera uskromňovania vyššia v SR než v ČR (pri súbežnom mierom poklese tohto ukazovateľa aj v SR).

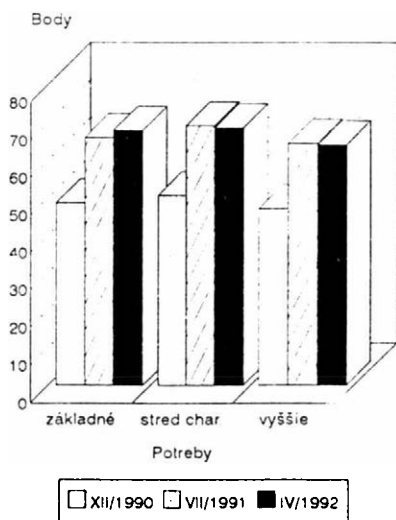
Napriek pozitívnemu rysu, ktorý ukazuje trend znižovania potreby uskromňovania sa v spotrebe domácností, predsa však absolútna hodnota aktuálnej potreby uskromňovania sa domácností je k danému dátumu ešte stále veľmi vysoká. Prakticky zo sledovaných 14 položiek len 2 sa vyhýbajú príkazu doby obmedzovať spotrebu - a tými sú záujmy detí a bývanie (v oboch republikách). V prípade uspokojovania záujmov detí sa v tomto možno odvolať na dlhodobu presadzovanú a kultúrne hlboko zakorenenú preferenciu zabezpečenia detí v rodinách našich národov aj za cenu odopretia si spotreby dospelých. V prípade bývania je otázka zložitejšia a snáď súvisí s potrebou zachovania aspoň nejakej "istoty" v súčasnosti tak "zneistených" ďalších oblastí života - práce, cien atď.

Miera uskromňovania sa obyvateľov ČR a SR
podľa jednotlivých druhov potrieb
Situácia v ČR

(100b = úplne uskrom. sa, 50b = čiastočne uskrom. sa, 0b = bez uskrom. v priemere za 1 položku daných druhov potrieb)

Miera uskromňovania sa obyvateľov ČR a SR
podľa jednotlivých druhov potrieb
Situácia v SR

(100b = úplne uskrom. sa, 50b = čiastočne uskrom. sa, 0b = bez uskrom. v priemere za 1 položku daných druhov potrieb)

Výsledky prieskumu nepotvrdili ani avizované prehlbovanie diferenciácie v spotrebe (resp. uvedomovanie si tejto diferenciácie) nejako zvlášť drastickým spôsobom. Vplyvom zlepšovania objektívnej situácie k danému dátumu sa obyvateľstvo už zorientovalo a diferenciácia spotreby medzi pauperitnými sociodemografickými skupinami nachádzajúcimi sa v konsolidovaných a demograficky perspektívnejších pomeroch (slobodní, mladší, z úplných rodín, vzdelanejší) sa zmierňovala. Dokonca boli zaznamenané niektoré indikácie stratifikácie životnej úrovne obyvateľstva ČR ale aj SR na iných než socio-demografických princípoch (najmä kategória podnikateľov reprezentuje takúto indikáciu), čo možno len kvitovať, ak dife-

renciácia spoločnosti má sledovať výkonnostné atribúty. Keďže aj v prípade obyvateľov SR diferenciácia v uspokojovaní potrieb ani podľa predchádzajúcich prieskumov ani teraz nebola nejako výrazne pocitovaná, resp. zostáva na približne rovnakej úrovni, možno hovoriť len o potrebe zvýšeného záujmu pauperitných skupín o uspokojovanie základných potrieb a u bohatších skupín o uspokojovanie vyšších potrieb. Prakticky pretrváva limitujúci vplyv základných potrieb na štruktúru spotreby domácností v oboch republikách, z ktorého sa len čiastočne vymaňujú niektoré skupiny populácie - bohatší, vzdelanejší atď.

Rastislav Bednárík, Silvia Valná

Filosofický časopis

vědecká revue otevřená pluralitě filosofických názorů

**Nabízí vážným zájemcům o filosofii
v jejím nejpůvodnějším smyslu -
totiž jako hledání moudrosti,
pravdy, dobra, krásy
a smyslu života -
hodnotné studie,
překlady, informace,
recenze a zprávy.**

Vychází 6x ročně
v rozsahu 176 stran
Cena 28 Kč
celoroční předplatné 140 Kč
Vydává Filosofický ústav AV ČR

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá
redakce časopisu:
Jilská 1, 110 00 Praha 1

Rok 1992 - Kalendář událostí

Zkrácená verze chronologie událostí roku 1992 v ČSFR, tematicky připravená pro česko-slovenské číslo Sociologického časopisu, zpracovaná z podkladu 71 stran nekomentované chronologie pro připravovanou československou politickou ročenku a pro pokračování publikace "Czechoslovakia" in Political Data Yearbook 1992, Editors Ruud Koole & Peter Mair, vydávané každoročně jako Special Issue of European Journal of Political Research. Připravili A. Vácha a L. Brokl, Sociologický ústav AV ČR.

Leden

7. Výbory FS neschválily prezidentovy návrhy o možnosti vydávat zákonná opatření prezidentem v případě rozpuštění parlamentu a o zřízení Federální rady.
10. Neoficiální delegace vládní koalice SR předložila ČNR návrh nové preambule smlouvy mezi ČR a SR. Jednání Havel - Černogurský v Tatrách.
14. Prezidentovy návrhy zákona o změnách FS a o zřízení Federální rady výbory nedoporučily k projednání ve FS.

Únor

6. Jednání předsednictev národních rad. V. Dlouhý na tiskové konferenci: V otázce dvou centrálních bank na území ČSFR neustoupíme.
7. Poslanci ČNR a SNR jednali v Milovech za účasti guvernéra SBČS Tošovského a ministra hospodářství Dlouhého.
8. D. Burešová a F. Mikloško po jednání ČNR a SNR v Milovech: vznikl oboustranně přijatelný návrh smlouvy mezi ČR a SR.
11. Formulace 1. článku v základních ustanoveních smlouvy z Milov vyvolala výhrady klubů ODA, KDU, KDS a ODS v ČNR.
13. Hlavní vojenský prokurátor Kříženecký informoval branně bezpečnostní výbor SN FS o dopisu ohlašujícím vznik Slovenské osvobodovací armády. Rozkol KDH při hlasování předsednictva SNR o návrhu smlouvy z Milov. Branně bezpečnostní výbor SNR jednal o činnosti V. Mečiara ve funkci ministra vnitra SR.

14. Jednání Burešová - Mikloško o důsledcích hlasování předsednictva SNR o milovské smlouvě.
17. Obnoveno jednání společné schůze FS. Místopředseda SNR Klepáč (KDH) proti dohodě z Milov.
18. Ve FS neschválena novela tří hlav ústavy (ve slovenské části SN chyběly 3 hlasy).
19. V. Mečiar odmítl nařčení ze spolupráce s StB.
20. Poslanci SNS, HZDS a SDE obstrukcí zabránili hlasování o usneseních ke zprávě Komise 17. listopadu.
22. J. Černogurský po jednání rady KDH prohlásil, že k rozštěpení strany nedojde. KDH má námitky k textu z Milov.
23. Vyjádření A. Dubčeka k aféře "Doktor" (údajná spolupráce Mečiara s StB).
24. Na programu 22. schůze SNR je jednání o dohodě z Milov.

Březen

2. Prezident odvolal generálního prokurátora ČSFR I. Gašparoviče.
3. Rada KDH vydala komuniké o absenci funkční jednoty hnutí.
6. FS jedná o novele ústavního zákona o federaci a kompetencích.
7. Rozdělení KDH. Vznik Slovenského KDH v čele s J. Klepáčem.
10. Slovenská část SN FS nepřijala dvě novely ústavního zákona o federaci. Federální vláda jednala o konfliktu zájmů.
11. Setkání D. Burešové a F. Mikloška: vzhledem k začínající předvolební kampani není vhodná doba pro jednání předsednictev ČNR a SNR. Prohlášení české vlády k výročí 14. a 15. 3.

- Celonárodní shromáždění Slováků na nám. SNP organizované Maticí slovenskou - požadavek, aby SNR přijala deklaraci o svrchovanosti Slovenska.
15. Shromáždění nacionalistických Slováků organizované J. Pánisem.
 19. Dvoudenní pracovní pobyt prezidenta Havla na Slovensku. Předpoklad rozvoje Slovenska podle NEZES, doporučení přijetí deklarace o svrchovanosti a ústavy.
 20. Pokračování prezidentovy návštěvy na Slovensku. ČNR rozhodla o zřízení ministerstva mezinárodních vztahů ČR.
 24. Předseda branně bezpečnostního výboru SNR F. Javorský: agent StB "Doktor" je V. Mečiar. V SNR neprošel návrh na vyhlášení svrchovanosti. SNR jedná o zprávu branně bezpečnostního výboru a o cause "Doktor".
 25. SNR schválila zprávu o činnosti slovenského ministerstva vnitra.
 30. V. Mečiar: obvinění ze spolupráce s StB je snahou o jeho diskreditaci. J. Čarnogurský na mimořádném sněmu KDH vyloučil povolební koalici s HZDS. J. Klepáč (SKDH): K plnoprávnému postavení Slovenska je nutné přijmout deklaraci svrchovanosti a ústavu SR. Předsedou Sociálně demokratické strany Slovenska se stal A. Dubček. 1. sjezd SDL. P. Weiss: vládní koalice nedodrží volební sliby.

Duben

1. V. Oberhauser předkládá v SNR návrh na vyhlášení svrchovanosti Slovenska. Schůze přerušena do 24. 4.
10. Návštěva prezidenta Havla na východním Slovensku. M. Čalfa: USA má negativní postoj k eventuálnímu rozdělení ČSFR. Postoje koalice ODÚ, KDH, DS, SKDH, MOS k případnému projednávání deklarace svrchovanosti v SNR.
14. Začala poslední schůze FS ve volebním období. Projev V. Havla. Ministr Dobrovský v Bratislavě: armáda nezasáhne do státoprávních sporů, redisklace pokračuje podle plánu.
15. FS rozhodlo o dvoukolové volbě prezidenta.
26. 2. kongres ODS: uzavřena volební koalice s DS v SR. 23. plénum SNR odložilo jednání o svrchovanosti Slovenska.

28. Doplnění předsednictva SNR z 21 na 26 členů (13 vládní strany, 13 opozice).
30. Ukončena 22. (poslední) společná schůze FS.

Květen

3. Oslavy u mohyly M. R. Štefánika v Brezové pod Bradlom.
4. Jednání české vlády o zveřejňování spolupracovníků StB. Stanovisko Syndikátu novinářů ČR. V. Havel přijal delegaci Sociálně demokratické strany Slovenska v čele s A. Dubčekem a delegaci HZDS v čele s V. Mečiarom.
5. Česká vláda schválila návrh zákona o zveřejnění některých občanů - spolupracovníků StB.
6. Summit Visegrádské trojky v Praze. Podle P. Rychetského Mečiarova představa budoucího vývoje Slovenska, kterou přednesl na Hradě, nevyhnutně vede k rozpadu státu.
7. Maďarská vláda rozhodla o vypovězení smlouvy s ČSFR o výstavbě vodních děl na Dunaji. SNR neschválila třípětinovou většinou deklaraci o svrchovanosti Slovenska. Dnem 7. 5. 1992 ukončil prezident poslední zasedání FS.
11. Stanovisko legislativní rady vlády ČSFR: společný stát může zaniknout pouze referendem.
12. Projev prezidenta V. Havla k zahájení předvolební kampaně.
14. Rozhovor V. Mečiara s vybranými novináři: HZDS nepodpoří současnou federální vládu, po volbách Mečiar nepřijme federální křeslo, úvahy o povolební koalici.
18. Zahájení kupónové privatizace.
20. Návštěva V. Havla na jižním Slovensku.
26. V. Havel zveřejnil svoje lustrační materiály. Nezávislá komise při FMV: Havel nebyl nikdy vědomým spolupracovníkem StB.
28. Centrum pro sociální analýzu na Slovensku: 62 % obyvatel Slovenska preferuje společný stát v různých formách. V. Havel na středním a východním Slovensku.

Červen

2. Předvolební projev prezidenta V. Havla ke spoluobčanům, jeho výzva ke slovenským voličům.
3. Většina politických stran podporuje kandidaturu V. Havla na úřad prezidenta. V. Mečiar odmítl na tiskové konferenci odpovídat novinářům, kteří "o něm píší lži".
4. Komise Kongresu USA: většina Čechů si přeje společný stát, nejsou připraveni k jeho zachování použít síly, pokud tedy slovenský lid zvolí nezávislost, bude ČSFR rozdělena.
5. Ve 14.00 začínají parlamentní volby. (5. a 6. 6.)
9. V. Klaus po jednání s HZDS v Brně: HZDS nejde o společný stát, ale o obranné společenství.
11. Plánované setkání Havel - Mečiar se neuskuteční. Mečiarovy výhrady k V. Havlovi. Závěrečné zasedání volebních komisí. Jednání o sestavení české vlády.
12. Po jednání ODS - HZDS v Praze potvrdili slovenští představitelé, že usilují o členství Slovenska v mezinárodních organizacích včetně OSN. Místopředseda ODS Macek: Při příštím setkání se bude hovořit buď o federaci, nebo o rozdělení státu. Setkání Mečiara s J. Horákem (ČSSD), L. Dvořákem (ČSS) a J. Svobodou (KSČM). Podle dohody by měl parlamentu předsedat poslanec navržený HZDS. Setkání předsedů KDS, ODA, KDU-ČSL, ČSSD, LSU a HZD-SMS u předsedy ODS V. Klause. Představitelé stran vyjadřují podporu dosavadnímu jednání ODS - HZDS. Tisková konference V. Mečiara jen s vybranými novináři. HZDS má program konfederativního soužití, je však pro zachování federálních orgánů, dokud občané SR nerozhodnou o formě státoprávního uspořádání.
13. V ČR je referendum zbytečné, protože žádná strana společný stát nezpochybňuje. J. Prokeš (SNS): Čím budou rozhovory mezi ODS a HZDS neúspěšnější, tím víc nás to těší. Večer náhle HZDS zrušilo setkání s ODS plánované na 14. 6. pro nepředpokládaně prodloužené zasedání předsednictva strany, které definitivně rozhodlo nepodporovat volbu V. Havla na prezidentský úřad.
14. HZDS odmítá setkání s ODS během návštěvy Prahy 15. 6. a navrhuje termín 17. 6.
15. V prohlášení podporuje 50 osobností veřejného života z Čech a Moravy novou českou reprezentaci a V. Havla. Jednání Havel - Mečiar o pohledu HZDS na průběh koaličních jednání.
16. Rozhovory o podobě nejvyšších orgánů SNR zahájily HZDS, SDL, SNS a MKDH.
17. Jednání delegací ODS a HZDS v Praze. Dohoda o složení desetičlenné federální vlády. HZDS se přiklání k zásadě "každý důsledně za své". V rozhovoru s V. Havlem vyslovili představitelé slovenských parlamentních stran (SDL, SSDS, MKDH) podporu společnému státu. Setkání V. Havla s V. Klausem a V. Mečiarem.
18. Politické konzultace s V. Havlem o budoucím státě za účasti představitelů KDH, ČSSD a KDU-ČSL.
19. Jednání reprezentací ODS a HZDS v Bratislavě.
20. V Bratislavě přijata dohoda mezi ODS a HZDS a zásady programového prohlášení vlády. Do 30. 9. 1992 má dojít k dohodě mezi národními radami o státoprávním uspořádání.
22. Text politické dohody mezi ODS a HZDS. Jednání kolem složení federální a české vlády.
23. Podle V. Havla je nejdemokratičtější a nejmravnější cestou k rozchodu referendum, lze však akceptovat i jiné ústavní způsoby. Ustavující schůze SNR, předsedou zvolen I. Gašparovič.
24. V. Mečiar jmenován předsedou slovenské vlády, v níž je 11 členů HZDS, 1 člen SNS a jeden nezávislý generál. Ve FS se sešlo politické grémium a vyslovilo souhlas s návrhem na obsazení parlamentních funkcí.
25. Deznávaný premiér federální vlády Stráský o pravděpodobném složení své vlády. Biskupové ČSFR vydali ve Vatikánu prohlášení na podporu V. Havla. Zahajovací zasedání FS. Úvodní projev V. Havla. Předsedou FS zvolen M. Kováč, předsedou SL V. Benda, předsedou SN R. Zelenay.
26. Demise federální vlády M. Čalfy, ministři jsou pověřeni dočasným vykonáváním funkcí do vytvoření nové vlády.

29. Tiskový tajemník HZDS J. Šucha oznámil, že v červenci bude vyhlášena svrchovanost Slovenska a v srpnu bude přijata ústava. Počítá se s ratifikačním referendem.
30. Návrhy kandidátů na úřad prezidenta: Koalice ODS-KDS navrhuje V. Havla, klub SPR-RSČ navrhuje ing. J. Čopa z Košic.

Červenec

1. Rozhovor Lidových novin s V. Havlem před volbou prezidenta. Bilance působení v prezidentské funkci. Úvahy k rozdělení státu. Bývalý předseda branně bezpečnostního výboru SNR F. Javorský o stavu vyšetřování v případě V. Mečiar - Tisova vila a vytržených stran z registru svazků StB.
2. Prezident pověřil J. Stráského sestavením federální vlády. Jednání prezidenta s V. Mečiar a V. Klausem v Bratislavě. Slovenský premiér představil prezidentu členy své vlády.
3. V. Havel nebyl zvolen prezidentem. Deseťletná federální vláda složila slib. Jmenování české vlády.
7. U příležitosti oslav Cyrila a Metoděje se V. Mečiar vyslovil pro rozdělení ČSFR. Premiér Stráský na Husových oslavách vyjádřil přesvědčení, že Slovensko nechce vstoupit do Evropy jako součást Československa.
9. Český ministr pro privatizaci doporučuje rozdělení privatizace na českou a slovenskou.
10. Federální vláda: schválení programového prohlášení.
11. Z programového prohlášení federální vlády: zabezpečit kontinuitu procesů započatých 17. listopadem 1989. Změny ve struktuře federálních ministerstev. V zahraniční politice zabezpečit jednotné vystupování státu navenek. Transformace FBIS. V. Mečiar předal předsednictvu SNR návrh slovenské ústavy.
13. V. Havel by za jistých okolností souhlasil s kandidaturou na českého prezidenta.
14. V. Klaus přednesl v ČNR programové prohlášení vlády ČR. Předsednictvo ČNR zvolilo komisi pro přípravu české ústavy.
15. ČNR vyjádřila důvěru české vládě. V. Mečiar přednesl v SNR programové prohlášení své vlády.
16. ČNR vyzývá SNR k neprodlenému zahájení jednání o státoprávním uspořádání. Do 30. 9. by mělo být přijato řešení.
17. FS schválilo programové prohlášení federální vlády a ne zvolilo M. Sládku prezidentem.
18. SNR přijala deklaraci svrchovanosti. Prezident Havel dnem 20. 7. 1992 odstupuje z funkce prezidenta ČSFR.
20. Setkání předsedů ČNR a SNR v Brně. I. Gašparovič předal M. Uhdemu Deklaraci o svrchovanosti Slovenska.
23. Federální vláda vypracovala návrh ústavního zákona, který předpokládá další existenci společného státu se změněnými kompetencemi. Předpokládá rozdělení armády a omezenou mezinárodně právní subjektivitu Slovenska. Samostatné finanční hospodaření ČR a SR. Páté kolo jednání ODS - HZDS v Bratislavě jednoznačně směřuje k rozdělení státu. Předseda národohospodářského výboru SNR odletěl v čele delegace do USA k jednání s MMF. Započaty práce na české ústavě.
24. Ministr národní obrany Andrejčák pro LN: Je třeba zachovat společné velení, třeba i ve formě spojení. Text politické dohody mezi ODS a HZDS.
27. Delegace ČNR a SNR se v Bratislavě dohodly, že vytvoří komise pro rozpracování otázek budoucí spolupráce ČR a SR. Ústava SR má být schválena do konce srpna s účinností od 1. října. V. Mečiar jednal ve FS s českou opozicí o eventuálním soustátí.
30. V. Mečiar v SNR o nové slovenské ústavě. Komise ČNR se zabývala ideovým návrhem ústavy předloženým V. Klausem.

Srpen

1. Návrh KDH na vypsání plebiscitu FS 28. 10. s otázkou: "Jste pro zachování společného státu České a Slovenské federativní republiky a současně pro vypsání nových parlamentních voleb do FS, ČNR a SNR?"

3. Předsednictvo HZDS konstatovalo, že dohoda mezi vítěznými stranami není ze strany ODS dodržována.
4. Stanovisko ODS k prohlášení HZDS o nedodržování dohod. Zemřel kardinál F. Tomášek.
5. Jednání HZDS ve FS s českou opozicí (ČSSD, LSU) o nutnosti vzájemného spolužití, názory na jeho formu se různí.
6. Mečiar v SNR: referendum je v této době proti zájmům Slovenska. Pokud by se však uskutečnilo a vyslovilo se pro federaci, nemusí být nové volby, protože HZDS mělo ve svém programu pět způsobů řešení státoprávní otázky.
7. HZDS ve FS přes předchozí dohodu zpochybnilo kandidáta ODS na funkci předsedy kontrolního orgánu FBIS. Předčasné ukončení schůze pro obstrukci poslanců ODS a KDH.
10. Valné shromáždění Matice slovenské (předsedou J. Markuš) považuje vyhlášení svrchovanosti za první krok k samostatnosti, dalším má být slovenská ústava.
11. Slovenská vláda má připraven scénář pro případ živelného rozpadu státu.
13. Stav rozpočtů: ČR přebytek 1,84 mld., SR schodek 1,18 mld., federace schodek 0,71 mld. OH předkládá teze české ústavy.
21. Jednání předsedů ČNR a SNR. I. Gašparovič byl informován o stavu prací na ústavě ČR.
22. Návrh HZDS na smlouvu o česko-slovenské unii.
24. Zpráva ze služební cesty H. Kočtúcha (HZDS a NEZES) do USA.
25. V. Mečiar odmítl schůzku s V. Klausem plánovanou na 28. 8. Klaus je připraven jednat. Projednávání ústavy ve SNR odloženo. Představitelé ODS a HZDS se dohodli na harmonogramu dalších postupů řešení státoprávní otázky tak, aby 1. 1. 1993 vznikly dva samostatné státy.
27. V. Klaus o ekonomických problémech dělení státu.
31. Federální legislativní rada o způsobech zániku federace.
2. Míting HZDS s vystoupením V. Mečiara k přijetí slovenské ústavy v Bratislavě.
3. Federální vláda o převedení dalších kompetencí na republiky.
7. Krize v jednání mezi představiteli ODS a HZDS, spor o obsazení místa ředitele FBIS. (Podle původního sdělení Generální prokuratury ČSFR měly být výsledky vleklého šetření případu "Doktor" prováděné FBIS zveřejněny v týdnu 27. 7. 1992.).
8. Vládní návrh zákona o způsobech zániku federace.
10. Je stanoven mechanismus dělení majetku mezi ČR a SR, zásada 2:1 a územní princip. Další postup kupónové privatizace v SR: kupónová metoda doplňková, hlavní budou přímé prodeje.
12. Jednání FS o státoprávním uspořádání.
14. Představenstvo HZDS navrhuje při dělení majetku další hlediska: sociální, teritoriální a funkční.
15. Česká vláda dokončila návrh zásad nové české ústavy.
24. Rada obrany státu rozhodla o rozdělení československé armády.
25. Rozdílné názory V. Klause a V. Mečiara na smlouvu se SRN.
29. Jednání V. Mečiara s českou opozicí.

Říjen

1. Ve FS neprošel vládní návrh zákona o způsobech zániku federace. Mimořádné zasedání české vlády v Kolodějích projednává 10 dohod se SR.
5. Slovenská vláda odmítla schůzku s českou vládou.
6. Jednání ODS - HZDS v Jihlavě o dělení majetku.
8. FS schválilo tzv. velký kompetenční zákon. V. Havel se vyslovil pro zakotvení Moravy do české ústavy.
10. Delegace české a slovenské vlády se v Kolodějích dohodly o měnové a celní unii (včetně zemědělství) a o společném trhu.
12. Maďarský poslanec P. Szél se vyjádřil, že by Maďarsko mělo podpořit spravedlivou revizi hranic mezi SR a Maďarskem.
13. Sporný bod jednání mezi republikami: státní občanství.
15. Údajný pokus o atentát na V. Mečiara v SRN.

Září

1. SNR slavnostně schválila slovenskou ústavu.

19. HZDS plánuje na Slovensku ratifikační referendum.
21. Komise pro přípravu ústavního zákona o transformaci ČSFR na unii nemohla být sestavena, protože ODS, KDS, HZDS, SNS a KDH do ní nenavrhly kandidáty. ČNR jednala o bezpečnostní službě, schválila zákon o ČTK, byl zamítnut návrh ODA na vyhlášení české svrchovanosti.
22. Souhrn opatření federální vlády týkající se bezpečnosti, obrany, státní správy, zahraniční politiky - doplněk rozšířeného programového prohlášení vlády. Novela zákona o velké privatizaci navrhuje rozdělení druhé vlny mezi ČR a SR.
23. Experti vypracovali osm dohod mezi ČR a SR o vnitřní bezpečnosti a pořádku. Komise české vlády dokončila pracovní předlohu znění české ústavy o 6 hlavách.
24. Návrh ústavního zákona ČNR o státních symbolech ČR.
25. Setkání vlády ČR a SR na Javorině v Tatrách. Projednáno 16 smluv mezi ČR a SR. Otevřená otázka státního občanství.

Listopad

1. Česká vláda posoudila paragrafované znění české ústavy;
5. Slovenská část SN FS neschválila rozšířené programové prohlášení federální vlády. Trestní stíhání v případě "Tisovy vily" bylo zastaveno.
7. Zemřel A. Dubček. Jednal kongres ODS.
9. Česká a slovenská vláda se v Židlochovicích dohodly o způsobech dělení majetku federace, projednána smlouva o sousedství a vztazích, o zamezení dvojího zdanění a o ochraně investic.
13. FS schválilo ústavní zákon o dělení majetku ČSFR.
14. Pohřeb A. Dubčeka bez projevu z české strany.
16. Slovenská ODÚ ukončila svou činnost.
17. Národní rady doporučují Federálnímu shromáždění schválit zákon o zániku ČSFR.
18. FS neschválilo vládní návrh ústavního zákona o zániku ČSFR. Česká vláda schválila návrh ústavního zákona o opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR k zajištění plynulého přechodu federálních institucí do

působnosti ČR. Schválen zákon o rozdělení ČSD.

19. ČNR přijala prohlášení, že spolu s vládou ČR přebírá odpovědnost za kontinuitu státní moci na území ČR.
20. ČNR schválila zákon o zdravotním pojištění a pojistném.
23. V Bratislavě V. Mečiar a místopředseda české vlády podepsali řadu smluv mezi vládami ČR a SR. Dosud není shoda o postupu při realizaci zákona o dělení majetku.
24. ČNR schválila deset smluv mezi ČR a SR.
25. FS schválilo ústavní zákon o zániku ČSFR.
27. Česká vláda sestavila rozpočet na rok 1993. FS rozhodlo, že další kola prezidentských voleb se již nebudou konat. Ústavní soud rozhodl o neplatnosti některých paragrafů lustračního zákona.

Prosinec

2. FS schválilo celní zákon.
3. Národní rada Slovenské republiky přijala prohlášení k parlamentům a národům světa.
7. Odhalen odposlech na konzulátě USA v Bratislavě.
8. Jednání komise ČNR v Lánech o české ústavě.
10. Na jednání ústavní komise ČNR v Lánech ustoupila koalice opozici v záležitosti Listiny základních práv a svobod, jež bude součástí ústavního pořádku, referenda a třipětinové většiny při schvalování ústavních zákonů.
13. Česká vláda schválila návrh prohlášení ve věci mezinárodního uznání ČR a navázání diplomatických styků s jinými státy, návrh zákona o armádě, přijala memorandum MMF a jednala o inkorporaci poslanců FS do senátu.
15. Fond národního majetku na žádost slovenské strany odkládá rozdělení akcií DIKům z ledna na duben 1993.
16. ČNR schválila novou Ústavu České republiky. 172 poslanců hlasovalo pro, 10 se zdrželo, 16 proti. NR SR schválila návrh zákona o zřízení slovenské armády.
17. ČNR schválila symboliku ČR, zabývala se návrhy smluv mezi ČR a SR o uznávání

- cestovních dokladů a daňovými záležitostmi. FS ukončilo svou činnost.
18. ČNR schválila vyrovnaný rozpočet ČR na rok 1993.
19. ČNR v tajném hlasování odmítla transformovat federální poslance v senátory. MFF rozhodl o dělení kvót mezi ČR a SR v poměru 2,29:1. Poslední jednání federální vlády, která se rozejde bez demise, protože není orgán, jenž by ji přijal.
21. Předsednictvo ČNR upustilo prozatím od projednávání zákona o ustavení senátu. Volby budou až v roce 1994.
22. ČNR schválila zákon o nemocenském a sociálním zabezpečení a pozměněný zákon o televizním a rozhlasovém vysílání.
28. Kupónová privatizace nebude v SR pokračovat. V ČR se připravuje druhá vlna.
29. Zrušeno předsednictvo ČNR a jeho působnost rozdělena mezi orgány ČNR. Tranzitní plynovod bude rozdělen na 2 národní firmy, které společně založí třetí nadnárodní společnost.
30. ČNR schválila zákon o státním občanství ČR. Česká vláda rozhodla o obsazení míst ministrů obrany (A. Baudyš - KDU-ČSL) a dopravy (J. Stráský - ODS).
31. Ministři Zieleniec a Kňažko si vyměnili nóty o navázání diplomatických styků mezi ČR a SR.

pro Windows

ZVLÁŠTNÍ SLEVY PRO ČSFR

nová verze systému SPSS je 100 % kompatibilní s MS Windows 3.0
umožňuje jednoduché ovládání a využití všech výhod Windows, DDE, OLE

Základní modul BASE obsahuje kromě základních statistických metod, tabelací, výpisů dat a práce se soubory:

- * spreadsheet pro vstup a úpravy dat
- * grafiku (obchodní i statistickou)
- * přímý vstup: SQL databáze, dBase, LOTUS, Excel, SPSS/PC+ soubory
- * čtení příkazových souborů SPSS/PC+, editor pro psaní textů
- * počet proměnných a případů omezen pouze pamětí
- * analýza kontingenčních tabulek, korelace, komparace průměrů, ANOVA, regresní analýza, neparametrické metody, explorační analýza EDA

DALŠÍ MODULY: PROFESSIONAL STATISTICS, ADVANCED STATISTICS, CATEGORIES, TRENDS, CHAID, LISREL, TABLES

Informace a kontakt:

- * doc. RNDr. Jan Řehák, autorizovaný partner SPSS, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 235 59 91, fax (02) 235 78 88.
- * SC&C, spol. s r. o., K Miličovu 835, 140 00 Praha 4 - Háje, tel. (02) 25 88 60, fax (02) 795 18 61

Anotace: SPSS 5.0 for Windows: Professional Statistics

Modul doplňuje základní modul BASE (viz informace v Sociologickém časopise 1992, č. 6) jako první přídatný prvek systému SPSS 5.0 pro Windows. Obsahuje standardní postupy statistické vícerozměrné analýzy. Oproti systému SPSS/PC+ je navíc zařazeno mnohorozměrné škálování a výpočet distancí a navíc tu odpadají veškeré praktické limity, které ve verzi pro DOS u některých analýz svazovaly ruce. Navíc jsou tu u každé procedury k dispozici podstatně širší varianty pro určení metod a modelů.

Procedura DISTANCES poskytuje míry podobnosti/nepodobnosti nebo vzdálenosti mezi případy nebo mezi proměnnými: vzdálenosti pro číselné vektory (Euklidovská, Čebyševova, Manhattanská, Minkowského), míry nepodobnosti pro četnostní rozložení, míry pro binární data (výběr asi ze třiceti možností), standardizování dat a transformace měr. Tato procedura má jednak význam sama o sobě a jednak jako přípravná fáze pro další výpočty (včetně návaznosti k maticovému jazyku, který je obsažen v modulu ADVANCED).

Procedura HIERARCHICAL CLUSTER poskytuje všechny běžné metody hierarchického seskupování, výpočet běžných vzdáleností a jejich transformace (přebírá také vzdálenosti zvnějšíku), a poskytuje standardní výstupy. Uložená příslušnost k nalezeným skupinám (odvozená nominální proměnná) může být použita pro popis skupin pomocí dalších procedur systému a pro vstup do dalších analýz.

K-MEANS CLUSTER se používá k seskupování iteračním (relokačním) způsobem a přímé klasifikaci vzdálenostmi vektorů dat. Počet iterací je volitelný, lze určit i jiná konvergenční pravidla. Příslušnost ke skupině a vzdálenost od středu skupiny lze uložit.

Diskriminační analýza je obsahem procedury DISCRIMINANT: poskytuje postupy pro pevné zadání proměnných a pro sekvenční zahrnování resp. vylučování proměnných. Kromě analytických výstupů je tu možnost klasifikace a rozložení souboru na cvičnou a kontrolní část. Ukládají se predikovaná skupina, diskriminační skóry, pravděpodobnosti příslušnosti ke skupině.

FACTOR je procedura faktorové analýzy a metody hlavních komponent. Je možné určit metodu extrakce (hlavní komponenty, nevážené nejmenší čtverce, zobecněné nejmenší čtverce, maximální věrohodnost, hlavní osy, alfa, image) a počet faktorů (minimální charakteristické číslo, zadání počtu, maximum iterací), metodu rotace (varimax, equamax, quartimax, oblimin), metodu odhadu faktorových skóre (regrese, Bartlett, Anderson-Rubin). Faktorové skóry je možno uložit pro další práci.

Mnohorozměrné škálování, ALSCAL, má bohaté varianty pro vstupy distančních matic (symetrické, asymetrické a rektangulární), vytváření měr z dat i pro vstupy konfigurace stimulů, pro modely škálování i výběr kritérií. Tato

procedura je pro uživatele PC velkým obohacením analytických možností oproti verzi SPSS/PC+ v. 4.0 pro DOS, neboť umožňuje vyhlazené resp. neparametrické grafické zobrazení vztahů mezi objekty.

Procedura RELIABILITY hodnotí klasické modely měření pomocí součtových indexů: Cronbachovo alfa, Guttmanovy modely, dělení na polovinu, paralelní a striktně paralelní měření. Výstupy obsahují informaci o kvalitě škály i o roli jednotlivých položek v ní, popisné i testové statistiky pro porovnání položek, hodnocení předpokladů ap.

Modul je nezbytnou výzbrojí analýzy dat, jakmile se rozhodneme pro práci se SPSS pod Windows. Přímé napojení modulů na grafiku usnadňuje práci a možnost snadného přenosu dat a výsledků do jiných programů (např. EXCEL) rozšiřuje dále varianty zpracování a návazných postupů.

Konzultace:

Otázka 1: *V souboru SPSS/PC+ potřebujeme smazat všechna označení hodnot, proměnných (dlouhé názvy) a missing values. Jak je toho možno dosáhnout?*

Odpověď: Zvláštní příkaz na to není k dispozici. U jednotlivých atributů lze postupovat takto:

a) u 'missing values' použijte příkaz

MISSING VALUES ALL ().

b) u názvů proměnných:

VARIABLE LABELS ALL ' ' .

c) u názvů hodnot

VALUE LABELS ALL -9999 ' ' .

nebo

VALUE LABELS ALL -9999 ' ' .

Příkaz VALUE LABELS nelze v SPSS/PC+ v. 4 plně zrušit, avšak při jeho opakované aplikaci se jeho dřívější parametry ruší a zavádějí se nové. Proto je možné určit jakýkoliv nový název k některé hodnotě, která se v datech, a proto ani v tabelacích, nevyskytuje. V prvním případě " je u proměnných zaveden k hodnotě -9999 prázdný název a počítač zapíše u všech proměnných k této hodnotě 'No Label'; toto hlášení podá také příkaz DISPLAY. V druhém případě se hodnotě přiřadí mezera; i tento název je ohlášen v DISPLAY. Pokud nevyhovuje zápis v DISPLAY, je nutno s vytvořením systémového souboru bez názvů počítat předem a vytvářet jej paralelně nebo uchovávat postupné transformace a změny a finální verzi znovu rekonstruovat. Lze zvolit ještě jiný postup: vytvoříme ASCII tvar finální matice dat a znovu jí vstoupíme do SPSS. Abychom nemuseli vypisovat všechny názvy proměnných, provedeme proceduru LIST CASES=1., která připraví tento seznam tak, že k němu dopíšeme specifikace FREE formátu procedury get. Další možnost je vystoupit do některého tvaru pomocí TRANSFER TO a vrátit se zpět pomocí TRANSFER FROM. Tyto možnosti však ruší určení vynechaných hodnot.

Otázka 2: Číselné hodnoty proměnné byly zaznamenány textově, jako 'string'. Je možné vytvořit z nich číselnou proměnnou?

Odpověď: Zvláštním příkazem v SPSS/PC+ v. 4 ne. U 'krátkých' proměnných s několika kódy je možné použít sekvenci příkazů IF: např. IF (A='1') AA=-1., IF (A='0') AA=0. ... atd. U mnohahodnotových spojitých proměnných je tento postup neaplikovatelný. Jediný příkaz převodu textových proměnných na číselné je postupné číslování pomocí AUTORECODE. Proměnné s celočíselnými vzestupnými hodnotami začínajícími od jedné, které ale nemají hodnoty s nulovými četnostmi uvnitř obsazené škály ani u hodnoty 1, jím mohou být převedeny. Příkaz však poruší původní neceločíselné proměnné. Úplné řešení je možné pomocí programu DBMC/COPY PLUS, který patří do rodiny SPSS. Jeho funkce VALUE úkon provede a po přímém návratu do SPSS je úloha řešena.

Otázka 3: Je možno v proceduře CHAID provést stromovou interakční analýzu pro spojitou číselnou závislou proměnnou?

Odpověď: CHAID je program založený na modelu kategorizovaných proměnných a vychází z četností v kategoriích. Proto číselné proměnné lze v něm použít jen tak, že každou hodnotu považujeme za kategorii (krátké stupnice), nebo tak, že provedeme kategorizaci (vytvoříme intervaly).

Otázky, informace a příspěvky do této rubriky zasílejte na adresu redakce Sociologického časopisu, s označením Rubrika SPSS. Otázky se budeme snažit odpovědět nejen přímo adresátovi, ale také je použít v této rubrice.

Jan Řehák

Kde koupíte Sociologický časopis?

Academia - prodejna vědecké literatury
Václavské nám. 40, Praha 1

Knihkupectví Atlantis
Veveří 8, Brno

Akademické knihkupectví
Národní 9, Praha 1

Knihkupectví Ženíšek
Květinářská 1, Brno

Fišer
Kaprova 10, Praha 1

Knihkupectví Votobia Q
Křížkovského nám. 10, Olomouc

Regula Pragensis
Jilská 1, Praha 1

Knihkupectví Archa
P.O.B. 187, Zlín

Artfórum
Kozia ul., Bratislava

knihkupectví Jonathan
P.O.B. 244, Karlovy Vary

Danubiapress
Jesenského 12, Bratislava

Knihkupectví UJEP
Brněnská 2, Ústí n. L.

Knihkupectví Hana Smítková
Jiráskova 1a, Brno

Obsahová analýza dopisů Fedoru Gálovi na pozadí roztržky ve Veřejnosti proti násilí

Korespondence adresovaná vrcholným politickým osobnostem bývala před veřejností obvykle pečlivě skrývána. Ani dnes není příležitost k publikování analýz listů, určených předním mužům naší politické scény, zcela běžnou. V našem případě, díky pochopení Fedora Gála, se však mnohdy delikátní charakter těchto sdělení nakonec nestal nepřekonatelnou překážkou. Dohodli jsme se na realizaci obsahové analýzy listů, které dostával od "obyčejných" lidí, kde jsme se zaměřili na téma snadno uchopitelné, vyhocené a zároveň společensky velmi závažné: vyvrcholení konfliktu uvnitř občanského hnutí Veřejnost proti násilí.

Roztržka, která se stala i pro veřejnost zcela známou začátkem března 1991, byla pro Slovensko příliš významná a odehrávala se v natolik vypjaté společenské atmosféře, že se nemohla nestat ústředním tématem zmíněné korespondence. I když se v celé záležitosti v podstatě jednalo o konfrontaci dvou odlišných politicko - ekonomicko - sociálních koncepcí a spor o technologii výkonu moci, veřejností byla často chápána v podobě sporu povýtce personifikovaného: Vladimír Mečiar vs. Fedor Gál.

Proto jsme se pokusili zmapovat zejména, jak byli oba protagonisté veřejností vnímáni a hodnoceni, v čem byly spatřovány jejich silné a slabé stránky a na kterou stranu se klonila veřejnost.

Vedle toho jsme se snažili zachytit i některé charakteristiky pisatelů dopisů a následně jsme se pokusili o jejich typologii.

Aleš Burjanek, Jaroslav Nekuda, Masarykova univerzita, Brno¹

Politický prolog

Občanské hnutí Verejnost' proti násiliu vyšla z parlamentních voleb 1990 na Slovensku jako nejsilnější politické uskupení. Ale i v něm se záhy začínají projevovat - podobně jako u jeho českého partnera Občanského fóra - vnitřní diferenciační procesy. Příčiny lze spatřovat zejména v tom, že snaha VPN o dlouhodobé udržení jednoty nemohla být korunována úspěchem právě vzhledem k tomu, že sdružovala síly názorově natolik odlišné: od reformních komunistů, přes sociální demokraty, liberály, národně orientované síly až po jednoznačně antikomunisticky orientované tendence. Diferenciační proces však měl poněkud jiný průběh: "tak dlouho se navenek zdálo, že je všechno v pořádku, až to náhle prasklo". Události se odvíjely následovně.

¹) Děkuje našemu kolegovi JUDr. Martinu Landovi za laskavou pomoc při technickém zpracování dat.

Milníky

Ve dnech 23. - 24. 2. 1991 se v Topolčanech koná republikový sněm VPN. Hlavním výsledkem je skutečnost: VPN zůstává hnutím. Zdá se, že situace je poměrně klidná, roztržka s hlubokými vnitřními příčinami je však v latentní podobě přítomná.

Ve středu 27. 2. 1991 V. Mečiar na otázku novinářů o perspektivách personální unie ve VPN odpovídá protiotázkou: "který stát s demokratickým systémem v západní Evropě má situaci, že předseda vládnoucí strany není totožný s předsedou vlády? To nikde neexistuje, to je jen ve VPN. Tento problém se bude muset v budoucnosti řešit." [*Národní obroda* 1991/49: 13].

Dva dny poté (1. 3.) vystupuje ve Slovenské televizi M. Kňažko namísto V. Mečiara (známý případ údajného pokusu o cenzuru) a ve svém projevu mj. označuje koordinační centrum VPN za novodobého cenzora a ohlašuje, že "diferenciace názorů (ve VPN, pozn. aut.) probíhá už dlouhé měsíce", ... "KC VPN a jeho sympatizanti jsou jen realizátory koncepcí některých politických reprezentantů federálu" ... "chtěl bych zde, v této chvíli říci takovému manipulacím svoje dost. Proto jsme se všichni nenamáhali ... abychom se stali loutkami v rukách zákulisních sil". Text vystoupení přináší mj. *Národní obroda* pod titulkem "Cenzurují slovenského premiéra?" [*Národní obroda* 1991/53: 12].

Toto vystoupení ministra mezinárodních vztahů pana Milana Kňažka je obecně hodnoceno jako vyhlášení otevřené války koordinačnímu centru VPN reprezentovanému Fedorem Gálem, Jozefem Kučerákem a dalšími osobnostmi.

Dne 5. 3. 1991 se schází mimořádné zasedání SR VPN. Konflikt se přirostře. Je nastolena otázka odvolání V. Mečiara i M. Kňažka v případě, že se prokáže nepravdivost jejich výpovědí. Oba jmenovaní z rokování předčasně odcházejí a současně je ještě v noci konstituována platforma VPN - "Za demokratické Slovensko" (později "Hnutí za demokratické Slovensko"). VPN je de facto rozdělena.

Od tohoto dne se v masmédiích již naplno rozhořívá doposud latentní, nicméně přítomný a na světlo se deroucí spor, jenž začíná žít vlastním životem. Vyjadřují se k němu občané, zástupci stran a občanských iniciativ, starostové měst, rady VPN, ústavní činitelé, odbory. Konflikt se současně přesouvá do slovenského parlamentu. Začínají se ozývat první spekulace o demisi předsedy vlády. Nastává silná názorová polarizace.

Eskalace napětí pak prakticky pokračuje odvoláním premiéra Mečiara z funkce předsedy vlády SR. Začátek otevřeného konfliktu se tedy datuje k prvním dnům března 1991 a odtud jsme také v naší analýze vyšli.

Poznámka metodologická

Obsahové analýze jsme podrobili 867 dopisů, které Fedor Gál obdržel od 4. března do 5. dubna 1991. Struktura počítačové databáze, do níž jsme ukládali informace o jednotlivých dopisech, měla v zásadě tři bloky: identifikace pisatele, hodnocený objekt a způsob hodnocení. Jednotlivé zjišťované formální i obsahové atributy u každého dopisu byly následující:

1. Číslo dopisu;
2. Pisatel (s variantami anonymní, nečitelný podpis bez adresy, nečitelný podpis s adresou, čitelný podpis bez adresy, čitelný podpis s adresou a jiné, např. kolektivní dopisy);
3. Pohlaví pisatele;
4. Upřesňující charakteristika pisatele (zvláštní "podpisy" u anonymů nebo jiné upřesňující charakteristiky, které bylo možno z obsahu zjistit);
5. Město odkud pisatel pochází nebo z něhož byl dopis podle razítka pošty odeslán;
6. Území odeslání dopisu (Čechy, Morava, Slovensko);
7. Objekty, jichž se sdělení v dopisu týkalo;
8. Hodnocení objektů (osmistupňová postojová škála: souhlas s pochvalou, souhlas, ambivalence, nesouhlas, nesouhlas s vulgarismy, nesouhlas s hrozbami, nesouhlas s vulgarismy i hrozbami a jiné dopisy);
9. Proč jsou objekty takto hodnoceny (heslovitý obsah nejdůležitějších informací).

Z metodologického hlediska by nebylo korektní nepřipomenout, že takto vedená analýza není reprezentativní, a to nejméně ze tří důvodů.

Prvním z nich je samovýběr pisatelů. Síly k napsání dopisu mobilizují zejména ti, kdo jsou velice nespokojení (nesouhlasící), anebo naopak velice spokojení (souhlasící). Podaný obraz tak spíše zobrazuje oba extrémní názorové póly. Odpovídá tedy spíše "U" rozložení než rozložení normálnímu.

Druhým zkreslujícím momentem zvyšujícím asymetričnost pohledů je skutečnost, že byla analyzována korespondence toliko jednoho z obou hlavních aktérů. Jistě by bylo nesmírně zajímavé mít možnost pohledy vyvážit a doplnit je také o analýzu korespondence pana Vladimíra Mečiara.

Třetím zkreslujícím prvkem jsou chyby v sociální percepci osob, chyby, jichž se v každodenním životě dopouští každý z nás a které jsou dostatečně dobře známé ze sociální psychologie.

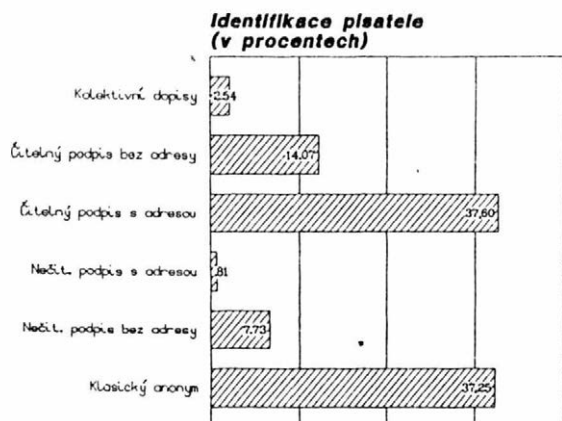
Při vědomí všech hlavních omezení však jistě nebude na závalu se s těmito názory seznámit.

Kvantitativní stránka analýzy

Základní charakteristiky dopisů i některé demografické znaky jejich pisatelů chceme ukázat pomocí grafických zobrazení.

Sloučením kategorií "klasický anonym", "nečitelný podpis bez adresy" a "čitelný podpis bez adresy", dostaneme převažující skupinu prakticky neidentifikovatelných autorů (59,7 %). Jednoznačná identifikace je možná jen u zbývajících 40 % pisatelů. Zajímavé jistě je, že i některé souhlasné a podpůrné dopisy (vzhledem k F. Gálovi) byly anonymní.

(Rozložení pisatelů podle pohlaví - tam, kde byla identifikace možná - odpovídalo demografické struktuře, tedy ani muži ani ženy nepsali častěji.)

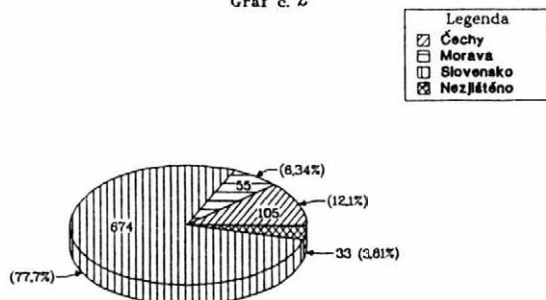
Graf č. 1

Nejvíce dopisů pocházelo samozřejmě ze Slovenska. Provedeme-li standardizaci vzhledem k počtu obyvatel, potom poněkud více pisatelů bylo z českých krajů než z Moravy.

Jak bylo patrné (buď z udané adresy, či z poštovního razítka), převážná většina pisatelů pocházela z velkých měst. Největší zastoupení měla Bratislava s 215 pisateli, po ní následovala Praha s 45 pisateli, dále Košice (38), B. Bystrica (28), Žilina (25) a v těsném pořadí za sebou potom města Trenčín, Prešov, Piešťany, Nitra, Brno, Zvolen, Martin a Prievidza.

Uzemní rozložení pisatelů

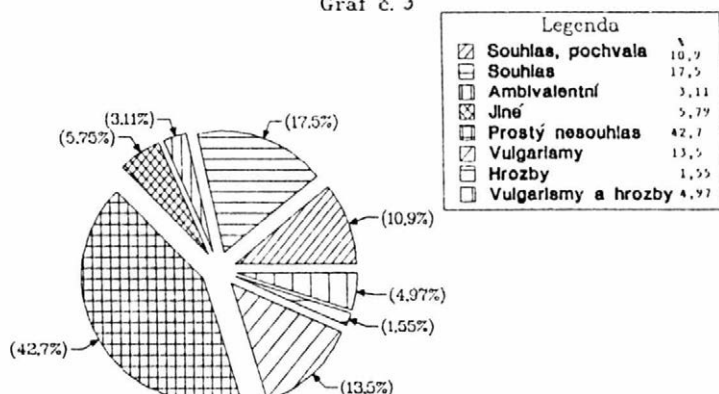
Graf č. 2

Jak je zřejmé z grafu, v dopisech se převážně odrážely vyhraněné postoje pisatelů. Vzhledem k F. Gálovi převládá nesouhlas. Poměr souhlasných a nesouhlasných listů je patrnější z dalších dvou vyobrazení, kde jsou sloučeny souhlasné a nesouhlasné odstupňované postoje jen do dvou kategorií.

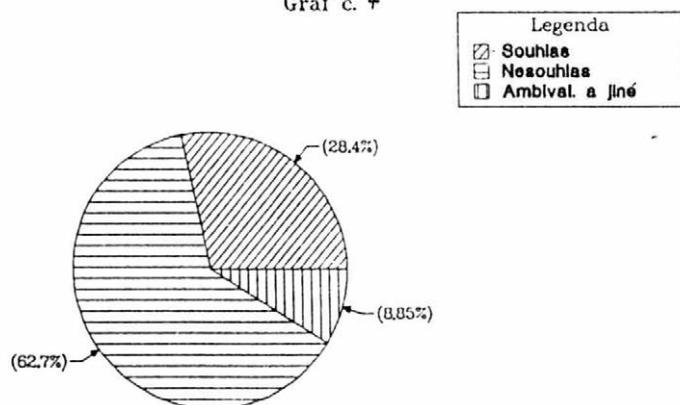
Struktura postojů - Gál (všechny sledované varianty)

Graf č. 3

Struktura postojů - Gál (agregovaná varianta)

Graf č. 4

Stejnou konstrukci má i graf zobrazující postoje k V. Mečiarovi. U hodnocení tohoto politika však naopak mírně převládá souhlas nad nesouhlasem.

Základním faktorem diferenciacie postojů pisatelů se ukázalo být ze zjiitelných charakteristik toliko území. (Například k pohlaví pisatele se souhlas či nesouhlas nikterak nevázal.) Územní diferenciaci postojů nám názorně ukazuje poslední graf.

Nesouhlasné dopisy pocházejí v drtivé většině ze Slovenska. Z Čech a Moravy znějí ve vztahu k Fedoru Gálovi spíše souhlasné tóny.

Kvalitativní stránka analýzy

Z hlediska interpretace obsahu dopisů se nám jevilo jako nejúčelnější sloučit hodnocení do bipolárního tvaru: na souhlasné a nesouhlasné s tím, že další specifika ještě dále rozvádíme. Postupujeme stejně u obou hlavních aktérů.

Gál - souhlasné názory

Gál jako politik

Dopisy zařaditelné do této kategorie mají několik podstatných společných znaků. Jsou dobře čitelné, absentují v nich vulgarismy, nejsou dlouhé, o to víc však srdečné. Akcentují zejména podporu zastávané politické platformy (která "nevede k laciné popularitě"), vzhledem k její perspektivnosti co se týká její ekonomické stránky ("vše se vyřeší a bude lépe, i když teď to bude bolet") či uspokojivého vyřešení státoprávního uspořádání v ČSFR (úsilí o udržení společného státu). Vyslovují podporu při nelehkém úsilí (obrana proti fašizujícím a klerikálním tendencím, rasismu, obrana před demagogií a populismem, proti bezpráví, proti kariéristům a křiklounům) a akcentují také myšlenkovou spolupatříčnost k adresátovi.

Gál jako osobnost

Je viděn jako realista nazývající věci pravými jmény, rozumný, moudrý, lidský, předvídatý, konstruktivní a uvážlivý člověk s rozhledem uvažující v souvislostech, poctivý a nezkompromitovaný, prosazující pravdu a morálku, statečný, sympatický, odvážný, čestně a eticky vystupující, zaujímající neohrožený postoj, slušný, lidský, tolerantní a poctivý člověk, demokrat schopný bez emocí věcně argumentovat.

Souputníci

"Progálovsky" ladění pisatelé se pozitivně identifikují zejména se skupinou osob: J. Kučerák, F. Mikloško, V. Ondruš a M. Kusý.

Gál - nesouhlasné názory

Gál jako politik

Ústřední téma nesouhlasných dopisů zní: "dajte pokoj Mečiarovi!" Daný motiv je podpořen výroky typu: "veď mu nesiaháte ani po členky", "kto vám dal právo robiť cenzúru", "za koľko ste predali Mečiara", "poriadného človeka, ktorý sa zastáva Slovákov by ste odpílili", "ste ako hyeny naňho", "vás sme nevoľili", "kladiete poľená pod nohy človeku, ktorý je čestný s otvoreným srdcom a dušou", "odsudzujeme vašu kampaň".

Druhým nejčastěji kritizovaným tématem je postoj k národnostní otázce. Od formulací "nehovoríte o národe", "čo ste vobec urobili pre Slovákov" "neumí zastat Slovákov" a "zvyšodňujete Čechov", přes výtky o "čechoslovakismu" o "snahe urobiť zo Slovákov vazalov Izraela", a o "hopsání podle české písťalky" lze najít i silnější kalibr ("zradca slovenského národa", "hrobár Slovákov", "zaprodanec Čechov a

Maďarov", "vraj nám vládnú Židia, Madaróni a Čechisti"). Politické pozadí je "odhalováno" prostřednictvím výroků, například "ste riadený Mosadecom a platený maďarskými barónmi v USA", "podporujete pražskou - svobodnozvednářsko - sionisticko - komunistickou - svetovládu". Z hlediska názorů na uspořádání státu se listy hemží obraty "predlžená ruka federálu", "exponent Prahy", "kolko ti dal Havel na Hrade". Ale nedosti na tom. Jako čelný představitel rozdělujícího se VPN je F. Gál hromosvodem v situaci, kdy hnutí praská ve švech. Dopisy, končící stručným dovětkem "bývalí voliči" nebo "zklamaní voliči", byly toho jasným znamením.

Nesouhlas týkající se praktik výkonu moci byl často vyjadřován pojmem "totalita" "nová totalita", jindy zase hodnoceními "horší ako komunisti" či "diktatura". Zpochybňovány byly "desetitisícové platy" vůbec, někdy i vzhledem k dosaženým výsledkům ("nič ste pre obyčajných ľudí neurobili").

Nedůvěra čísel a i z otázek pídících se po občanské či politické minulosti ("kde ste boli 20 rokov", "kde ste boli, keď Kňazko a Budaj riskovali krky").

Pro některé kritizující občany představoval F. Gál "příčinu politické krize na Slovensku", "destruktora spoločnosti", ale i příčinu krize vůbec ("nejistota", "zdražujete", "bolo čo žrať aj roboty bolo dost", "rozpredali republiku").

Gál jako osobnost

V očích pisatelů vyjadřujících záporný postoj je osobnost Fedora Gála charakterizována velmi barvitě: od korektního nesouhlasu až po sdělení, dštící vulgarismy a hrozbami. Mnoha zaníceným pisatelům nedá spát již samotný vzhled ("čert, len rohy chýbajú", "Lucifer", "Mefisto", "ako Satan", "žid fúzatý"). Další výhrady se týkají předpokládné touhy po penězích ("len vrecá si napchávajú"), kariéře a moci, agresivity, nečestnosti, závistivosti, intrikánství a neoblíbenosti - a to často ve vztahu k bývalému premiérovi.

Jiné dopisy

Jedná se o různorodou směsici, kde figuruje několik hlavních motivů. Zejména to jsou přání, aby "něco učinil". Například očistil některá města, instituce či podniky od bývalých nomenklaturních kádrů, pomohl při sporu s orgány státní správy či jinými institucemi. V těchto dopisech se zrcadlí víra vzešlá z principů fungování odešlého režimu: z centra (či "kraje") bylo možné v tomto zařídit téměř cokoliv, současně však i nedostatek sebedůvěry a ochoty "zařídit to sami" a v neposlední řadě i obavy z možných důsledků takto vyvolaných konfliktů.

Můžeme zde najít též "důvěrné informace": v jistém úřadě na jistém místě sedí XY, je to syn (dcera) toho a toho a je to mj. i spolupracovník(ce) bývalé StB. V jiné instituci zas podle sdělení nacházejí teplá místačka bývalí estébáci, dává jim je a kryje je YZ. V dalším závodě se přednostně propouštějí stoupenci VPN, protože u moci je bývalá nomenklaturní klika. Patří sem i informace o osobní historii významných, ale i méně významných osob (jejich "zaškobrtnutí"), informace o zneužívání moci a osobním obohacování se na všech úrovních.

Mimo dva naznačené a poměrně vyhraněné typy nalezneme směsici postojů a názorů na jiné instituce, osoby, situace či události. Týkaly se zejména činnosti

VPN, KDH, SDL (bývalá KSS), Matice slovenské, SNS, dále samozřejmě jednotlivých osob (viz zejména souputníci) a z událostí potom zejména průběh oslav slovenské samostatnosti.

Mečiar - souhlasné názory

Mečiar jako politik

Souhlasně vyslovené názory směrem k bývalému premiérovi nejsou obvykle příliš široce rozváděny, je konstatována podpora zastávané politické linie, či důvěra jemu jako osobnosti. Nejzřetelněji je možné sledovat podporu kroků směřující k současnosti, zejména snaha o udržení životní úrovně ("chce dať narodu aj chlieb", "dělá vše pro zlepšení sociálního postavení slovenského národa"), zabezpečení zaměstnanosti ("šiel do Talianska pýtať robotu" a do SSSR hľadať obchod pro "tovar, ktorý máme na sklade", "dojedná zmluvy" a "zajistí práci pro nás a naše děti", "vie čo tlačí chudobný ľud slovenský, cíti s ním a zastane sa obyčajného človeka") a řešení státoprávních otázek ("bije se za Slováky!" je "najstatočnejší človek, ktorý nás Slovákov bráni", "sa bije za pravdu Slovákov", "chce národu len dobre"). Kladně, obvykle ovšem bez dalších argumentů jsou hodnoceny výsledky Mečiarovy činnosti ("ktorý už pre nás niečo urobil", který "chce národu lepšie", který "už dokázal", "má výsledky"), prostě je to nejlepší politik pracující pro svůj národ. Velice často je opakován motiv "jediný". Je to jediný - bezalternativní - správný člověk, který "jedině je schopný", "jediný za niečo stojí a stará sa o Slovensko a jeho bytie", "nevyrovná se mu žádný politik v ČSFR", "jedine správne orientovaný politik", "jediný hovorí pravdu" etc. etc. Posledním z nejčastěji opakováných motivů je obrana pana Mečiara, typu: "Mečiara si nedáme", "dajte pokoj Mečiarovi", "zme šťastný, že máme štátnika, za ktorého sa nemusíme hanbiť", "byl zvolen z vůle lidu a jen ten ho může odvolat".

Mečiar jako osobnost

Je viděn jako skutečná osobnost s epitety "vysokovážený", "nejlepší člověk" ("takú osobnosť sme nemali 50 rokov"), rozumný a moudrý, nejstatečnější, člověk, za něhož se "nemusíme hanbiť", náš "milý a zlatý premiér", má "schopnosti a šikovnosť", "hovorí pravdu a pracuje pre svoj národ poctivo". Je to schopný a pracovitý člověk. Pan Mečiar je otevřený, přímý, čestný a upřímný, pravdomluvný, oblíbený u "prostých lidí", lidé mu důvěřují, umí dobře mluvit ("mluví dvě hodiny bez papíru a co řekne, sedí"). Akcentována je také určitá maskulinní dimenze či princip síly: je to prostě chlap "takého chlapa ako je Mečiar už v celej našej republike nemáme".

Souputníci

"Promečiarovsky" naladění pisatelé se pozitivně identifikují zejména s pány M. Kňažkem, A. Dubčekem a J. Budajem.

Mečiar - nesouhlasné názory

Mečiar jako politik

Nesouhlasné názory se koncentrují do několika oblastí. V první řadě to je nesouhlas s technologií výkonu moci: vytýkána je zejména demagogie a manipulace veřejným míněním ("vyvolává davovou psychózu", "hysterická atmosféra, co předvádí v posledních týdnech je odpuzující", "falošný podliak, ktorý získal rozumove nie najvyšpejších občanov", "jeho patetické řeči už lezú krkom, chce budiť dojem, že je anjel spásy"), nedemokratické postupy a diktátorské manýry ("začína ako Hitler"), nevypočitatelnost ("jako řízená ale neovladatelná střela", "nezná žiadná pravidla", "nekooperatívni učen Moskvy"), konfliktnost ("boxersky jedajúci politik", "neustále vyskakovaní pana Mečiara nám už leze krkom"), populismus ("primitívne nadbíha Slovákom", "dáva nereálne sľuby"), vzťah k bývalým štruktúram ("má podporu od bývalých funkcionárov udrživších se u moci", "podporuje staré štruktúry") a celkově jeho destabilizující role ("nikdo z vonku nechce na Slovensko investovat").

Oblast státoprávního uspořádání a související národnostní otázka: je charakterizován jako ztělesnění hrozby roztržení společné federace ("rozbiť federácie", "nemá rád Čechy, nenávidí Havla", "už je věc naprosto jistá, že je Mečiar šovinista", "nacionalisticky zmýšľajúci", vystupuje jako "Spasiteľ Slovenska", "utekl do Itálie a SSSR aby dal šanci firmě Markuš - Moric", "způsobí izolaci Slovenska", "ide mu o vlastnú popularitu", "jen šťve proti Čechům", "nacionalistický advokát").

Bez povšimnutí nezůstávají ani některé prvky jeho osobní historie, zejména členství v KSČ ("bývalý komunista a komsomolec si rozumí s fašisty", má "temnú minulosť") a jeho osobní politická kultura: samolibý, podbíživý kariérista, ambiciózní ("chce byť slovenským prezidentom"), bojuje jen o svou židli ("populistický bolševik a demagog", "prečo sa bojí lustrácií?").

Konečně je to jeho politické směřování, zejména pak odklon od ideálů listopadové revoluce ("zradil revolúciu", reprezentuje "levicový puč levicově orientovaných osobností") a temné cíle ("směřuje nevybíranými kroky k diktatuře").

Mečiar jako osobnost

Hodnocení osobnosti úzce korespondují s výhradami v oblasti technologie výkonu moci. Vytýkány jsou zejména jeho konfliktnost ("nebezpečný" a "bezohledný"), touha po kariéře a moci ("diktátor a suverén", "má v sobě podhoubí touhy po moci", "trpí velikášstvím", "velkohubý") spojená s prolhaností ("hysterický lhář") a pokrytectvím, podbíživost, ješitnost ("namyslený", "ješitný megaloman"), arogance ("arogantný drevorůbač"), zneužívání vlastní popularity, neupřímnost a urážlivost.

Typologie pisatelů

V průběhu četby oněch několika stovek dopisů se začnou rýsovat kontury povah a motivací pisatelů. Typologie "našich" pisatelů se nám po jisté době začala vyjevovat poměrně zřetelně i přes nesporná omezení, jakými jsou jistá nesourodost kritérií a

jejich vzájemné přesahy. Předešlé formální třídění pisatelů v tomto případě ignorujeme. Typy označujeme v maskulinu takto:

HRUBIÁN ulevuje své přeplněné duši a svěruje papíru, co ten jen unese. Svá "sdělení" HRUBIÁNI nezřídka zakončují bizarními podpisy, typu "Totalita Gálová", "Alexandr Dubček" či "tvůj přítel ministr Klaus".

NEGRAMOT, který co do jazykové originality, vysoce předčil naše očekávání, se velice často snoubí s typem HRUBIÁNA. Nezřídka se NEGRAMOT dopředu prozrazuje nápadně velikým písmem, nesoucím zřejmé stopy pisatelova úsilí.

NEBOJSA je též subtypem HRUBIÁNA, píše podobně, pohrdá ovšem možným "rizikem" a uvádí čitelné jméno a plnou (a zdá se, že nepodvrženou) adresu.

VZTEKLOUNEK, bázlivý, avšak do všech stran "ňafající psíček", má zpravidla také některé rysy HRUBIÁNA, ale na rozdíl od svého antipodu - NEBOJSY se nepodepisuje s tím, že si tuto skutečnost sám před sebou zdůvodňuje, například takto: "A nemyslete si, že se podepíšu! Za to mi nestojíte! Vždyť jste horší totalita než komunisti." "Podpis si neželajte."

GRAFOMAN pevně věří tomu, že čím více textu, tím větší šance, že mu bude věnována pozornost. Píše velmi hustě, od kraje ke kraji, zásadně netvoří odstavce, místy vpisuje řádky i vertikálně na okraj papíru, takže text působí vizuálně naprosto "kompaktním dojmem". Často přidává mnoho malých papírků s poznámkami.

VYPRAVĚČ věnuje zhruba 80 % sdělení podrobnostem o sobě. Nežli se dostane k téžisti dopisu - svému světonázoru - zevrubně popisuje svoje rodiště, členy rodiny, jak vyrůstal a jakými chorobami trpěl.

DOKUMENTÁTOR má dva možné subtypy: HOLÝ a VYLEPŠUJÍCÍ. DOKUMENTÁTOR HOLÝ se omezuje pouze na zasílání vystřižených novinových článků. DOKUMENTÁTOR VYLEPŠUJÍCÍ pasáže ve výstřižcích, které považuje za stěžejní výrazně podtrhuje či vyplepšuje vlastními komentáři. Mnoho osob tohoto typu posílalo vystřižené obrázky postavy F. Gála, doplněné originálními malůvkami - rohy na hlavě se opakovaly snad nejčastěji, ani obrázky šibenice netvořily ojedinělé téma.

RÁDCE nabízí spoluúčast či pomoc při řešení nejširších otázek, vztahy mezi národy či konverzí výroby počínaje a technickými finesami úpravy v konstrukci karburátorů vozidla Favorit konče.

ZNALEC je osoba, jejíž dopisy jsou jasné, stručné, čitelné a korektní a je radost takové dopisy číst. Odpovídají zásadám "business correspondence". ZNALCI jsou bohužel mezi pisateli v menšině.

Dále vydělujeme POPLETY ("méně přemýšlivé" autory), protipóly to ZNALCŮ: Na jejich dopisech často figuruje několik adres (na vědomí SNR, prezidentovi, předsedovi vlády etc.). Při nejlepší vůli však není možné jednoznačně stanovit o co pisateli vlastně jde. Smíchány jsou osobní historie, příbuzní, události, hodnocení a požadavky do takové konstelace, že není možné se do pisatelových tužeb vcítit.

U DRÁPALA lze také těžko odhadnout, zdali přitakává či spílá, neboť rozluštit lze většinou jen oslovení a místy některé útržky textu. Zbytek je převeden do nečitelného kódu.

OBYČEJNÝ ČLOVĚK někdy zahajuje dopis omluvou, že si dovoluje obtěžovat tak vysoce postavenou osobnost. Stručně informuje o tom, že je "obyčejný člověk" někdy i s omluvou za rukopis či pravopis. Jeho sdělení po stránce formální nebo obsahové sice nedosahuje kvalit ZNALCE, ale své - ať souhlasné, či nesouhlasné - stanovisko formuluje poměrně výstižně.

Posledním vydělitelným typem je LAMENTÁTOR: barvitě odsuzuje "poměry" event. i jejich domnělé "tvůrce" jako takové. Jeho výkladové schéma je jednoduché: vše jde od deseti k pěti - nezaměstnanost, drahota, kriminalita a rád vzpomíná, jak dobře bylo za komunistů ("bolo aspoň čo jest").

Naznačená typologie vyznívá v neprospěch mnohých pisatelů, kultura psaného projevu - ač měreno metrem jakkoli vágním - byla celkově poněkud pokleslá; chabý pravopis, četnost vulgarismů, nelogika výstavby textu, pochybná pravdivost verifikovatelných tvrzení a nakonec i velká míra iracionality obsažená v listech.

Závěr

Po prostudování 8,75 kilogramů těžké hromady korespondence, adresované Fedoru Gálovi, si dovolíme stať uzavřít následujícím. Obsahová analýza daného typu nedává nahlédnout příliš hluboko do soukromí pisatelů listů. Proto je také prostor pro klasickou kvantitativní "kombinatoriku", spojenou s hledáním rozhodujících sociodemografických diferenciacních faktorů, poměrně úzký a výsledek chudé.

Slibnější se zdá být výtěžek kvalitativní analýzy. Neopřena dostatečně pevně o kvantitativní dimenzi, může však budít dojem jisté neucelenosti. Omezení v poslední instanci totiž spočívá v povaze zpracovávaných informací.

Na základě zhodnocení získaných informací si dovolíme formulovat následující hypotézy:

Víra v pevnou ruku s dostatečně srozumitelnou politickou linií, substituující ve vzniklém vakuu hodnotovou a systémovou entropii, akcentace života "tu a teraz" před nejistými perspektivami, nostalgie po "starých dobrých časech" a socialistických "jistotách" a konečně i nacionalismus s prvky šovinismu a antisemitismu se obvykle snoubí s nižší kulturou psaného projevu. Skupinu označujeme číslicí "1".

Na druhé straně potom víra ve vzdálenější budoucnost, perspektivy demokracie a společného federativního státu jsou příznačné pro sice méně početnou skupinu pisatelů, která se však vyznačuje vyšší kulturou psaného projevu. Ti v naší analýze tvoří skupinu "2".

Je pravděpodobné, že hlavní rozdíly mezi oběma skupinami mohou tvořit současně i hlavní rozdíly mezi oběma politickými proudy, které se z původního hnutí VPN vydělily. Platforma HZDS najde své přívržence častěji mezi osobami identifikujícími se s "první" skupinou, ODÚ-VPN potom bude podporována spíše zastánci "druhé" skupiny.

Jestliže jsme si vydělili hlavní hodnoty obou skupin, nejen, že vidíme jejich neslučitelnost, ale je pak i lépe pochopitelný příklon platformy HZDS k SNS a SDL a její odchod do opozice.

Stejně tak je i pochopitelná nižší prestiž platformy ODÚ-VPN, slibující než ráj na zemi spíše tvrdou práci a nesnadnou cestu k blahobytu. Správnost našich úvah může verifikovat přicházející budoucnost.

Květen 1991

----- Zde odstříhnete -----

Závazně objednávám _____ výtisků

Czechoslovak Sociological Review

Redakce

Sociologického časopisu

Jiřská 1

110 00 Praha 1

Czechoslovak Sociological Review

Zvláštní vydání Sociologického časopisu.

Vyšlo v srpnu 1992, určeno především zahraničním zájemcům.

144 stran původních statí o Československu v angličtině.

Obsah zvláštního vydání

Úvod

STATI

Musil, J.: Československo uprostřed přechodu

Brokl, L.: Mezi listopadem 1989 a demokracií - antinomie naší politiky

Matějů, P.: Ke vzdělanostní nerovnosti v Československu

Večerník, J.: Trh práce v Československu: Změna postojů obyvatelstva

Illner, M.: Kontinuita a diskontinuita. Politické změny na českém venkově po roce 1989

Bútorová, Z., Bútor, M.: Nedůvěra vůči Židům jako výraz postkomunistické paniky

Možný, I., Rabušic, L.: Nesezdaná soužití v Československu

ZPRÁVY

Brokl, L.: Výsledky a souvislosti voleb 1992

Matějů, P., Tuček, M.: Deklarovaná profesionální mobilita a změna role výkonového principu ve čtyřech státech východní střední Evropy

Řehák, J.: Jsou Češi a Slováci různí?

INFORMACE

Objednávky k pravidelnému odběru anglických čísel, jež budou vycházet dvakrát ročně, přijímá redakce Sociologického časopisu.

Volně v prodeji v knihkupectví

o Academia, Václavské nám. 40, Praha 1

o FIŠER, Kaprova 10, Praha 1

o Regula Pragensis, Jilská 1, Praha 1

a v redakci Sociologického časopisu (i na dobírku)

Cena 46 Kčs

----- Zde odstříhnete -----

Jméno: _____

Instituce: _____

Adresa: _____

PSČ: _____

Datum: _____ Podpis: _____

Sociological Review

1

CONTENTS

Introduction to new volume	3
One word to introduction: From coexistence to fall	4
ARTICLES	
Musil, J.: Czech and Slovak Society: Outline of a Comparative Study	9
Broklová, E.: Czechs and Slovaks, 1918-1938	25
Kusá, Z.: The First Czechoslovak Republic in Life-History Narratives of the members of Pre-World War 1 Slovak Intelligentsia' Families	43
Šanderová, J.: Differences between the Czech and Slovak perceptions of the economic transformation	57
Krivý, V.: Slovak and Czech definitions of the situation. Time: 1992, January	73
Bútorová, Z.: A Deliberate "Yes" for the Dissolution of the ČSFR? The image of the political parties and the split of Czecho-Slovakia in the eyes of the Slovak population	88
REVIEWS	
E. Broklová: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938 (M. Havelka)	105
NEWS AND INFORMATION	
Year 1992 - Calendar of events	119
SPSS	
Annotation: SPSS 5.0 for Windows: Professional Statistics, consultations (J. Řehák)	127
DOCUMENT	131

PE 4583

Sociologický časopis

galerie

1

OBSAH

K novému ročníku	3
Slovo úvodom: Od spolužitia k rozpadu	4
STATI	
Mušil, J.: Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie	9
Broklová, E.: Češi a Slováci 1918-1938	25
Kusá, Z.: Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie	43
Šanderová, J.: Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací	57
Krivý, V.: Slovenská a česká definícia situácie. Čas: 1992, január	73
Bútorová, Z.: Premyslené "áno" zániku ČSFR? Image strán a rozpad Česko- Slovenska očami občanov Slovenska	88
RECENZE	
E. Broklová: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938 (M. Havelka)	105
ZPRÁVY A INFORMACE	
Postoje českých a slovenských lokálních politických elit k transformaci společnosti (O. Hubáček)	111
Dopad ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva ČSFR (R. Bednárik, S. Valná)	114
Rok 1992 - Kalendář událostí	119
SPSS	
Anotace: SPSS 5.0 for Windows: Professional Statistics, konzultace (J. Řehák)	127
DOKUMENT	
Obsahová analýza dopisů Fedoru Gálovi na pozadí roztržky ve Veřejnosti proti násilí (A. Burjanek, J. Nekuda)	131

ISSN 0038-0288

Cena 29 Kč